

VIGILIA

46. évf. 11. szám

1981. november

Cserháti József: A keresztény emberkép az egyházi kisközösségekben – Mezey László: Szent Imre történetisége – Koncz Lajos: A mai magyar teológia – Szabó Ferenc SJ: „Jézus Krisztus az Úr” – Szent Erzsébet legendája – Vasadi Péter: Az önvizsgálattól a szeretethimnuszig – A magyarságtudat őrszigiteli
Az utolsó beszélgetés Rónay Györggyel
Kerényi Grácia, Kutas Kálmán versei, Deák Károly novellája

Précis: français, deutsch, English, italiano

CSERHÁTI JÓZSEF: A keresztény emberkép az egyházi kisközösségekben	753
SZÍR Szent EFRÉM: A papságról szóló beszéd (Pákozdi István fordítása)	759
VASADI PÉTER: Az önvizsgálatról a szeretethimnuszig	762
EGYED ANDRÁS: Az emberi beszéd egysége felé	765
KONCZ LAJOS: A mai magyar teológia	769
SZABÓ FERENC SJ: „Jézus Krisztus az Úr”. Krisztológiai megfontolások	776
SZENT EULÁLIA Kantilénája (Bárdos László fordítása)	782
MEZEY LÁSZLÓ: Szent Imre történetisége	783
DÉKÁNY ENDRE: Ellentétek metszéspontjain. Szent Erzsébet kora	787
VIDA TIVADAR: Szent Erzsébet és Marburgi Konrád	792
DIETRICH VON APOLDA Legendája Szent Erzsébetről	795
KERÉNYI GRÁCIA: A mohácsi síkon, Novemberi szonett, Shakespeare szonettjei közt, Az égő málnabokor (versek)	797
DEME ZOLTÁN: Az Ómagyar Mária-síralom és a Halotti beszéd modern adaptációi	799
KUTAS KÁLMÁN: Jegyezd fel irnokom, Lámpagyújtók (versek)	802
WÁGNER TIBOR: „Holtig hűnek kell lenni...”. Rónay György emlékezése Szerb Antalra	805
HUNYADI ISTVÁN: Másféle, szelídebb létezéssel; Sirmióne mécsesei; Majd velem tűnnek el (versek)	809
DEÁK KÁROLY: Eszter (novella)	810
BÍRÓ JÓZSEF: Szélcsend, Alkony, November, Lehunyt szemhéjak mögött (versek) ...	816

Napló

A magyarságtudat őrszigetei (Nagy Károly) 817
Irodalom Esterházy Péter: Függő (Rónay László) – 821; **Teológia** Nyíri Tamás: Az ember a világban (Földényi F. László) – 822; A halál egészen más...? (B. B. A.) – 825; **Színház** Lope de Vega ötlete a Kőrszínházban (Cenner Mihály) – 826; **Honismeret** Monostorok a Galga mentén (Bene Mihály) – 827; **Könyvjelezőink** – a 791. és 801. oldalon; Idegen nyelvű **tartalomjegyzék** – 829

KÉPEK: Olasz Ferenc felvétele a címlapon, Triznya Mátyás római grafikái a 798. és 815. oldalon, Szent István szarkofágja Székesfehérvárott (Móser Zoltán felvétele) a 820. oldalon.

Főszerkesztő: HEGYI BÉLA

Felelős kiadó: VÁRKONYI IMRE

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: **173-933, 177-246**. Postacím: 1364 Budapest. Pf. 111. Laptulajdonos: Actio Catholica. Terjeszti, előfizetési és templomi árusítás: Vigília Kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigília csekk-számlaszáma: OTP 37.343-VII. Hazai előfizetések kiútdíra: Posta Központi Hirlapiroda, Budapest V., József Nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hirlap Kereskedelmi Vállalat, H-1389 Bpest. Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 16.50 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekk-számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigília című lapra vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Egyes szám ára: 20.- Ft. Előfizetés: negyedévre: 60.- Ft, félévre: 120.- Ft, egy évre: 240.- Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921 HU ISSN 0042-6024. Készíti a Petőfi Nyomda, Kecskemét (81.13793). Szedte a Nyomdaipari Fényszedő Üzem (819060:09)

A KERESZTÉNY EMBERKÉP AZ EGYHÁZI KISKÖZÖSSÉGEKBEN

A csoportmunka alapja és kerete: a korszerű katekézis

A Vigilia márciusi számában megjelent tanulmány, *Az egyházi kisközösségek teológiája* szintézist kísérelt meg, milyen egymásutánban és belső összefüggésben lehetne az evangéliumi közlés tartalmát, a kinyilatkoztatás igazságait csoportmunkában kifejtetni és továbbadni. Tanításról, közlelebbről hitoktatásról van szó, amelynél szintén nem közömbös egyrészt a módszeralkalmazás milyensége, másrészt a lélektani, az eszmei és pedagógiai célkitűzés. Mert az igazságok átadásán túl igaz személyiségformálásra, cselekvő magatartás-kialakításra és önálló egyéni állásfoglalásra, egy szóval vallási meggyőződésre és életre kell nevelni. A csoportmunka tehát egyszerre oktatás és nevelés.

A kisközösségek eleve átfogóbb és mélyebb kateketikai oktatást kívánnak; a hitoktatás kezdeti fokozatain túl kell lenniük. A bázisok igénye és a velük való foglalkozás az egyház mai evangelizálási küldetéséből adódik. Itt lesz az egyház mai szerepének értelmezése az ember emberiségének szolgálatában egészen foghatóvá. A II. vatikáni zsinat felismerte, hogy a hit hirdetése korunk társadalmában új megindokolásokat és útkereséseket tesz szükségessé. „Az emberiség mai történetének új korszakát éli, amelyben a gyors és mélyreható változások lassan az egész földkerekségre kiterjednek. Már valóban társadalmi és kulturális átforgalmozásról beszélhetünk, amely kihát a vallásos életre is”¹. Bár az emberi természet és az élet alapvető igazságai ugyanazok maradnak, mégis, korunk embere új kérdéseket vet fel az élet értelméről és értékéről. A mai emberekben a társadalom, az emberi fejlődés alakulása sok aggodalmat és bizonytalanságot vált ki. Akik kiutat és belső biztonságot keresnek, egyre jobban érzik, hogy új megalapozású elvi eligazítások szükségesek, és hogy a XX. században sokat szenvedett és túlonúl megpróbáltatott emberiség egyetemes akarásából kellene megszületnie annak az erkölcsi erőnek, mely új emberi elindulást tudna biztosítani. Mindenütt valamilyen keresés indult meg, így a hívők is keresztény hitükben kívánnak újra megalapozódni és várják, hogy az egyház az evangélium örök életető, isteni erejét oltsa be a mai emberi közösség akaratába. A kisközösségekben ezért az evangéliumtól sugalmazott „igaz emberség és fejlődés magvait kell elhinteni”, „fel kell szítani a vágyat az emberi személyiség kibontakoztatásának elősegítésére és arra a küzdelemre, melyet a fatalizmus gondolkodása és cselekvésmódja ellen kell vállalnunk”².

Az Ige szolgálatában álló egyház ma a katekézist belülről kívánja megújítani, és ez nem csupán a gyermekek oktatására, hanem a felnőttek állandó képzésére is vonatkozik. A teljességre törekvő katekézisnek arra kell irányulnia, hogy „az emberekben tanítással elmélyítse és megvilágítsa a keresztény vallás egész foglalatát és az értelmessé tett hitből eleven és tevékeny élet fakadjon”³. A kimondott oktatást mindig ki kell egészíteni a liturgiának, az istentiszteleti együttlétnek és a teológiai elmélyítésnek, tehát a hitigazságok rendszeres tudományos kifejtésének. A kisközösségekben valójában szintén erről az általános kateketikai célkitűzésről van szó, nevezetesen arról, hogy „a közösségek elmélyítsék eleven ismereteiket Istenről és az üdvösség tervéről, melynek középpontjában Krisztus, Isten megtestesült Igéje áll, hogy megtanulják keresztény módon értékelni az emberi valóságokat és történeteket, főleg az idők jeleit, hogy valamennyien képesek legyenek mindezeket keresztény érzékkel elbírálni és értékelni”⁴, a hiteles kereszténység példáját és alkotókészségét kialakítsák saját magukban”⁵. Az öntudatos keresztény cselekvésre és életre nevelés ma külön hangsúlyt kap azáltal, hogy közösségi katekézis a kerete, amelyen belül a tevékeny katekézis-közösség kialakulása is biztosítható. Ez a korszerű katekézis: a közösségnevelésen keresztül eljutni az egyéni személyhez.

Az élethez csak azoknak lehet közük, azok járulnak hozzá annak jobbá tételéhez, akik nem riadnak vissza a korforduló sokszor ijesztő mozgalmasságától, és ha hívők, vállalják az egyház-

nak a mai történelmi alakulásra való reagálását és a korszerű keresztény társadalomértelmezést. *Egész emberekre és egész keresztényekre* van ma szükség, akik saját magukat merik kérdésessé tenni belső emberi tartalmuk, személyi értékeik és képességeik felől, és akik megkérdézik azt is, milyen a mai ember, hol keresse értékérvényesülését és boldogságát, hol vannak a mai emberiség nehézségei, kísértései és dilemmái. A kisközösségekkel való foglalkozásnak a célja és értelme: az alakuló holnap számára önmagukat és a mai világot alaposan ismerő, cselekvő és az áldozatokat is vállaló személyiségeket formálni, akik apostoli lelkülettel állnak a hívők soraiban s tudják, látókká és prófétákká is kell lenniük, hogy szavuk lehessen a mához és a holnaphoz.

Minden hívő kötelessége a Krisztus és a keresztény hit melletti tanúságtétel. Akik a keresztény tanúságtételre hivatottak, egyszerre Krisztus tanításának hírnökei, és ugyanakkor a keresztény élet eszmei hordozói és konkrét megvalósítói is. Akik mindezekre vállalkoznak, azoknak ismerniük kell önmagukat, képességeiket, tehetségüket, ismerniük kell ösztönadottságaikat, szenvedélyeiket, még azokat a génbiológiai és karakterológiai tulajdonságaikat is, amelyeket az őseiktől hoztak magukkal. Ismerniük kell továbbá a mai emberiség szellemi-lelki igényeit, a belső mozgatóerőket és az utakat, ahová eljuthatunk. Tudniuk kell, hogy nemcsak saját egyházközségük, hanem – ha tágabb értelemben is – valójában az egész egyház diaszpórában, vagyis szekularizált pluralista világban él, s ez minden tekintetben kihívást jelent a keresztény hit és a vallásos világnézet számára, és így a hívő ember élete a keresztény tanúságtetés és a világban való helytállás egységét kívánja. És végül ki kell alakítaniuk magukban biblikus és teológiai mélységében azt az egyházképet, melyet a II. vatikáni zsinat az „idők jeleinek” vizsgálatától indítva újított fel: ebben arról az emberről van szó, akinek – Krisztus szándékának megfelelően – a másik ember sorsát is magában kell hordoznia, és hogy az egyház nem valamilyen fajta egyesület, hanem közösség, amely az egész emberiséggel együtt, azonos úton kíván haladni. A kisközösségi munka a személyiségformálás legalaposabb iskolája lehet, ha a mai emberiség problematikájában gondolkodunk.

Jézus Krisztus a középpontban

A csoportmunkák személyiség- és életformálása kétségtelenül a legalapvetőbb feladat, s ezért is oly fontos körülírása és lényeges elemeinek meghatározása. II. János Pál pápa a *Catechesi tradendae* című köriratában kategorikusan kijelenti: „a katekézisnek szükségszerűen Krisztus-központúnak kell lennie”⁶. Jézus Krisztus, Isten megtestesült Igéje, mivel megjelenése a végső és tökéletes módja annak, hogy Isten beleavatkozott a történelembe és kinyilatkoztatta önmagát az embereknek, az üdvösség történetében az örömhír középpontja. A krisztocentrikus eszmélet azt mondja, hogy Jézus Krisztus mint Istenember minden isteni mű és kinyilatkoztatás csúcspontja. Krisztusi emberképről beszélni annyit jelent, mint Krisztus emberségét minden emberi valóság eszméjének és mértékének tekinteni⁷.

Ha mint hívők azt állítjuk, hogy Jézus Krisztus az ember számára eszmény és mérték, akkor elsősorban a Szentírást kell megkérdéznünk, mit is értsünk e kijelentésen⁸. Kezdjük az Ószövetségnél, annak tudatában, hogy Isten minden kinyilatkoztatott szava Krisztusra és a benne megvalósult üdvösségi rendre utal. Az Ószövetség első sorai arról beszélnek, hogy Isten teremtette a mindenséget, és az embert a világ urává, parancsolójává, átalakítójává tette (*Gen* 1,27). Isten az embert saját képére és hasonlatosságára alkotta, amivel a Szentírás teológiai értelemben azt kívánja mondani, hogy a cselekvő Isten, az alkotó Isten cselekvő és alkotó embert helyezett a világ élére. Amikor az újkor technikai és szociálpolitikai tudatának kivetítéseképpen Marxot idézzük – akinek híres mondása lett: „a filozófusok a világot eddig csak különbözöképpen értelmezték, pedig arról van szó, hogy a világot át kell alakítani” –, akkor a Szentírás ama kitétele, hogy ves-sétek a világot magatok alá, modern, igen mai hangzást kap. Ha mai szemmel olvassuk az Ószövetséget, fel kell figyelniünk arra, hogy Isten az emberekhez beszél, beleszól az emberi történelem alakulásába. A Szentírás leírja az első testvérgyilkosságot is. Mély megrendüléssel beszél a rosszról és a bűnről: az emberi valóság e szomorú kísérői lelkiismereti állásfoglalást követelnek. A Teremtő hat napon át tevékenykedik és a hetedik napon nem munkálkodik, azt megünnepeli: általában a munka és az ünnep Isten szándéka szerint társadalmi törvénnyé lesz, és a munkában

és az ünnepelésben az úr és a szolga egyformán kiveszik a részüket. Ha a gazdag az ünnep napján munkára kényszeríti szolgáját, szigorúan megbüntetik. Az Ószövetség kezdettől fogva közösségi, társadalmi vonatkozásban látja az emberek együttlétét: a királyok, a hatalmasok büntetésben részesülnek, ha alattvalóikat megfosztják jogaiktól és elnyomják őket.

Az Ószövetségre jellemző az Isten és ember közötti közvetlenség: a *Te* szóval való megszólítása Istennek, és mint barátnak segítségül hívása, ha bajban van az ember, egészen egyedülálló. Martin Buber mondja: „Izrael nagy tette nem az volt, hogy valóságos Istenről tanított, aki minden létnek alapja és célja (ezt más vallások is megtették), hanem az, hogy Isten megszólíthatóságát valóságos adománynak minősítette, a *'Te'* kimondását, a szemtől szembe való állást, az Isten-nel való meghitt társalkodást”. Az Istenhez való kapcsolat, az isten hasonlóság ebben találja meg legnagyobb értelmét: az emberek egyenlők az Isten szemében, mert mindannyian Istenben részesülnek.

Az Ószövetség háttéréből lép elő a Názáreti Jézus, akiben hitünk szerint az ember igaz és tökéletes képét kell keresnünk. Ő Istent Atyának szólítja; ez ismeretlen volt az addigi vallásos értelmezésben. A társadalom kivetettjeiért küzd: a vámosokért, a bűnösökért, a belpoklosokért, az utcanőkért, a gyermekekért, a szamaritánusokért. Társadalmi kritikája hihetetlenül súlyos és erős, mindeddig valójában ismeretlen, habár folytatója az Ószövetség prófétai hagyományának. Elítéli a törvényt egyoldalúan csak kívülről és önzően tisztelő farizeusokat mint képmutatókat, mint vakokat, meszelt síroknak mondja őket, gyilkosoknak, kígyófajzatnak (*Mt* 23). Jézusban földi megszabadítót, földi megváltót várnak, ő mégis kimondottan Isten országáról beszél, az igazság és a szeretet országáról. Nem száll sikra a rómaiak elűzését szorgalmazó forradalmi összeállásból származó világi hatalomért. Azt hirdeti, hogy boldogok a szegények, boldogok a szomorúak (*Lk* 6,20). Új képek, új szavak, új tartalmak. Az új ember, melyet Jézus nemcsak meghirdet, hanem e szerint él is, végső megpecsételését saját halálával igazolja; ő lesz a hívők értelmében és szívében a megfeszített és feltámadt isteni küldött, a felszabadító és megváltó, a Kyrios, az Úr.

Ezentúl csak kereszthordozók követhetik őt: „aki követni akar, tagadja meg magát, vegye vállára a keresztet és kövessen” (*Mt* 16,24). A kereszthordozás annyit is jelent, hogy szolgálni akarunk másoknak, a legkisebbeknek, egymás keresztjét hordozni: „Tudjátok, hogy akiket a világ urainak tartanak, zsarnokoskodnak a népeken, a hatalmasok meg a hatalmukat éreztetik velük. A ti körötökben ne így legyen. Aki közületek nagyobb akar lenni, legyen a szolgátok. És aki első akar lenni, legyen a cselédedek. Az Emberfia nem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem ő szolgáljon másoknak, és odaadja életét váltságul sokakért” (*Mt* 20,25). Krisztus kereszthalála, önfeláldozása szerezte meg nekünk az üdvösséget.

Igazi emberi vonás Krisztus szenvedése, amely egyúttal isteni mértéke lett boldogulásunknak: „Nem a szenvedés megdicsőítéséről van szó, nem is valami ilyesfajta beteges mazochizmusról, nem önkínzó aszkézisről, nem a test megvetéséről, nem a nemiség alárendeléséről, nem a bűnkomplexumokban való éldegélésről, nem a jogtalanságba való belenyugvásról, nem a túlvilági reménnyel való vigasztalásról; itt nincs illúzióról szó, ami a keresztényeknél is olykor lehetséges volt és sokszor ma is tapasztalható, hanem a valóság radikális számbavételéről, annak bennfoglalásával, hogy az élet árnyékoldalai, a betegség, a fájdalom, a halál is hozzátartoznak a valósághoz; és ide kell sorolnunk az embertestvér iránti felelősségérzetet, főleg a kiállást azok mellett, akikkel szemben jogtalanságot követnek el. Az embertársaknak az emberekkel való új bánásmódjáról van itt tulajdonképpen szó”⁹.

A hiteles keresztény emberkép: a krisztusi ember

A keresztény ember világnézeti állásfoglalásában azt a középpontot keressük, amelyből kiindulva mint mai ember kérdéseket tesz fel a körülötte folyó eseményeknek, szellemi állásfoglalásoknak és történelmi alakulásoknak.

A keresztény emberkép éppen úgy, mint a krisztusi ember hite, nincsen semmiféle társadalmi rendszerhez vagy filozófiához kötve. Krisztusnak a természetfelettiekre utaló és az isteni kegyelemre építő tanításából nem is rajzolható ki valamilyen fajta földi társadalmi rendszer képe.

A kereszténység abban a korban lépett fel, amikor a világ urai rabszolgatartó társadalmat tartottak fenn és az Isten gyermekeiről szóló jézusi tanítás lett a rabszolgák felszabadításának legdöntőbb belső indítéka. A feudalizmus korában és a polgári társadalom virágzása idején is jelen volt a kereszténység, de saját elveit követte az erkölcsi élet megvalósításában. Nem kételkedhetünk abban sem, hogy a polgári társadalom megszűnése után az új társadalomban is jogosult a krisztusi hit jelenléte. Számtalan jelenség, mai politikai, gazdasági, társadalmi és tudományos jellegű átalakulások arra mutatnak, hogy az újkor végén állunk. A polgári társadalom eltűnőben van; nem ismerjük ugyan a holnapot, a jövőt, de a változás ténye kézzelfogható. A mai átalakulások a problémák sokaságát vetik föl. Vajon a kereszténység korunk kérdéseire hozzá tud-e szólni, és tud-e nyújtani valamit a nagy kérdések megoldásához? A keresztényeknek válaszádukkal nemcsak azt kellene igazolniuk, hogy elméletileg, keresztény hitük alapján, állást tudnak foglalni, hanem életükkel az átalakulást is elő kellene segíteniök¹⁰.

Az ember lényegét a személy fogalmával határozzuk meg. Ez a bölcséleti antropológia legközpontibb fogalma, amelyben régebben bölcséleti, teológiai vagy biblikus elemek együtt szerepeltek, és csak Kant óta beszélünk tiszta bölcséleti megfogalmazásról. Szerinte „a személy olyan alany, akinek cselekvése beszámítható”. A mai, bölcséletileg használt személyfogalomban a következő öt lényeges jegyet különböztetjük meg: 1. az ember önmagát és külvilágát megismerő, magát öntudatában birtokló, saját képességeit átlépni tudó, transzcendentális létező; 2. szabadsággal rendelkezik, éppen ezért felelős a cselekedeteiért; 3. csak a másik emberrel és sokakkal közösségben valósíthatja meg önmagát, bontakoztatja ki képességeit; 4. a látható világban áll, cselekvésével átalakítja a világot, így ő nem tárgya, hanem cselekvő alanya a történelemnek; és végül 5. az ember a dolgok és események logikai és értékjellegű összefüggéseit és értelmezését keresi. Ebben a keresésben az ember eljuthat az abszolút létezőhöz, az Istenhez is, és ezzel önmagát teljesen transzcendentálja, átlépi saját maga határait. E jegyek birtokában az embert nagykorúnak, érettnak mondjuk. A nagykorúságra való elrendeltség annyit jelent, hogy az ember felelősségteljesen cselekszik s így éri el erkölcsi mivoltának csúcspontját. A nagykorúságra való törekvés mindig útközben levést jelent, mert sosem mondhatjuk azt, hogy elértünk, kimerítettünk minden lehetőséget.

Biblikus és dogmatikai alapon ki kellene fejtenünk a teológiai antropológia alapelveit is. Ez nem új szempontok felsorolása, melyek fényében esetleg a bölcséleti antropológia eredményei elhalványulnának, hanem a teremtés rendjének, az emberi értelem jogainak megvilágítása az evangélium igazságrendszerében. Úgy is mondhatnók: ez a bölcséleti antropológia radikalizálása Krisztus felől. Keresztény értelemben elméletileg és gyakorlatilag is az emberről beszélni annyit jelent, hogy Jézus Krisztusban az emberben keressük minden emberinek mértékét. A kereszténység lényege nem eszme, de nem is igazságok rendszere, hanem egy személy, Jézus Krisztus és az ő evangéliuma. Jézus Istenről mint közös Atyánkról beszélt, aki az embert szerető gondoskodásába fogadja, és meg akarja valósítani a szívekben az isteni szeretet uralmát. Isten országa nemcsak az égen lesz valósággá, hanem ott, ahol emberek élnek egymással és egymás között, tehát már itt, a földön is. Isten uralma az ember felszabadítását jelenti az Isten és minden ember előtt. Krisztus Urunk megszabadított bennünket az emberek egymás feletti és egymás közötti elidegenítő hatalmától, a zsarnokságtól, tanítása mindenfajta rabszolgaság felfüggesztését jelentette; ugyanakkor az embert felszabadította saját maga hatalmától, a birtvány, az önzés, a túlzott élvezetkeresés hatalmától is¹¹. A katekézisnek ma szükségszerűen Krisztus-központúnak kell lennie: Krisztus az út, aki a megváltó igazsághoz vezet; csak így születhetünk új életre (Jn 14,6).

A keresztény nagykorúság

A csoport tagjait a lelki nagykorúság útjára kell állítanunk, ezzel kapcsolatban azonban rengeteg kérdés és nehézség merül fel. Az első az, hogy a Krisztus-követésre hivatott embernek „lelki totalitásra” kell törekednie: legyen öntudatában annak, hogy minden lelki, szellemi erejét, érzelmi gazdagságát, teremtő, alkotó készségét világi értelemben is ki kell fejtenie a látható valóság szellemi átfogásában. Meg kell tanulnia továbbá az emberekkel való találkozás és bánásmód művészetét, önállónak és ugyanakkor nyitottnak is kell lennie. Döntően fontos, hogy a nemiség erejét

a személyiség kialakításába pozitív tartalommal és erkölcsi célzattal építse be. Keresztény alapkövetelmény e téren az, hogy a nemiség minden tekintetben személyhez kötött legyen.

Aki tovább akar haladni, annak tudnia kell, hogy csak belső képességeinek állandó kifejtésében és továbbépítésében juthat előbbre. Emberi és erkölcsi készenlétben kell a másikat, egyeseiket vagy sokakat befogadni, a családban és abban a közösségben, ahol dolgozunk, még a kisközösségben is, ahol most együtt vagyunk¹². A fiatalokkal való foglalkozás, nevelésük központi problematikája itt van: a nyitottság és megértés egyúttal elkötelezetté is tesz mások iránt, vagyis vállalni is kell másokért, sakra kell szállni, küzdeni mások ügyéért. S arra is nevelni kell a tagokat, hogy merjenek kérdéseket feltenni a világ nagy problémáira, de merjék magukat is megkérdőjelezni, a lét, az élet értelmének végső kapuit is nyitogatni. A nagykorúság felé vezető út csak a személylé válás útja lehet.

Mit jelent számunkra Krisztus a személylé válás útján? Tartsuk mindig szem előtt a fentieket, mert a mai kulturális kontextusban és konkrét összegezésben a felvilágosodás humanista emberképének jegyeiből kell az alapszintézist megteremtünk. Eleve mindig az emberről mint egyéni személyről és társadalmi lényről kell beszelnünk. E kettős megközelítés jegyei lesznek: személy, személyiség, személyes állásfoglalás, szabadság, személyi függetlenség, nyitott, demokratikus magatartás, felelősségvállalás, a munka értékelése szerinti beállítottság, a személyes teljesítmény előtérbe helyezése minden anyagi szemlélettel szemben, a kreatív készség megbecsülése és kiemelése mint földi boldogságunk egyik tényezőjének elfogadása.

Azt mondtuk, hogy a mai emberkép keresése mögött a felvilágosodás humanista emberképének elemei állnak. A felvilágosodás már annak a polgárságnak produktuma, amely a feudalizmussal szemben kiharcolta magának a szabadságot és az egyenlőséget, a parlamentáris demokráciát és az emberi jogok megfogalmazását. Első alkalommal rajzolódik ki a „felnőtt ember”, a saját jogai szerint élő ember képe; magas értékelést kap a munka és a kötelességtudat ethosza. Ezzel természetesen összefüggött a későbbi, önmagával való szembekerülés is: a profit hajszolása, az egyéni és szabad gazdasági törekvések túlkapasai, amelyekből egymás kizsákmányolása született meg; a szabadság és az egyenlőség humanista eszméi elsötétültek ott, ahol „az egyéni érvényesülés szentsége”, a gazdasági verseny és a tőke kizsákmányolása rabszolgává tették a kiszolgáltatott dolgozó emberek széles rétegeit.

A felvilágosodás második formálója a tudomány és a technika lett. Az alkalmazott természettudományoktól, a természet technikái átalakításától várjuk a földi paradicsom megvalósítását. A modern ember számára eszményi az a tudás, amit a tiszta értelem igazolni tud. Tapasztalat és értelem! E kettő az élet kettős varázsereje. Az ember a természet korlátlan ura és átalakítója lett; ezzel együtt jár az embernek az a tudata is, hogy önmagát is átalakíthatja. És ma már tanúi vagyunk annak a politikai és biológiai manipulációnak, melynek határait egyelőre képtelenek vagyunk belátni. Érdemes megjegyezni: ezáltal a felvilágosodás szelleme ellentmondásba került legfőbb erkölcsi törvényével vagy elvével is, melyet Kant így fogalmazott meg: „Úgy kell cselekedned, hogy az egész emberiséget a te személyedben, minden ember személyében mindenkor úgy képviseljed, mint célt és nem mint eszközt!”¹³. A felvilágosodás legnagyobb értékű öröksége mégis az emberi személy egyedülvalóságáról és méltóságáról vallott meggyőződése maradt.

A felvilágosodás keresztény elemeket is beépített gondolkodásába: a testvériség eszméit, az emberi szabadság és egyenlőség alapelményeit. Ez a keresztény befolyás a legutóbbi két század folyamán azonban olykor annyira elmosódott, mintha nem is a kereszténység kellős közepéből emelték volna át az emberi jogok mai katedrálisa. „Az ember az egyetlen földi lény, akit nem egy másik teremtmény miatt akart az Isten; az ember viszont csak akkor találhat teljesen önmagára, ha őszintén ajándékkul odaadja magát másoknak”¹⁴.

A keresztény hit szerint az emberi egzisztencia Istenre támaszkodik, Istenre építi fel világát és ez a világ a többi emberért való világ. Ez az első többlet, amely a keresztény hitből fakadó ember szemléletet a hívő számára szabaddá, alkotóvá, teremtővé teszi. A másik többlet abban a sajátosan krisztusi vagy evangéliumi elemekben kell látnunk, amelyre akkor találunk rá, ha válszolunk arra, mit jelent számunkra Jézus Krisztus a személylé válás útján, mit ad hozzá a bölcselileg kielemezhető emberképhez? A Názáreti Jézus az elvonatkoztatott antropológia eleven valóságában, látható példában való konkretizálás: „Ha én, az Ur és Mester megmostam lábatokat, nektek is meg kell mosnotok egymás lábát. Példát adtam, hogy amit én tettem, ti is tegyétek

meg” (Jn 13,15). A hívó ember azáltal lesz személlyé, „nagykorúvá”, hogy Jézust követi és mindenben azonos lesz vele. Ennek alapja az evangéliumi tanítás: az emberi élet a mennyei Atya akaratából a másik ember szolgálatára rendeltetett, a másik emberben, az emberi közösségben találja meg teljességét és értelmét. Önátadás és szolgálat! (Mt 20,25) Krisztus követése, Krisztusnak mint példának szemlélete nem teszi a Krisztus-követőket sablonokká, hiszen az emberi elkötelezettség különböző formái lehetségesek. Sok út vezet az Istenhez, annyi út, ahányféle ember van; tehát nincsen típus, nincsen modell.

A csoporttal, tagjai legyenek fiatalabbak vagy idősebbek, mindig az emberi én kibontakoztatásának, az emberi elkötelezettség különböző formáinak terét és lehetőségeit kell keresnünk. A személlyé válás csak a közösséggé válás keretében és dinamikájában realizálódhat: a személyesség, az egyéni kiteljesedés és a szocializáció kategóriái egybetartoznak. Az új élet alapja a szolgálat: egymás megtalálása, egymás felemelése és egymásnak testvérré tétele. Mindannyiunk buzdítására álljanak itt még egyszer II. János Pál pápa szavai: „A katekézisnek segítenie kell a közösséget az evangélium fényének terjesztésében és termékeny dialógus kialakításában a nem keresztény emberekkel és kultúrákkal... A katekézisnek az a feladata, hogy az emberek reményét elsősorban a mennyei Jeruzsálem eljövendő értékei felé irányítsa, ugyanakkor arra hívja őket, hogy részt vegyenek embertársaik munkájában és azokban a kezdeményezésekben, amelyek arra irányulnak, hogy jobba tegyék az emberi társadalmat”¹⁵.

„Az egyház csak akkor egyház, ha másokért van” – mondta Dietrich Bonhoeffer. Ez egyformán érvényes kifelé és befelé is, és ma a legtalálóbb kifejezés az egyház aktualitásának megjelölésére. A kisközösségek akkor járnak jó úton, ha mint a konkrét egyházi közösség legkisebb foglaltai az egészet szolgálják, ha az egyházközség alulról történő integrálása egyik célkitűzésük, de nem akarják maguknak kisajátítani az egyházi apparátust. Világosan kell látniuk, hogy az egyház tagjai azok is, akik nem tartoznak a maghoz, az „elithez”. Az összlelkipásztori tervezés előterében mindig az egész egyházi közösség áll: az egyházhoz való élő tartozás, a tudatos, tevékeny elkötelezettség, a templomi összejöveteleken való szürke megjelenés és talán a köteles egyházi anyagi hozzájárulás fogalmain keresztül a csak külsőleg jegyezhető formális tagságig minden együtt van. Amit az igehirdetésnek a hívók felé ma tudatosítania kell, az csak annyi, hogy a kereszténység a mai emberiség számára kész felajánlani erkölcsi segítségét, szolgálni akar a jelen fejlődési és szociálstrukturális kontextusban a holnap társadalmának és az új, „az emberibb emberiséget kereső embereknek”. Az egyházi kisközösségekben folyó személyiségformáló munkának akkor van értelme, ha velük és általuk az egyházközség minden tagja a közösségi küldet tudatában kibontakozni kívánó egész egyházat, a világegyházat is szolgálja¹⁶. A korszerű lelkipásztori munkának az egész egyházközség igényeit, mélyítését és egységesítését kell szem előtt tartania, és ma az a kíváncsi, hogy ebben a kisközösségek az evangéliumi kovász szerepében összekötők és továbbvivők legyenek.

Irodalom: 1. Catechesi tradendae 2; Egyház/világ: 4. 2. uo.: 4; Missziók: 8,12. 3. uo.: 17; Püspökök: 14. 4. uo.: 21; Egyház/világ: 62. – 5. uo.: 35; Egyház: 12,17; Nem keresztények: 2. 6. Catechesi tradendae: 40. 7. *Günter Rombold*: Das christliche Menschenbild, Angebot und Herausforderung an die Jugend, in: *Jugendpastoral*, (Herder, 1976), 57–74. Több gondolatát átvettem. 8. *Johann Weber* grazi püspök: Leitlinien katholischer Jugendarbeit, (Herder, 1978), 96–97. 9. *H. Gollwitzer*: Ich frage nach dem Sinn des Lebens (München, 1974), 18. – 10. *Jugend von heute*, Dokumentausgabe der schweizerischen Bischofskonferenz, (St. Gallen, 1978). 11. *Franz Fink*: Wie kommen Jugendliche zum Menschenbild?, in: *Jugendpastoral* (Herder, 1976), 74–77. 12. *Klaus Hemmerle* aacheni püspök: Jungen Menschen den Weg finden helfen (Herder, 1980), 31–47. – 13. *G. Rombold*, i. m. 59. 14. Egyház/világ: 24. 15. Catechesi tradendae: 28; Egyház/világ: 39, 40, 43. – 16. *Hans Georg Koch*: Menschwerdung der Kirche (Herder Korrespondenzblatt, 1981.4)

A PAPSÁGRÓL SZÓLÓ BESZÉD

Az eredeti szöveg (görög–latin) megtalálható Szír Szent Efrém: Opera Omnia Greca, Assemani Roma, 1732–1746. III, 1–6. kol. Efrém a IV–V. században virágzásnak induló nemzeti teológiai irodalmak egyik jeles képviselője. A szír és örmény közösség életerejét mutatják nemcsak a szent iratok fordításai és a különféle evangélium-harmóniák, hanem az ebben az időszokban született teológiai témájú opusculák, szentírási kommentárok, himnuszok, s az egyházi irodalom megannyi ága (vö. B. Altaner: Patrologia, Torino, 1968. 354–358. lap; Vanyó L.: Az ókeresztény egyház és irodalma, Budapest, 1980. 725–730. lap).

„A Szentlélek hárfásának”, Efrémnek a papi szolgálatról vallott nézete azért is jelentős, mert ő tanúja egy olyan kornak, melyben a papság lényegi értékelése példája lehetne későbbi időknek is (vö. Aranyvásáru Szent János: A papságról szóló dialógus c., ugyanebből az időből származó művét idézi a II. vatikáni zsinat határozata a papi szolgálatról és életéről, II. fejezet). Efrém élete végéig megmaradt a diakonátus állapotában, talán mivel méltatlannak érezte magát a papi szolgálat nagyságára. E műve, rövidségével és egyszerű, keresetlen, minden polémától mentes stílusával hitelesen adja vissza a szent diakónus megragadó tiszteletét, áhitatát és felelősségtudatát a papság méltósága iránt. „Különös figyelmet érdemel a mű hatóereje és lelki mondanivalója, kenete, mely csak úgy árad a szent írásából... és ellenállhatatlanul vonz az életszentség felé...” (Enciclopedia del sacerdozio, G. Cacciatori gondozásában, Firenze, 1953. 1534. lap).

A mű bekezdésekre tagolt beszéd, amelyből világosan látszik a szerző gondolatmenete. 1. bekezdés: A papság magasztalása, 2. bekezdés: Az áldozat értéke, amelyet a pap Istennek ajánl, 3. bekezdés: Az újszövetségi papi szolgálat ószövetségi előképei, 4. bekezdés: A papság és a nép viszonya, 5. bekezdés: A papság Isten meghívása, 6. bekezdés: Az igaz papi szolgálat jutalma.

(P. I.)

Ó, bámulatra méltó csoda! Ó, kifejezhetetlen hatalom! Ó, félelmetes misztériuma a papságnak, mely szellemi és szent, tiszteletet parancsoló és felfoghatatlan, s nem más, minthogy Krisztus a méltatlanokat világba érkezéssel megajándékozta. Könnyek közt roskad le a térd, és felsóhajt a kérés, bárcsak bepillantást nyernék a papság kincseinek tárházába! Kincsházába, mondom, hisz azt az arra érdemesek őrzik. Ha úgy tekintem mint pajzsot, akkor tündöklő és hozzá semmi sem fogható, ha mint erős bástyát, úgy áttörhetetlen fal, szilárd alap s megingathatatlan, mely a föld végső határaitól az égig terjed. Mit is mondok, testvérek, talán már el is értem ezt a méltóságot? Sőt tán végig az egek egéig jutottam, mintha oda erőfeszítéssel fel lehetne hágni, s az angyalok között meg a testetlen lelkekkel együtt könnyen forgolódni? Azt mondom, hogy el lehet jutni a legmagasabb hatalmasságok közé? Oda, az angyalok Uralkodójával, a Teremtővel, és a fényességet árasztóval bensőséges kapcsolatba lépni? Mert az ilyen, amit szándékába vesz, kéri, azonnal megteheti és azt saját jogán meg is kapja. Nem hagyok fel, testvérek, a dicsérettel; dicsőíteni annak a méltóságnak mélységét, amellyel a Szentháromság Ádám fiait megajándékozta; ami által a világ elérte az üdvösséget és az egész teremtés a megvilágosodást: ami által a hegyek, dombok, szirtok, a ragyogó völgyek és a tiszteletreméltó boldog nemzet szent közössége, a szerzetesek elérték a teljességet. Ahogy a harsány szavú Izajás próféta mondja: A hegyek csúcsáról zengenek ugyanis dicsőítősdre himnuszt az emberek, a magasságbeli Isten dicséretére¹. Ezáltal oszlik el a törvényszegés a földről, hogy helyébe az önmegtartóztatás következzen. Ezáltal vetették ki az égből a megsemmisített sátánt: a féktelenség edénye megszenteltetett, a bemocskolt megtisztult, a balgák igazságra és igazságosságra jutnak, a törvénytelenek pedig jóságra és helyes istentiszteletre. Ezáltal töretett meg a halál hatalma, az alvilág fia nyilvánosan kárt vallottak, és

maga Ádám átka eltávolítva föloldatott, és a mennyei nászterem megnyílt és felékesített. Ezáltal változik át az emberi természet mindenestül a testetlenek tulajdonságaiba. Mit akarok mindezzel mondani? Vagyis miért így fejezem ki dicsőítésemet? Mert a papság méltóságának adománya meghaladja az ékesszólást, az értelmet és minden gondolatot. Az a véleményem, ez az, amit Pál mintegy értelme kényszerének ámulatában felkiáltva helyesel: „Ő, Isten tudománya és bölcsessége gazdagságának mélysége! Mily felfoghatatlanok szándékai, s mily bejárhatatlanok útjai!”² Amilyen magas a földtől az ég, olyanok a mi kéréseink is az Istenhez képest, mégis a pap kéri az Urat a szolgákért.

Figyeljünk csak, testvérek, tisztán és bizton erre a titokzatos és renkdívu gondolatra; tudniillik arra, hogy a tiszteletet érdemlő papság nélkül a halált hozó bűnök bocsánata nem következik be. Hallgassátok csak, testvérek, ti, akik a jámborság kedvelői vagytok, akik a tanítás fényét szemlélitek. Ezek azok a dolgok, melyeket előbb a papság misztériumáról felidéztünk. Figyeljete fel a pálmákra, a venyigékre és a gabonára, valamint velük együtt a papságra, amelyek egymásban találkoznak. Ahogyan a pálma és a gabona szolgáltatók, úgy a papság viszont önként teszi azt. Egyébként ahol ez a három együtt van összhangban, ott a maguk értékén felül mindegyik felajánlja a maga gyümölcseinek belső erejét is kedves illatú áldozatként a Királynak. A papság valóban bátran szárnyal fel a földről az ég felé, míg csak bele nem tekint a láthatatlanba, ahol előáll és meghajolva könyörög a szolgákért az Úrhoz, s így odajuttatja szolgatársainak könnyeit és sóhaját³. A papság különleges módon, hasonlóan a szolgáltató Úrhoz, sűrű esdeklésekkel ajánlja fel a bűnbánatot, az irgalmat és a megbocsátást a Király irgalmából kéri, hogy ennek következtében szálljon le a Szentlélek és szentelje meg a földre helyezett ajándékokat: s így azok mindenkör följánlottak legyenek a félelmetes titkok teljes halhatatlanságában. A pap mint képviselő mindenért és mindenkiért végzi imádságát, s így ezen csodálatos titok által minden közeledő lélek elnyeri szennyezettségéből a tisztulást. Ismerjétek föl, Isten szentjei, hogy e kettő – a följánlás és a bűnbocsánat – nem jöhet létre a földön másképp, hacsak az ég nem jön segítségére és meg nem szenteli az adományokat. Már láthatod, ember, ezt a ragyogó csodatettet, a méltóság értelmét, mely nem más, mint a lelkek megtisztulását szolgálja a szennyből. Áldassék a Megváltó, aki elhozta e legkiválóbbat ide a földre, a megtisztító ajándékot, ami világoskodóvá teszi a papságot, hogy mint fényesség világítsanak a világban. Az előttünk levő nép olajjal telt szarut használva léptetett elő magának papokat, mi azonban, az áldott Isten haszontalan szolgálói, sem a szarut, sem az olajat nem tartjuk lényegesnek, mert ő maga, aki magasságbeli és rettenetes kar, leszállva az égből a maga kézföltételével ajándékozta nekünk a Lelket, aki tűz alakjában szállt le az apostolokra. Ő, kifejezhetetlen hatalom, mely bennünk méltóztatott lakozni a szent papok kézföltétele által! Ő, micsoda nagy méltóságot foglal magában ez az ámulatba ejtő és csodálatos papság! Boldog, aki ebben méltóan szolgál, tisztán és feddhetetlenül. A Kösziklának nevezett Péter, aki egykor a tengerparton megkapta, a nagy Pásztortól kapta ezt a rendelkezést, mivel „erre a sziklára építem egyházamat”⁴; a papság javára kapta a mennyország kulcsait, mint arra méltó, ugyanígy Pál is, aki előbb üldöző volt⁵, ugyanerre a karizmára lett méltóvá, úgyhogy csakhamar az egész földkerekséget bejárta prédikálva és meghirdetve a halottak föltámadását.

A következőkben irányítsuk figyelmünket az igaz Ábelre, aki a teremtés kezdetén lett pap, – hogy tanuljunk tőle, mivel áldozatát Istennek szentelte, s nemde tűz szállt alá az égből, hogy elnyelje azt? Miként pedig nyája elsőszülötteit ajánlotta fel Istennek, ahogy a Szentírás mondja, Isten, a szent letekintett az égből Ábel áldozatára⁶, Káin áldozatára tekintve azonban nem lelte benne kedvét. Ennek az ajándéknak érzése lett továbbá Noé is⁷, aki megmenekült a bárkában, amikor lezúdult a víz. Ararat hegét elérve tiszta áldozatot mutatott be Istennek jó illatú, amelyben Kimentője szövetséget kötött vele, miszerint soha többé nem bocsát vizözönt a földre; szent szövetséget kötött vele, áldását adva rá, hogy növekedjék és sokasodjék. Ha a papság csodatéteményét vizsgálod, lásd elsőként Ábelt, a papot a kezdeti teremtésben, akinek szövetségéhez égből jövő tűz szállt le a földre feddhetetlen áldozata folytán. Aztán nézd Noét, a tiszteletreméltó papot a második teremtésben, ahogyan vele is szövetséget kötött az Isten. S ekkor következik Ábrahám⁸, aki szintén méltónak találtatott, hogy részesedjék a papságból, hiszen szeretett fiát, Izsákot Istennek ajánlotta, hogy akár föl is áldozza az ő sarját. S ekkor mutatta meg neki Isten nagy cso-

dáját, vagyis Krisztusnak nemzedékét Szábek ültetvényén; az utód megölésében, aki maga az áldás, mert Isten így áldotta meg: „A te magvadban nyer áldást a föld minden törzse”⁹. Ugyanerre az ajándékra vált méltóvá az isteni Mózes is, amikor fölment Sion hegyére az Úrhoz és megkapta a törvényt, amelytől arca megdicsőült és úgy látszott, mint valami napnál ragyogóbb; hasonlóképpen Áron is erre lett méltóvá, hogy a nép bűneiért követ legyen Istennél, „Mózes és Áron ugyanis az ő papjai”¹⁰. Ugyanígy Finesz is ebben a tiszteletreméltó papságban részesült, amíg távol tartotta a néptől a halált. Illés pedig a papságba öltözöttén tűzben nyert meghallgatást, a hamisság papjait pedig karddal kivégezte.

Tanuljuk meg tehát, testvérek, milyen nagy, milyen gazdag, milyen határtalan és kimeríthetetlen ennek a papságnak a méltósága! Dicsőség az Egyszülöttnek, dicsőség az egyedül Jónak, aki az ő szent és új szövetsége által meghívta tanítványait, hogy azok számunkra az arra méltókra való kézföltételük által példákat állítsanak. Tehát valamennyien tisztelettel állunk meg előttük, mindannyian boldognak mondjuk azokat, akiket a tiszteletreméltó papság méltósága ékesít. Biztosan tudjuk, hogy aki a Király barátját szereti, azt annál inkább kell szeretnie a Királynak. Ennélfogva szeretjük Isten papjait, mivel az ő hűséges barátai könyörögnek értünk és a világért. Tiszteld a papot. Krisztus parancsát teljesítve, hiszen ő mondja: „Aki örömmel befogadja a prófétát a próféta nevéért, az a próféta bérét kapja”¹¹. Azt pedig nem tudhatod, hogy egy pap vajon méltó-e vagy méltatlan ekkora méltóságra; magának Krisztusnak utasítását követve tartózkodj attól, hogy lenéző légy! Ahogyan a legragyogóbb aranyat is be lehet mocskolni sárral, ám ezzel semmi kár nem éri, vagy a legértékesebb drágagyöngyöt valami méltatlan formába helyezve; éppen úgy a papságot sem lehet aljassággal beszennyezni, még akkor sem, ha méltatlan lenne annak hordozására. Viszont aki a méltóságot – minthogy valóban az – érvényre juttatja, s így szentül és feddhetetlenül jár, az életet és fonnyadhatatlan koszorút nyer magának. Ám ha valaki méltatlannak bizonyulna, az kitenné magát a külső sötétség kockázatának és az ítéletnek anélkül, hogy irgalmat nyerne.

Íme, egy másik példa is legyen számodra, ó, ember, nehogy önhittén méltatlanul merészelj a papság méltóságához közeledni, mert a gőg nincs tetszésére a tiszta Istennek. Jusson eszedbe, milyen nyomorúságosak voltak azok a lépések, amelyeket valaha Mózes és Áron idejében tettek¹², meg gondolatlanul és nem megfelelő körültekintéssel merészeltek Istennek áldozni, s nemde mennéből való tűz emésztette el valamennyit, akik erre a fölöttük álló méltóságnak gyakorlására merészkedtek? Vagy pedig Mária, Isten prófétanője, aki kevés szóval, de Mózes ellen lázadt a papsággal kapcsolatban, s micsoda megtorlást mért rá a Magasságbeli, úgyhogy mint teljesen leprásat hét napon át a táboron kívülre vetette. Mindezekkel kapcsolatban azt mondom, testvérek, végezzétek csak tisztán szolgálatotokat Mózeset és Áront, vagy akár Eleázárt követve. Tekintsetek fel a jámbor papokra, akik a maguk szolgálatában hogy megbosszulták az ellenség szentségtörő táborát. Ennek megfelelően tárta kezét Mózes az Úr felé és gyógyíthatatlan csapással lesújtott Ámálekra. Ezt öltötte magára Ábrahám is, királyokat kényszerítve futásra. Ez ékesítette Melkizedeket, aki rendkívüli áldással áldotta meg Ábrahámot, a kiválasztottat. Hogy te méltóvá lettél-e, testvér, a papi méltóságra, ezt kérdezed? Törekedj az ő tetszésére, aki kiválaszt téged, hogy ha úgy tetszik, katonája légy tisztaságban és igazságosságban, isteni bölcsességgel és kiváló szüzességgel ékesítve. Igyekezz odaadó hive lenni, mértéktartó, mint József, tiszta, mint Józsué, vendégszerető, mint Ábrahám, a szegénység kedvelője, mint Jób, bűnbánó, mint Dávid, szelíd, akár Mózes. Törekedj tehát a tévelygőt visszavezetni, a sántákat talpra állítani, az elesettet föl emelni, a beteget gyógyítani és más ehhez hasonlót tenni.

Szeretett testvéreim, valóban megdöbbenek azon, hogyan merészkednek bizonyos esztelen alakok akkora balgaságot elkövetni, hogy meggondolatlanul és bölcsesség hiányában vállalkoznak ráerőltetni magukra a papi szolgálat elfogadását, bár Krisztus kegyelme nem hívta őket erre. Szánalomra méltó tudatlanok ezek, akik magukra vonják a tüzet és a halált. Nemcsak azt akarom mondani neked, ó, ember, hogy a papság az, amit nem szabad meggondolatlanul elfogadni, de többek közt az sem megengedhető, hogy az igaz istentisztelet edényeiből valamit is érintsenek; – olvashatod, mit szenvedett el Óza azzal, hogy Isten frigyszekrényét érintette. Sose felejtsd

el, szeretett testvér, hogy irtózatosság a magasságbeli Isten igéi, ezt hirdeti Izajás próféta ajka: „Kik fölött nyernék nyugodalmat, hacsak nem a szelídek, alázatosok és békességesek fölött, akik félik az én szavaimat?”¹³. Erre az intésre – úgymond – mindig emlékezz és figyelj, hogy kincsed legyen, a lélek nyugalma, amivel lelkileg a mennyei Jeruzsálem városába tudsz felemelkedni; s ajánlj fel lelki áldozatokat a Királynak, a megközelíthetetlen Istennek! Ott fonják meg a hervadhatatlan és romolhatatlan koszorúkat, s ott Krisztus fog téged megkoronázni a halhatatlanság koronájával az angyalok előtt, és az égi karokkal együtt éneklek majd a győzelmi éneket a legszentebb Háromságnak, örökkön örökké. Amen.

Jegyzetek: A jegyzeteket a római kiadásban, néhol hiányosan, a szövegbe helyezve, a következő sorrendben találjuk: 1. Vö. Iz 42,10. 2. Róm 11,33. – 3. Az eddigi szöveget lásd *Cod. Vat. Ms. 579. 115. lapon*, mindazt, ami ezután következik, az eddigi kódexből hiányzik, így a *Cod. Orthoboniano*-ból nyer kiegészítést. 4. Mt 16,18. 5. vö. ApCsel 9,1. 6. vö. Ter 4,5. 7. vö. Ter 9,8. 11. 8. vö. Ter 22. 9. Ter 26,4. – 10. Zsolt 98,6. – 11. vö. Mt 10,41. – 12. vö. Lev 9,10. – 13. vö. Iz 66,2.

(PÁKOZDI ISTVÁN fordítása)

VASADI PÉTER

AZ ÖNVIZSGÁLATTÓL A SZERETETHIMNUSZIG

Pál apostol efézusi levelében az „új emberről” beszél, aki azért krisztusi, mert új. Beöltözik az evangéliumi szeretetbe és „megigazult, valóban szent teremtmény”. Ez az új ember a szeretettel örökre eljegyezte magát. Csak azt keresi, annak hisz, arra vágyakozik, azt akarja, mert megtapasztalta, hogy *n minden lényeket* magában foglal. Mégsem ütközik meg azon, hogy a szeretet parancs. Sőt érti, hogy éppen a lények és a parancs között fekszik a legmélyebb összefüggés. Isten parancsa, de ezzel a dolog még nem fejeződik be, ellenkezőleg, éppen hogy elkezdődik: megmozdító, megvilágító, értő erő a szeretet, a meglepetések folyamata, mélybe húzó és magasba vonó feszültség, tett, élet.

Isten szeretete olyan, mint a „baklövéséből” okulni képtelen szőlősgazda kiábrándíthatatlansága, ha kísérletei végén mégiscsak behajtja a termést (Mt 21,33–46). Isten mégsem álszerény, nem elégszik meg az ember ilyen-olyan tetteivel. Azt akarja, hogy az ember őt teljes szívéből, minden erejével és teljes elméjéből szeresse, vagyis, hogy töltsen el Isten szeretete, mint ballont a levegő; ha Isten, nem is akarhat tőlünk mást, mint teljes létünket. Hogy elnyerje az ember üdvösségét, ezt kell tennie, mondja Jézus az őt kérdezőnek (Lk 10,25). Hogyan? A legfelső képességek szerint, mondja Jézus, új parancs szerint: „úgy szeressétek egymást, ahogy én szeretlek titeket”. Erről kell fölismerni titeket; nem kevésbé úgy, mint én (Jn 13,34). Félreletes követelmény. Az ember hátratáncorodik, ha komolyan veszi. Úgy? De hát úgy nemcsak egyedül ő tudott szeretni? S ha én megpróbálom, az lesz a sorsom, ami az övé volt!... Igen, természetesen – mondáná Jézus, és nézne ránk tovább, nyugodtan. Én hogyan szeretlek titeket? Ahogy engem szeretett az Atya. Egy fontos dolgot tegyetek: „Maradjatok meg az én szeretetemben. Ha megtartjátok parancsaimat, megmaradtok az én szeretetemben... Azért mondom (ezt) nektek, hogy örömöm legyen bennetek és a ti örömetök teljes legyen... Nagyobb szeretete senkinek sincs annál, mint aki életét adja barátaiért” (Jn 15,9). Semmi mást tehát, megmaradni az ő szeretetében. *Megmaradni!* Igéi által. Nélkülük nem tudunk megmaradni. Igéi ellenére pláne nem. S akkor öröme leszünk, s ez lesz a mi örömünk is. Tiszta és világos. Egyszerű, mégis olyan titok hatja át az ő egyszerűségét, aminek megértésére egy élet minden erőfeszítésére szükségünk van.

És a felebaráti szeretet? Hiszen erről van szó: egymást úgy, mint ő közlünk bármelyiket.

Mert aki különbséget tesz a személyek között, bűnt követ el (Jakab levele). Istent szeretni, embert meg utálni, ez hazugság. Ha az embert, akit lát, gyűlöli, hogyan szeretheti azt, akit nem lát? (János 1. levele). Az az ember, aki szeret – mivel szeret – az igazsághoz szabja tetteit, tehát Istentől való, vagyis ismeri Istent (János 1. levele).

De mi ez a felebaráti szeretet? Szép elmékedések simogatása, mintha bársonyra fektetnénk az arcunkat? Van valami zsongító, testies önáltatás abban az elmékedésben, amely nyugodtan megfér a narcisztikus tétlenséggel. Itt nem szavakról, ömlengésekről, köldöknézésről van szó; a szeretet igazi mértéke nem a természetes vonzalom, hanem a tiltakozó természet lebirása, hogy teljesüljön bennünk Isten akarata, a szeretet. Hogyan teljesül? Hogy érdekeinktől függetlenül szeretünk, vagyis elfogadva érzelmeken túli, már-már kötelességszerű hűvösséggel jót-rosszat egyaránt. *Az ellenséget...* Imádkozz – ne a nyakába borulj, imádkozz – üldöződért, hogy üldözőből üldözött akarjon lenni, tehát akarata képtelen megváltoztatását akarja; az Atya fölkelti napját jókra, rosszakra, erőt ad a szentnek, a gyilkosnak is. Ha csak azokat szeretitek, akik titeket is szeretnek, mi jót tesztek? Nem ezt teszik-e a világ fiai is? (*Mt 5,46*)... Tettetés nélkül szeressetek. Legyetek egymáshoz gyöngédek, tiszteljétek egymást, reményben örvendjétek, nyomorúságban legyetek béketűrők (Pál római levele). Az igazi szeretet mindig akadályokat győz le, mindig szenvedésbe ereszti le gyökereit. Így szeretett Jézus is, ezt a szeretetet kívánja övéitől is. Amiben ő részesült Atyja szellemében „ülve”, abban fogja részesíteni ő is övéit... Jöjjetek, mondja majd, vegyétek birtokba a világ kezdetétől nektek készített boldogságot... mert éhes voltam s ennem adtatok, szomjaztam, s innom adtatok, jöttem és befogadtatok, mezitelen voltam és fölruháztatok, beteg voltam, gyógyítottatok, börtönben voltam s látogattatok... Mikor? Hogyan?... Mindenkor. Mindenki. Minden módon, amire csak ráleltetek. (Nem én csöngettem be hozzád, hanem a lelkiismeret pendült meg benned, amikor megláttál valakiben...) Bizony, amit a legkisebbnek tettél, nekem tetted. Nekem nem tetted (*Mt 25,34-40*).

A szeretet Szent Pál szerint: adomány. Minden képességeinken túl valami többlet, mely kívülről jön, de bennünk, a képességeinkben bontakozik ki s előbb-utóbb fölülmúlja őket. Képességeink faragnak, homorítanak és domborítanak bennünket, árkolják és elsimítják bőrünket, testünket olyanná, amilyenek vagyunk, de a szeretet kívül ránk, mint kőd a hegycsúcsra, játszik rajtunk gyöngé fénye, mint a délutáni nap a házfalon. A képességek alakítanak minket, de a szeretet fejezi be és uralkodik alakulásunkon. Minden, ami értékes bennünk, adomány; de szeretet nélkül mit sem ér. Vajon nem szeret-e a szív ösztönösen is? Igen, de az érdekes ösztönösségével. Azt mondja Thomas Merton: Lucifer is szeret. A maga módján: rászéd, mert a romlottságunknak helyesel. Lucifer azt ígérte az embernek, amit Isten már megadott neki: istengyermekséget. De Isten másképpen szereti az embert, amiről Lucifernek halvány fogalma sincs: a szabadság terhéért róva az emberre, akarja őt isteníteni. Nem lenyűgözve, nem elcsábítva, nem kizsákmányolva.

De aki már megismerte Istent szeretetét, visszautasíthatja-e? Mennyi az a szeretet, ami már nem kell? Ami már sok? Ami fölösleges? Mikor utálja meg a tudó a levegőt? Láb a járást, agy a gondolkodást? *A szeretet az ige előtti létállapot, a tett előtti életállapot.* Valami ösztönös az isteni iránt. Nélküle is csilloghat a szavam, de nincs igaza. Lehet éles nélküle is, de csak vág, nem ás le. Szeretet nélkül bravúrt is csinálhatok, de nem adhatok meleget. A szeretet nemcsak kijelöl, hanem föltár. A tehetség kevés; attól még el lehet veszni az olcsó hatások örvénylésében. A hazugság, az elvétett cél, a látszatok eltérítenek; a lélek ilyenkor erőlteti magát, versenyt fut saját pusztulásával. Önérvényesítő lesz szolgáló helyett. A szeretet nem lőt-fut, hanem áll és sugárzik. Nem segítséget kér, hanem helyet. Bennünk és a világban. Nem sok helyet, akár csak egy talpalatnyit. Szeretet nélkül hiába ismerem a titkot, nem tudok élni vele. Előbb-utóbb leteszem, mint valami haszontalan alkatrészt. Szeretet nélkül ismerhetem a tudományt, de mit használnék, ha közben elsőkélyesedem? Az ilyen ismeret csak gátol és gátakat emel a szabadság útjába. Ilyenkor csinál áltudományt az ember rabhelyzetében. A szeretet föllazítja letapadásainkat, megújuló életet kelt, mélyülő figyelmet. Szeretet nélkül minden vállalkozásom elfárad, ismétléseibe beleun, kifut, összeomlik. Hatás nélkül égek el. Mivel én könnyen gyúló vagyok, csak a tűz éghetetlen bennem. Mi a szeretet? Testmeleg. Átlátszóság. Megértés. Lendület. Nyugalom. Csönd. Ének. Megoldás. Fény. Virágzás. Időtlenység. Béke. A szeretet meggyőzi a világot, ha bele is hal. Annak hiszünk, aki szeret minket.

Milyen a szeretet? Helyes és elhibázott. Az elhibázott szeretetet gyűlöletnek nevezzük. A he-

lyes szeretet türelmes. Nem eddig vagy addig, hanem a végeletekig. *A szeretet végleges türelmének gyümölcse az üdvösség.* Mivel a türelem csak a végeleteken mutatkozik győzelemnek, akkor azonban „eltűnik”, időközben folytonos vereségnek is látszhat. Meghátulásnak és gyöngeségnek is. Félsegnek, tartózkodónak, nehéz szívúnak, komolynak. Mondjuk ki, akár ütődöttnek. Félkegyelműnek. De a türelmes szerető erősebb a látszatainál. Hogyan? Belül, vagyis állhatatos. Egyedüli ereje, hogy jóságos. Meg meri kockáztatni, hogy félreértsek. Meglehet, sosem figyelnek föl rá. Mivel csöndes, nem törtet, nem ríkt ki a tömegből. Mivel nem szokott leszögezni. Elfordul, félrenéz. Nagyhangú okoskodás helyett két szót szól. Ez az a két szó, amire áll Jézus szava: „Akinék füle van, hallja meg...”

De azért, aki lát, meg is ijedhet a jóságos láttán: van benne, siralmas gyöngeségében valami erő. Valami monstruózus. Érezzük, alig tehet a jóságáról. Olyan a jósága, mintha el sem tudná rontani. Jósága titokzatos és a tudása is, ami nagyon hasonlít a tudatlanságához. Mi az, amit tud? Mi az, amit nem tud? Nem kérkedik magával. A magáéval. Tehát nem feltékeny. Magáról nem beszél. Vagyis nem kevély. Nem áll ellen a gonosznak. Vagyis nem a lázadásban van az ereje, hanem az elviselésben. A rend szokott lázadni a jóságos ellen, mert nem érti, ezért fél tőle. A jóságos nem is érzékeli biztosan, mi a maga java. Örömeit össze lehet téveszteni a szenvedésével. Siker? Mosolyog. Sikertelenség? Mosolyog. Nem jegyzi meg a rosszat. Minék? Ha megjegyzné, mintha vizet öntene feneketlen vödörbe. Tud várni. Nem stréber. Nem lohol a dolog elébe. Nem liheg túl. Tűrőképes, de nem közönyös. Mivel más az, aki megold, nem gyanakszik. Nincsenek keresztkérdései. Nem vallat, hanem vall. Hisz nekünk, és nem mond ilyet: No, ebből aztán elég volt... Ez az utolsó eset... Ki tudja, elég volt-e? Ki tudja, utolsó volt-e? Megtapasztalja, hogy az embert nem a rossz, hanem a jó tulajdonságai jellemzik valamennyire.

A szeretet innen, a teljesség hiányából a teljességbe visz. Innen, végességünk védő, de el is kesztő őrizetéből a „védtelen” végtelenbe. Itt töredékekben élünk, töredékesen érzékelünk, töredékesen prófétálunk. A teljes valóságban el kell veszítenünk érzékstruktúránkat, hogy ne velük, hanem létünkkel érzékelhessük a létet. Itt, a földön el kellene veszítenünk mindent, ami elmozdít és fölapróz, ami félrevisz a „pont-koncentrációtól”, hogy e pontban átúthessük a láthatók falát; így pillanthatnánk meg a nem láthatókat. *Itt* az lát jól, aki fölismeri, hogy látása töredékes. Akkor majd ennek a töredékesnek vége szakad. Gyermekkorunkból átlépünk a felnőttkorba, amely szent. Benne igazságot nyerünk, igaz ítéleteknek leszünk kitéve s magunk is igaz ítéleteket fogunk hozni. Igaz és jó gondolatokat fogunk elgondolni. El fogjuk hagyni a képlékeny gyermekszokásokat. A gyermekkor belehelt, homályos tükrét fölváltja majd a felnőtttség színéről színre látása. Arany magjára tömörül bennünk a szellem, s elhánnya minden hazugságra hajló, érzelmes, túltengő és tévedéssel rokongazdagságát. A sokból kevés lesz. De ez a kevés a lényeg lesz. Akkor majd kiderül: az lett igazi felnőtté, akinek volt bátorsága, hogy a szívében gyermek maradjon. Vagyis tiszta, egyszerű, áhitatos, csodálkozó. Így érnek véget az emberi szellem evilági funkciói: nem kell többé prófétálni, mert beteljesült a prófécia. Elhallgatnak a nyelvek, nincs miről beszélni. A közlés útjáról a közlés egyre táguló gömbrendszerébe lépünk, melynek közepe az univerzum részeinek érintkező pontja. Megszűnik a tudomány, kiszolgált. Tapasztalatnál, ismeretnél mélyebbet és mérhetetlenül többet kell tudnunk: *egyszerre mindent*, aprólékosan a múltra és teremtet tudattal a jövőre nézve. Az történik akkor, ami követni szokott minden befejezést: *mérleg* készül. Pontos, mely se jobbra, se balra nem lendül ki, de jelez minden megtörténtet és megtörténhetőt, ellenállhatatlan vonzással ragadva magához. Isten jelenlétében a teremtés méri meg magát, világítja át „anyagát” a néma angyalseregek sorfala közt. De amíg ez bekövetkezik, a *hit*, mint valami nemesfémkutató műszer kitapogatja utunkat, rajta a *remény* órája; zölden foszforszálló mutatóját ködös időben is látjuk, s bennünk a nyughatatlan *szeretet* lüktet. Mikor a nagy lelőhely kapujához érünk, eldobjuk azt a műszert. Elég, ami a szívbe rekedt, azzal lépünk át a küszöbön, mert a szeretet szeretetet hív ki. És nem nyel el, ha magával ragad is. Ellenkezőleg, eltelítve minket, végleges önállóságra készítet, mert Isten szeretete maga a szabadság. Ez a mérlegkészítés végső szakaszában a szeretetek nagy találkozása lesz. A lélek hasonlíthatatlan szépségű íveit zászlós sugárzások köszöntik. Pókháló fonatú kristály terei kinyílnak a parabola-végelemek felé, az igék, a gondolatok és az énekek süllyedő-emelkedő hullámzásában. Elkezdődik a helyreállított Élet a Helyreállító Krisztus ölelésében. Ő lesz minden mindenben.

AZ EMBERI BESZÉD EGYSÉGE FELÉ

A probléma tárgyalását két konkrét eset leírásával kezdem. 1. Néhány évvel ezelőtt egy fiatal, 33 éves francia mérnök, aki egyébként meggyőződéses katolikus, a következő kijelentést tette nekem, mikor a különböző nyelvi jelentésrendszerek közötti kapcsolat lélektani problémáiról beszélgettünk: „Tudja kérem, én akkor értettem meg igazán a »Szeresd felebarátodat mint tenmagadat« törvényének jelentését, amikor szociológiával kezdtem foglalkozni”. Magyarán: amikor a teológiai nyelvet áttette a szociológia fogalomrendszerébe.

2. A másik, melyet megemlíteni akarok, Mircea Eliade, a híres vallástörténész esete. Ő az 1965. évi genfi nyelvfilozófiai kongresszuson egy 'fejlődő országbeli' szociológus alábbi, hozzá intézett szavait idézte: „Mi képtelenek leszünk megértetni honfitársainkkal a közgazdaságtan és a szociológia legmodernebb problémáit, ha azokat nem fordítjuk le a mi mitikus nyelvünkre”.

Íme két nyelvlélektani, jelentéslélektani eset, mely szervesen kiegészíti egymást, és egy lélektani ténynek két aspektusát mutatja. Napról napra tanúi vagyunk annak, hogy a különböző generációk, vagy a különböző tudományok, szemantikus (jelentés-) rendszerek képviselői nem értik egymást. Márpedig közösséget alkotni, benne együttműködni aligha lehetséges ilyen feltételek mellett. Ajánlatos tehát a problémát most elsősorban nyelvlélektani módszerrel, jelentéstörténeti adatokra támaszkodva megközelíteni.

Közismert tény, hogy tudatunk és a nyelv között szerves kapcsolat áll fenn. Ebből viszont az a fontos következmény fakad, hogy az emberi tudat tanulmányozásának legeredményesebb módja a nyelvi adatok vizsgálata, elemzése. A nyelv története szinte az emberi tudat önéletrajza. Ezt a gondolatot egyébként Vigotszkijnál is megtaláljuk, aki szerint a tudat fejlődése összefügg a szó fejlődésével. A kutatások – mint mondja – azt bizonyítják, hogy a szó központi szerepet tölt be a tudatban, mégpedig annak egészében és nemcsak néhány funkciójában.

E megállapítások fényénél érthető, ha a kutató szenvedélyes odaadással fordul a nyelvek fejlődési problémái felé. Ezek ugyanis, bizonyos korlátok között, hírt adnak azokról a tapasztalatokról, melyeket az emberi tudat rögzített a maga mozgalmas története folyamán.

Lássunk mindjárt egy példát. Legyen ez a latin *communitas* szó, melynek jelentése: közösség. Úgy gondolnám – első látásra –, hogy elöregedett, megfakult jelentésű már. De ha részre bontjuk a szót, ha bepillantunk összefüggéseibe, nem kis meglepetésben lesz részünk. A *communitas* szó két elemre bontható: *com/cum* + *munitas*. *Cum* – amely azt jelenti: -val, -vel, együtt – itt a kölcsönösséget jelzi. Miként ezt egyébként a görög *koinos* szóval való rokonsága világosan mutatja. A szó másik eleme, a *munitas* ugyanabból a gyökből ered, mint a *munus*, melynek viszont az a jelentése, hogy *kötelesség, szolgálat, adás, ajándék* stb. A *communitas* szóban ott rejtőzik tehát a kölcsönös szolgálat, kölcsönös adás, ajándékozás, a kölcsönös kötelezettség. Egyszóval a *csere* gondolata.

Most válasszunk egy másik olyan szót, amely szintén a közösségre vonatkozik. Ez a szó a latin *societas*. Általánosan elfogadott jelentései a következők: társadalom, egyesülés, szerződés... A szó azonos eredetű a *socius*-szal, melynek jelentése: társ, szövetséges, üzlettárs... De a *secundo* latin ige mindkettővel közös gyökből származik: elősegíteni, előmozdítani, boldogítani.

Az elemzésből kitűnik, hogy a közösségben olyan együttműködés jön létre, mely a társat boldogítja, segíti, előrelendíti, fejleszti normális körülmények között. Itt is, mint a megelőző *communitas* szóban olyan szociológiai, szociálpszichológiai, közgazdasági (vö. *csere, üzlettárs*) terminusok lappanganak, melyeket ma olyan 'nyelvi szigetek' (Ricoeur: *îlots de langage*), tudományok fedhetnek fel, mint a szociológia, szociálpszichológia, közgazdaságtan, etika stb., s ha a *communió*-ra gondolunk, a teológia.

Ha a német *Gemeinschaft* (közösség) szót elemezzük, az indoeurópai **mei* gyökér jelenik meg az elemzés során. Ennek jelentése cserélni. De a *communitas* latin szónak a második része (*muni-*

tas) pontosan ahhoz a *mei-gyökéhez megy vissza, mint a most elemzett német Gemeinschaft szó. Tehát a csere szociológiai, közgazdasági, sőt – mint mondtuk – teológiai problémája, a kooperáció, a kölcsönös adás gondolata jelenik meg állandóan, bizonyos nyelvekben, azokkal a szavakkal kapcsolatban, melyek *közösséget* jelentenek (vö. egyébként a *Communio* címszót Dufour: Vocabulaire de théologie biblique-jében, 1971).

E néhány példa jól érzékelteti, milyen érdeklődésre tarthat számot a szavak jelentés-struktúrájának elemzése. Az emberi tudat és a nyelv úgy alakult ki és fejlődött tovább, mint a társadalomban, közösségben élő ember életmegnyilvánulása és mint szellemi létfenntartási eszköze. Épp ezért e jelentéstartalmak információs értéke szinte felbecsülhetetlen. A tudat elsősorban a nyelvekben 'irta meg' és hagyományozta ránk küzdelmeinek, reménységeinek és vándorlásainak életrajzát. E küzdelmek, reménységek és vándorlások segítették abban, hogy kiutat találjon a valósághoz, a Léthez való alkalmazkodás nehézségei között. E tapasztalatok rejtett információs anyaga joggal várja, hogy titkait megfejtsük.

Amikor például éppen a „szót”, „beszédet”, „megnevezést” jelentő szavakat vizsgáltam több indoeurópai nyelvben, velük párhuzamosan a következő jelentéseket találtam: jog, törvény, parancs, kötelesség. Íme néhány példa: a latin *dictum* ezt jelenti: szó, beszéd, – aztán: parancs. A görög *dikē* ugyanebből a gyökből származik: jog, igazság, ítélet. Továbbá: *dikaion*: jog, kötelesség. – Latinban a *for, fari* ezt jelenti: beszélni, mondani, de az azonos gyökből származó *fandum* jelentése: jog, és a *fas* jelentése: isteni törvény, isteni parancs, isteni jog, vagy egész egyszerűen: jog, kötelesség, szokás. A görög *logos* jelentése: szó, mondat, gondolat – aztán: törvény, parancs. . . Még bőven folytathatnánk a példákat. . .

A tetemes nyelvi anyag, melyet aztán összevettem a gondolkodáslélektani, szociálpszichológiai, kommunikációelméleti, vallástörténeti kutatások eredményeivel, arra a következtetésre vezetett, hogy a nyelvnek – a társas, felebaráti kapcsolatokban játszott funkciója miatt – egyúttal jogi, erkölcsi szabályozó szerepet is kell tulajdonítanunk.

A különböző társadalmi és kulturális rendszerek, valamint azok szemantikus rendszerei között levő szoros kapcsolat kétségbevonhatatlan. Egy társadalom tagjainak kölcsönös megértése elképzelhetetlen a kollektívan elfogadott és használt jelentések nélkül. Kommunikáció és kooperáció szoros és szerves kapcsolatban van egy társadalmi csoporton belül. A fejlődés persze, időről időre új viszonylatokat hoz létre a társadalom tagjai között, melyeket aztán szemantikai változások követnek. Az együttműködés, a közös cselekvés meghatározza a kommunikáció formáit. Ezt a tényt nagyon érdekesen és érzékletesen írja le Malinowski egyik művében, a Trobriand sziget halászáinak közös tevékenységével kapcsolatban:

„A kenu könnyedén és zajtalanul siklik, olyan emberek kezelik, akik kitűnően értenek ehhez és mindig ezt csinálják. Más szakértők, akik jól ismerik az öböl fenekét, a halat figyelik. . . megszokott jeleket váltanak vagy megszokott hangokat, illetve szavakat ejtenek ki. . . Az egész csoport mint egyetlen együttes, úgy jár el, ahogyan ezt a régi családi hagyományok megszabják. . .” (Magic, science and religion and other essays. 245. old.)

Így tehát a halászok „megszokott” jeleket váltanak, az ősök által már használt szavakat, hangokat ejtenek ki. Ilyen módon a kooperáció tökéletes: *senki sem vonja kétségbe* e szavak értelmét, jelentését és fontosságát. A sziget lakói tisztában vannak azzal, hogy ez a gyümölcsöző együttműködés, amely nekik a táplálékot és az életet biztosítja, nem bírna ki *bizonytalan újításokat*.

A szóbeli jelzés, amely a hagyományos társadalmakban a viselkedés szabályozását biztosítja, mint látható, meglehetősen szegényes. Sapir, Lurija, Vigotszkij, Malinowski egyaránt hangsúlyozzák az összefüggést a közös érdek és a közösség tagjainak egymás iránti szolidaritása között. Ez a szolidaritás viszont, amely a szemantikai szolidaritásban is megtalálható, magával hozza a nyelvi automatizmust és bizonyos idő múltán a szemantikus rendszer megkövülését is (vö. a valási fogalmak megkopását).

A nyelvnek és a szójelentéseknek ezzel az automatizáltságával kapcsolatban joggal mondja P. Chauchard, hogy a nyelv olyan automatizmus, mely nem igényel tudatos figyelmet. És ezenkívül: „Nemcsak az tudattalan, ami nem verbalizált, a verbalizált is az lehet, ha nem figyelünk rá külön is”.

Álljunk meg itt egy pillanatra: a nyelvi automatizmusnak és az 'akaratlagos' nyelvnek a prob-

lémája pontosabb megvilágítást igényel. Jackson a nyelv zavarairól végzett vizsgálódásaiban már megkülönböztette az affektív automatikus nyelvet és a tudatosított, akaratlagos nyelvet. Ezt a megkülönböztetést átvette Alajouanine francia kutató is, aki az afázia néhány aspektusát új megvilágításba helyezte. Azt vallja, hogy sem a szó, sem a mondat nem alapvető elemek az emberi beszédben. Készen kapott kifejezésekkel gondolkodunk, melyeket a gyermekkorban tanultunk, és amelyek kölcsönösen felidéznek, előhívják egymást egyfajta automatikus egymásutániságban. A gondolkodás alig ellenőrzi ezt az automatizmust. Csak egy második fázisban tanultuk meg szavakra bontani ezeket a kifejezéseket és tudatosítani nyelvtani elemzés útján. Emé automatikus formulákkal szemben állnak az akaratlagos nyelv konstrukciói. Amikor a megszokott beszédet félretesszük, hogy valami szokatlan nyelvi konstrukciót használjunk, akkor már az akaratlagos beszéd veszi át a szerepet. Így például abban az esetben, ha egy nehezebb előadást kell tartanunk, vagy pedig hosszabb és komplikáltabb mondatokat kell szerkesztenünk. A mondatbeli építkezés ekkor már akaratlagos cselekvés, valóságos 'építkezés'. A normális beszédnek a sajátja éppen ez az átmenet a készen kapott mondatról a 'kimunkált' mondatra, az automatikus beszédre az akaratlagos beszédre.

E kitérő után térjünk vissza arra, amit egy szemantikus rendszer szavainak megkövüléséről és a 'verbalizált'-nak tudattalanává válásáról mondtunk. Normális körülmények között a szó, a beszéd, a mondat azt célozza, hogy jelezzen valamit, érdeklődésünket ráirányítsa valamire, ami bennünket érint. E 'jelek' és 'jelentések' megérdemlik figyelmünket, mert „figyelemre méltóak” számunkra, mert „jelentősek” életünk, boldogulásunk szempontjából.

De gondoljunk csak arra az esetre, amikor a családban egy tízennégy éves fiú azt mondja az apja szavára: „Nem érdekel, amit mondasz”. Pedig amit az apa eddig 'mesélt', mondott neki, nagyon is érdekelte. Azok a történetek, események, amelyeket tőle hallott, valósággal *elbűvölték*. Ezek szerint a szavak tekintélye, az „ige” „igézetessége” egy idő múlva már lehet *nem érdekes*, nem fontos, nem „jelentős”: *figyelmet* már nem érdemel. Már nem lehetnek e szavak, mondatok egy emberi közösség, barátság, kapcsolat kötőanyagai. A fejlődés, az érés, a szükségletek túllépnek rajtuk, megfakították.

Paul Ricoeur a mai kőről beszélve azt állapítja meg, hogy „az emberi beszéd egysége problémát jelent”. Tegyük hozzá e megállapításhoz újra, hogy a két rendszer: a szemantikai és a társadalmi-kulturális rendszer elválaszthatatlanok egymástól. Éppen ezért az emberrel foglalkozó tudományoknak, melyek túlságosan gyakran bezárkóznak a maguk speciális tudományterületére, állandóan szembesíteniük kell eredményeiket, hogy mindig világosan előttünk álljon az a közös horizont, mely közös céljukat, értelmüket nem engedi elhalványulni. „Szellemi létfenntartási” és lét-fejlesztési eszköznek kell lenniük.

Korunk embere, aki az „emberi beszéd egységének” hiányától szenved, részben annak áldozata, nem képes megértetni magát társával, felebarátjával. A tudományok fejlődése következtében ezeknek képviselői más és más fogalmi rendszerben, differenciált szemantikus rendszerben gondolkodnak, értékelnek, éreznek. Így ma már nem ismerjük – vagy talán még nem ismerjük? – az európai kultúra anyanyelvét. (Persze nem földrajzi határokról van szó!) A nagy emberi közösségnek, családnak fiai gondolatilag és erkölcsileg megosztva, metaforikusan úgy tekinthetők, mint azok az afáziások, akik képtelenek kitörni saját 'nyelvük' cirkulusz viciószuszából: Elfelejtik ezek az 'afáziások', hogy az élet (amely az univerzumban folyik) egy új akaratlagos és értelmi erőfeszítést *követel* (Jackson), sőt parancsol. Ennek az erőfeszítésnek a hatására tudja majd a „teremtő képzelet” megkeresni azokat a gondolati eljárásokat, melyek az emberi tudat számára visszaadják a közösség érzését, melyben a 'csere' és a 'kölcsönösség' (miként a *communitas* szóval kapcsolatos elemzésünk mutatta) az emberi szolidaritásnak új és termékenyebb látomásában jelenik meg előttünk.

Mínhogy – miként a most leírt esetben is – a gyakorlatban hiányzik az a közös szemantikus rendszer, az a szemantikai szolidaritás, mely képes volna az emberi közösséget hathatósan irányítani, az egyetemes szolidaritás felé vezetni, a valóságban még a várt nyelven *innen* vagyunk. „Semantor” nélkül vagyunk, mondhatnánk, hogy arra a szótőre utaljunk, melyből a szemantika szó származik. A semantor szó ugyanis vezetőt, irányítót, pásztort stb. jelent.

Az az új szemantikus rendszer, mely képes létrehozni az emberi tudás és tapasztalat konstans elemeinek szintézisét, egyesítését, még megfogalmazásra vár. Ez új tudatosodás lenne, amely a

múlt, jelen és jövő figyelembevételével történhet. Valóban, „tudatosnak” lenni az embernél nemcsak azt jelenti, hogy „megnevezni”. Azt is jelenti, hogy le kell válnia, le kell *szakadnia* arról a verbális és tudattalan automatizmusról, mely akadályozza az emberek közötti kölcsönös közeledést a termékenyebb, *bősegebb* élet szempontjából, mert gátolja – szóról szóra – az exegézist, a kijutást a különböző szemantikus rendszerek tunya egocentricitásából, önösségéből. Visszafogja a gondolkodás lendületét, az értelem dinamizmusát, mely normális működési *szándékában* inkább a szintézis felé és nem az elzárkózás felé törekszik.

Nemrég mesélte egy idősebb egyházi férfiú, hogy a fiatalabb generációhoz tartozó és „más szemantikus rendszerben” gondolkodó személlyel beszélgetett. „Éreztem – mondta –, hogy tulajdonképpen azonos véleményen vagyunk, de képtelen voltam megtalálni *a szót*, amellyel ez világossá is vált volna.” – A megelőző lélektani, nyelvlélektani és ’interdiszciplináris’ elemzés alapján már sejthetjük, hogyan kerültek volna közelebb éppen például a bűn problémájának megértésében nyelvileg is. A fiatalember, egész neveltetésénél fogva, igen járatos volt a közgazdasági terminológiában. Ennek összefüggérendszerében, logikájában mozgott az agya – szinte reflexszerűen. E reflexből ’reflexió’ éppolyan erőfeszítéssel válhatott volna, mint az illető egyházi férfiú számára a megszokott, már neki is kissé megkopott, automatizált szókészletéből. Ebben ez az idősebb férfi is helyesen mozgott, csak éppen az előtte álló *konkrét valósághoz* (a más nyelven beszélő és értő partnerhez) nem tudott közelebb jutni nyelvileg. Süketek maradtak tehát egymás számára, ’nem volt fülük’ egymás szavára.

Nyilvánvaló, hogy – nagyobb műveltsége és tapasztalata révén – az idősebbnek kellett volna „átlépnie” a másik jelrendszerébe, és megtalálni azt az akaratlagos, „tudatos” nyelvet, szöveget, mellyel ’társalgó’ társra lel a fiatalabb személyben. Rendelkezésre állt volna a latin debitum szó, melynek jelentése: bűn – a valláserkölcsei nyelvben, de egyúttal adósság – a közgazdasági nyelvben. Ez utóbbi jelentés által a közgazdasági gondolkodásban jártasabb fél számára világossá tehetné volna az etikai problémát. De ő maga is új perspektívában ismerte volna meg saját ’nyelvét’. Gondoljunk a bevezetőben említett mérnök esetére, aki a szociológia nyelvére átfordítva értette meg a megszokott, megkopott és emiatt már számára nem elég ’igézetes’ szót, ’igét’: Szeresd felebarátodat. . .

A két beszélő partner tehát egy új, tudatos szövegezésben – mely a kétféle (vallási és közgazdasági) nyelvet, jelentést közelebb hozza egymáshoz –, legalább részben bizonyos közösségbe kerülhetett volna egymással. Egyfajta „szemantikai szolidaritás” alakult volna ki közöttük annak a ’szövegezésnek’ nyomán, mely most a debitum szó két jelentése fölé feszülve új látást, tudatosodást hozhatna mindkét fél számára. Ismétlem: mindkét fél számára! Tudati változást, fejlődést, érést. És ez a fejlődés, érés – mely az új megismerő aktus útján létrejött – erkölcsileg is ’jobbított’ volna mindkettőjüket – a szeretet evolúciójában. . .

Mindabból, amit eddig elmondtunk, világosan kitűnik, hogy a szorosabb emberi szolidaritás csak a mind szélesebb nyelvi szolidaritás révén valósulhat meg. Akkor, amikor az egyes nyelvi ’szigetek’ lakói – az Univerzum kihívásában és ’meghívásában’ (vö. Ratzinger: Universum: abba, pater) – megérzik és megértik, hogy nem követhetik a Trobriand szigeti halászok hagyományörző, endogám nyelvi viselkedését. Ez a nyelvi ’hűség’ nem hozna számukra boldogulást. A mai ember ’hűsége’ csak a „fidelité créatrice” (a teremtő hűség) lehet (Gabriel Marcel). Olyan hűség, mely az emberi tudat által regisztrált nyelvi tapasztalatok *felhasználásával* új összefüggések, termékenyebb, gyümölcsözőbb kapcsolatok nyelvi konstruálásával tör a jövő felé. És ez a jövő csak az univerzumban élő, helyét és feladatát abban tudatosító és újrafogalmazó ember jövője lehet.

Az a nyelvi elemzés, mely a felhalmozott információkra – mint a jövő *építéspanprogramjának* hordozójára (Lotman) – támaszkodva valószínűleg kiutat találna abból az ’alogosz’, ’a-szemantosz’, tehát semantor nélküli állapotból, irányítója lehetne az említett újrafogalmazásnak. Ez egyben a mai szellemi és erkölcsi krízis és szorongás feloldását is megkönnyítené. Ilyen módon, az „afázizás” automatizmusából kijutva, felszabadulva, az értelem visszanyerhetné dinamizmusát, lendületét, és talán lehetővé tenné számunkra, hogy közelebb hozzuk a régiek Logos-át a modern ember Ratio-jához – és megfordítva is.

A MAI MAGYAR TEOLÓGIA

ÉLŐ VALÓSÁG. Aquinói Szent Tamás ünnepén, ez év március 7-én, félhivatalos egyházi lapunk, a *Magyar Kurír* négyoldalas interjút közölt e sorok írójával a fentivel azonos címmel – „a mai magyar teológiáról”. Az interjú – jellegénél és behatárolt céljánál fogva – kemény tömörséggel tudott csak a témával foglalkozni. A jelentős hazai és külföldi reflexiókra való tekintettel most igyekszünk kissé bővebb és oldottabb részletességgel elemezni ezt a hatalmas, szinte parttalan témát, természetesen változatlanul számolva a ténnyel, hogy kimeríteni ebben a keretben sem tudjuk. Mégis reméljük, hogy a tárgyi-tartalmi bemutatások és eszmei elemzések nyomán bizonyos „szellemi körkép” kibontakozik a magyar teológia jelenéről, sőt múltbeli gyökereiről, és jövőbeni perspektívájára nézve is tudunk valamit mondani.

Ilyen szellemi panoráma felvázolása annál is inkább időszerűnek látszik, mert 1945 óta a magyar teológiáról magyar nyelven eddig csak *két összefoglalás* látott napvilágot. Mindkettő 1975-ből való. Nyíri Tamás professzoré volt az első a *Teológia* című folyóirat 1975/1. számában, felszabadulásunk 30. évfordulója alkalmából, és dominánsan ennek az emlékezésnek jegyében vázolta teológiánk akkori és addigi helyzetét. A másik külföldi áttekintés, a neves római hittudós, Alszeghy Zoltán egyik magyar nyelvű művében található, amely a *Teológiai Kiskönyvtár* sorozat (TKK) első füzeteként jelent meg *Bevezetés a teológiába* címmel (1). Ennek a rangos értékelésnek alapvető megállapításából indulhatunk ki, mert Alszeghy szerint „a magyar teológia – hála Istennek – *élő valóság*”. S ha ezt – a külföldi megfigyelő elfogulatlanságát és szélesebb áttekintési lehetőségét is figyelembe véve – már hat évvel ezelőtt ilyen súllyal le lehetett írni, meggyőződésünk és a tények tanúsága szerint – ma még inkább elmondható. A reflektálást és számbavételt ezért a magyar hittudomány helyzetéről, eredményeiről hasznosnak is érezzük, elutasítva persze az önelégültség kísértését, mert bizonyos *tények, még inkább eszmei rugók, ösztönzők, összetevők* tudatosítása további inspirációt és céltudatosságot adhatnak.

MEGKÖZELÍTÉSI MÓDSZER ÉS TERÜLET. A téma megközelítésére és tárgyalására *két módszer* kínálkozik. Az egyik az egyszerűbb és „tárgyszerűbb”, tudniillik az 1945 óta magyar nyelven megjelent teológiai könyvek, folyóiratok és az ezekben megjelent fontosabb publikációk felsorolása, esetleg valamilyen csoportosításban. De e műveknek még hozzátétőleges teljességgű számbavétele is reménytelen vállalkozásnak tűnik, és csupán a címek pusztá felsorolása is meghaladná e cikk kereteit. Nem is szólva arról, hogy ez a mennyiségi felvonultatás igen keveset tudna érzékeltetni az eszmei lényegből, a teológia élő és éltető valóságából. Ezért ezen a helyen is főként az *eszmei megközelítésre* gondolunk, és a különböző szellemtörténeti és eszmei ihletők és aspirációk szempontjából törekszünk bizonyos áttekintésre, csoportosításra (természetesen példákat és neveket is idézve) mind a hazai, mind a külföldi magyar teológiai termés területéről. S ezen a ponton egy elvi és egy gyakorlati megállapítást kell tennünk. Jelen áttekintésünkben – a hazai teológiai közgondolkodás hiteles tükréeként – a magyar teológia integráns részének tekintjük és értékeliük a *külföldön élő, magyar nyelven író hittudósok* túlnyomó többségének munkáit és működését is. Mert aligha hiheti valaki komolyan, hogy jogunk volna a külföldiekéről elfeledkezni, hiszen e teológusok nagy része tudatosan és kifejezetten a hazai olvasók, papok, teológusok és hívek számára teologizál és ír, hazai igényeinkre tekintettel; és műveik igazában idehaza olvasottak.

Áttekintésünkben továbbá mélyebbre és fontosabbra figyelünk, mint az olyan megkülönböztetésre, hogy a mai magyar teológiában nagyjából három irányzat mutatható ki: a progresszív, a konzervatív és a kettő közt nivelláló, szintézisre törekvő, „centrista” irányzat (2). Egyébként ennek az utóbbinak a mértéktartása a jellemző és uralkodó általában a magyar nyelvű teologizálásban.

A TEOLÓGIA NYELVI ÉS NEMZETI MEGHATÁROZOTTSÁGA. Alszeghy professzor megállapítása szerint a magyar teológia abban áll, hogy a magyar egyház *a maga sajátos gondolkodásmódján* iparkodik a hittitkok értelmébe hatolni, és saját helyzetét a hit fényében megérteni és megítélni (3). Ez egyben annak az elsődleges célnak és ösztönzőnek a megjelölése is, hogy miért van és miért kell lennie *magyar teológiának*, és miért lehetetlen, hogy ne legyen ilyen. Minden népnek megvan ugyanis a maga sajátos karaktere, észjárása; az örök igazságokat is mindegyik másként közelíti és fogalmazza meg. Mert a teológiai reflexió függvénye a vallási élményeknek, a lelkiiségnek, a temperamentumfűnek, az egyházi, nemzeti és kulturális hagyományoknak, a társadalom életét meghatározó termelési viszonyoknak és rendnek, sőt a modern nyelvfilozófia felismerése szerint a használt nyelvnek is. A nyelv szelleme, alkata befolyásolja az általános gondolkodásmódot, következésképp a teológiát is. A magyar nyelvű teológia elsődleges szellemi ihletője az az igény, hogy a *világegyház szellemi áramlatait, kereséseit, eredményeit ismeresse és átültesse magyar talajra*. Nyíri Tamás megállapítása szerint: „Csak az egész egyházzal folytatott nyílt és szabad dialógusban tárulhat fel a hit hiteles helyi értelmezése” (4).

Ez a tézis erősen emlékeztet egy lengyel teológus, A. Zuberbier szavaira, amelyek 1972-ben hangzottak el Lengyelországban, amikor ott heves viták zajlottak a hittudósok szerepéről és hivatásáról. És külön érdekessége az ügynek, hogy a dialektikus ellenpólust akkor, ott – a nyugati teológia erősnek érzett hatása ellenében – a jelenlegi szentatyja, Wojtyła krakkói bíboros-érsek képviselte: „Nekünk lengyel teológia kell Lengyelországban, a mi itteni keleti helyzetünkéből, és keleten élő közösségünk számára megalkotva”. Ekkor hangzott el az említett lengyel teológus válaszként: „Nem lehet igazi lengyel (és bármilyen más nemzeti) teológia az, ami nem az *összegyház* teológiájában gyökerezik, azzal kontaktust nem tart és nincs dialógusban vele” (5). A megoldás tehát – ami azonban csak elméletileg és leírva ilyen egyszerű – a két pólus egybehajlítása. Immár magunkra alkalmazva: a teológiának *egészen világegyházinak* és ugyanakkor *egészen és igazán magyar*nak kell lennie ahhoz, hogy igazi teológia legyen, és nemcsak magyar nyelvű, hanem valóban „magyar” teológia.

A KÜLFÖLDI TEOLÓGUSOK KÖZVETÍTŐ SZEREPE. Az első követelmény megvalósításához (világegyházi gyökerek) jelentős szolgálatot teljesítenek a külföldön megjelenő magyar nyelvű teológiai folyóiratok (főképp a mérsékelt *Szolgálat* 1969-től és a progresszív *Mérleg* 1966-tól), továbbá az ott élő magyar hittudósok anyanyelvű munkái, vagy fordításai, köztük a bécsi OMC-kiadó értékes teológiai és lelkipásztori kiadványai Török Jenő szerkesztésében. Külön helyet foglal el az a kifejezetten teológiai kompendiumnak szánt sorozat, amit az elején már említettünk, a körülbelül 35 kötetre tervezett TKK-könyvek. A sorozat 1974-ben indult, s a négy főszerkesztő (Alszeghy Zoltán, Nagy Ferenc, Szabó Ferenc, Weissmahr Béla) vezetésével a mintegy harminctagú szerkesztő bizottság és írógárda Bécstől Tokióig és Rómától New Yorkig a világ minden részének neves magyar hittudósát összefogja. A külföldi magyar teológiai irodalom könyvei közül (a legtöbb önálló mű Szabó Ferenc SJ nevéhez fűződik) kiemelkedő jelentőségű egy fordítás, a francia Xavier Léon-Dufour irányításával szerkesztett hatalmas *Biblikus Teológiai Szótár* (Róma, 1974). Ez a mű pár év alatt nélkülözhetetlen kézikönyve lett a magyar teológusoknak, papságnak és papnövendékeknek, abban a gondolkodási és igehirdetési korszerűsödésben is, amely szerint a mai teológia messzemenően a nyelvezemlé és bibliai hermeneutika hatása alatt áll. A Szótár több száz szócikke és az ezekben található sok ezer bibliai kifejezés, szó eredeti értelmének, szinonimáinak, vonatkozásainak feltárása segít behatolni az isteni kinyilatkoztatás születési szentélyébe, s eljutni annak hiteles, originális megértésére. Hasonlóan komoly gazdagodást jelentett – és immár hazai termésként – az első Rahner-mű fordítása: *A teológiai kisszótár* (Bp., 1980), amely viszont a mai nyugati teológia, speciálisan Rahner gondolat- és fogalmi világába nyitott utat. Aki tisztában van Rahner és általában a német nyelvterület jelentőségével és hatásával kifejezetten a mi hazai teológiánkban, az még jobban értékeli ezt a fordítást, s még fokozottabb várakozással tekint a *Grundkurs* folyamatban lévő áttüzetése és kiadása elé (6).

Mielőtt a külföldi területet lezárnánk, szólnunk kell egy további fontos közvetítésről: Rezek Román OSB (Sao Paulo) Teilhard de Chardin teljes életművét feldolgozó – fordító és értékelő – munkásságáról. Teilhard minden fellelhető (még franciául is kiadatlan) művét lefordította magyarra, ezek a hatvanas évek közepétől könyv alakban, a hetvenes évektől a *Vigília* és a *Teológia*

publikációiban olvashatók voltak. Rezek páter Teilhard-fordításaival és kommentárjaival a világ Teilhard-specialistái közt is elismert szaktekintély (7). Végül meg kell emlékeznünk még egy sajátos külföldi „csatornáról”, éspedig a *Vatikáni Rádió* magyar adásainak jelentőségéről. A világegyház teológiai áramlatainak, nagyobb hatású egyéniségeinek, tanításuknak és műveiknek bemutatása terén szinte egyedülálló jelentősége volt ezeknek az adásoknak, főképp a hatvanas években, a Zsinat alatt és után is jó ideig, amikor még igencsak szegényes a hazai magyar teológiai irodalom, és a külföldi is alig éledt. Az első hírek a világegyházban megindult teológiai reneszánszról e rádióadások útján jutottak el hozzánk.

A külföldön élő teológusok tehát, akik tudatos programként és felelősségvállaló szolidaritással akarnak az egész magyarság számára teologizálni, sajátos történelmi és gondviselészerű hivatást töltöttek és tölthetnek be a magyar teológia jelenkori időszakában. Mintegy előretolt állásban, érzékeny radarállomásokként érzéklük – nálunknál gyorsabban és közvetlenebbül – a világ és a világegyház eszmeáramlatait, és ezeket – már bizonyos figyelemmel a mi igényeinkre és szükségleteinkre – szűrjük, transzponálják és közvetítik magyar nyelven a hazai hittudomány szolgálatára. *Közvetítő szerepük* különösen jelentős az idegen nyelveken nem olvasó, vagy nyugati szaklapokhoz és könyvekhez nem jutó érdeklődők számára.

A TEOLÓGIA PLURALIZMUSA. A külföldi magyar nyelvű teológia jelentőségéről elmondottakat nem csökkenti az a megállapításunk, hogy a világegyház teológiájának szoros értelemben vett, *hazai talajba való átültetése* mégis elsősorban *az itthon élő és dolgozó-tanító hittudósok hivatása*, mert a hazai élettel és a magyar társadalmi valósággal, a hívekkel és a papsággal való közvetlen kontaktus és ezek kölcsönhatásának érzéklése teljességgel csak idehaza lehetséges. E szempontból a mai hazai hittudomány kétségtelenül „magyarabb”, „maibb”, mint volt akár a két világháború közötti is. Schütz Antal, Radó Polikárp, Horváth Sándor, Aistleitner József vagy Kecskés Pál nemcsak tudós rangjuk miatt mondandók „európainak”. Életműyük – korunkra is érvényes módon – tartalmilag és alakjukban, szellemükben is az egyházi tudományosság akkori eszményének „örökebb” nemzetek felettiségét képviselték, még ha magyarul írtak is. Teológiai irányvonalukat ugyanis az akkor „kötelező” skolasztika, illetve újskolasztika és neotomizmus határozta meg.

Ebben a vonatkozásban felvetődhet a kérdés a múlt és jelen összehasonlítása alapján: kevésbé értékes-e a teologizálás, ha erősebben kötődik a nemzeti, nyelvi közeghez, karakterhez és korhoz? A kérdés jobbra akadémiкус, mert tulajdonképpen már választ kaptunk rá az elején említett alapelvben, hogy tudniillik minden teológiának joga és kötelessége bizonyos *nyelvi és kulturális közegbe testesülni*. Ez az átültetés természetesen a létrejövő teológiára nézve is következményekkel jár. Nem attól lesz jobb, igazabb vagy értékesebb, hogy nemzet felettibb vagy időtlenebb karakterű, hanem belső értékénél fogva: mennyire és milyen mélységben teológia. A Zsinat óta pedig, ahol az „idők jeleinek”, a történelmi tényező jelentőségének felismerése és tudatosítása megtörtént, a „korszerűség”, a korral való együttérzés és együtt szenvedés, a korproblémák érzéklése egyenesen a teológia kötelességévé vált. Az időtlen lebegésű teológiát ma már abszurdnak és hűtlenségnek érezzük a teológia lényegi hivatásához képest. Ami a nemzeti, nyelvi karaktert illeti, erre nézve már a múltban is volt precedens, így a német és a francia, illetve latin nyelvterületű teológiák régóta meglévő, ismert és elismert „legitim” különbözőségével. Ma pedig a hittudomány általánossá vált pluralizmusában és a kultúrköri, nyelvi, nemzeti sokszínűség létjogosultsága alapján egyenesen szorgalmazni kell, hogy mielőbb, minél teljesebben kibontakozzanak új, kultúrköri fogantatású teológiák, például sajátos dél-amerikai, afrikai, vagy távol-keleti stb. hittudomány (8). Ez utóbbiról Nemeshegyi Péter Japánban élő magyar hittudósunk írt több ízben... Általánosabb horizontban, de a teológiára is kötelezőn vallott erről a Zsinat (EM 58): „Az egyház nincs hozzákötve egyetlen fajhoz vagy nemzethez, egyetlen sajátos életformához sem... egyetemes küldetése tudatában egybe tud fonódni a különféle kultúrákkal, és ez mind az egyházat, mind a kultúrákat gazdagítja”.

TEOLÓGIÁNK MAGYAR JELLEGE. Mit jelentenek az előbbiek a magyar teológia vonatkozásában? Még konkrétabban kérdezve: *mitől, miben magyar ez a teológia?*

Először is – és elég döntően – azzal, hogy a hazai teológia immár *originálisan magyarul* íródik,

a magyar nyelv és szellemiség meghatározó adottságaiba testesül. Korábbi hittudósaink munkáit olvasva gyakran az az ember érzése, hogy eredetileg latin, skolasztikus szöveg magyar fordítását tartja a kezében. Az itt jelentkező különbség különösen érthető az idősebb papság számára, akik még emlékeznek, hogy a szemináriumban a teológiai tárgyak jó részét latin nyelven tanulták. Aztán az élet kényszerűsége (mind gyöngébb lett a középiskolákban a latin nyelv oktatása), a teológia fejlődése, majd a Zsinat fordulata (liturgiában a népnyelvűségre és az életszerű, pasztorális célú teológiára) meghozták az anyanyelvű teologizálás igényét és jogosságát. Az 1967-ben újraindult hittudományos folyóiratunk már tudatos programként vallotta: a régi címből (Theologia) „a h-betű hiányzik, . . . kevésbé akarunk régiesek lenni, . . . mi tudatosan magyarabbak akarunk lenni, . . . hogy egészen korszerűek lehessünk . . . Hittudományról van szó, de a Második Vatikánum értelme és szelleme szerint” (9). E folyóirat egyébként – Radó Polikárp, majd Szennay András vezetésével – immár másfél évtizede a hazai teologizálás legelőbb fóruma (a *Vigilia* a maga tágabb horizontján belül is részt vállal belőle), a külföldiek számára pedig jelző szolgáltatást teljesít az itthoni igényekről, gondokról, keresésekről, eredményekről és irányzatokról. Ezért jelentősége és hatása a magyar teológia jelen időszakában meghatározó jellegű. . . . Visszatérve a nyelvi kérdéshez, még megemlíjtük, hogy magyar hittudósaink közül valószínűleg Gál Ferencnek sikerült legjobban a teológia latin és más nyelvi közegekben tetet öltött fogalmi világát a magyar nyelvre átültetni. Első könyve *Katolikus hittételek* címmel 1960-ban jelent meg. További tucatnyi könyvének népszerűségéhez az érthető, veretes magyar stílus is biztosan hozzájárult. Éppen azért abban a megbecsülésben, hogy 1980 őszén a római Szentszék kinevezte őt a Nemzetközi Teológiai Bizottság tagjává – kétségtelen egyéni érdemein, korrekt teologizálásán és életművén túl – a sajátos, magyar hittudomány megbecsülését is kell látnunk és értékelnünk.

A nyelvi tényező mellett a *sajátos tárgyi-tartalmi mozzanatok* teszik magyarrá a hazai teológiát. Feltétlenül befolyásoló tényező ugyanis társadalmi közegünk, ennek szellemi atmoszférája és problémafelvetései. Nyíri professzor megfogalmazásában: „A marxista valláskutatás egyik fontos megállapítása, hogy nemcsak világméretekben, hanem a szocialista társadalomban is a marxizmus és a vallás huzamos egymás mellett élésére kell számítani; a katolikusok pedig rájöttek, hogy nem valamiféle katolikus társadalomra kell törekedniök, hanem arra, hogy a szocialista társadalomban éljenek katolikusként. Mindennek előzetes feltétele, hogy a teológia az eddigénél sokkal realitásabban írja le, illetve irányítsa a hívő élet elméletét és gyakorlatát. Nem lehet tartósan élni és tevékenykedni elvi megoldatlanságok közepette” (10). Ezt értettük a bevezetésben azon a megállapításon, hogy a teológia *éltető* valóság is. Az „idők jeleinek”, a földi valóságnak és értékeinek vizsgálata teológiai szempontból, a hívők és nem hívők párbeszédének kérdései tehát szükségképp jelentkeztek a hazai hittudományban; elsőként Szennay András műveiben 1966-tól (11), a továbbiakban többek közt Nyíri Tamásnál (12), Hegyi Béla érdekes párbeszédeiben és Cserhádi József püspök eseményszámba menő cikkeiben, amelyek időről időre a magyar egyházi életet és helyzetet elemzik-értékelik elvi és gyakorlati szinten egyaránt. Ugyanez az igény jutott kifejezésre a hazai protestáns hittudományban a *diakóniai teológia* jelentkezésével. D. Káldy Zoltán evangélikus püspök hirdette meg e teológia alapjait püspöki székfoglalójában 1958-ban, és tíz évvel később nemzetközi egyházi fórumon, a Lutheránus Világszövetség európai konferenciáján így foglalta össze lényegét: „Az egyházunk által megtalált diakóniai út számunkra *életformát, magatartást* jelent. Arra a Krisztusra nézünk, aki elsősorban diakónus volt, akkor is, amikor életét adta a kereszten, akkor is, amikor prédikálta Isten országának evangéliumát, és akkor is, amikor betegeket gyógyított és kenyeret adott azoknak, akiknek nem volt kenyere. . . . A diakóniai úthoz az is hozzátartozik, hogy . . . megkerestük társadalmunkban azokat a területeket, amelyeken ígéhez kötött jó lelkiismerettel együtt tudunk dolgozni más világnézetű emberekkel is. Teológiai meggyőződésünk szerint hívő és nem hívő emberek együtt dolgozhatnak humanisztikus célokért a nép és az egész emberiség javára, . . . az igazságosságért és a békéért.” (13) S hogy mindez a törekvés – immár a katolikus teológia számára sem idegen, nem úttévesztés a hittudomány „örök” hivatása szempontjából, az a Zsinat *Gaudium et spes* konstitúciója óta nem kétséges. De még olyan távlatú dimenziója is lehet a magyar hittudomány számára, amelyet Alszeghy professzor villantott föl – és éppen végkövetkeztetésképpen – a magyar teológia jövőjére és jelentőségére nézve: „Lehetséges, hogy a közösség mély és intenzív lelki élménye és a társada-

lomban folyó kulturális fejlődéssel való rokonszenv jegyében a magyar teológia olyan megoldásokra bukkan, amelyek az egész világ teológiája számára is példát adhatnak” (14).

AZ ATEIZMUS MINT TEOLÓGIAI FELADAT. Ez a probléma, annak világnézeti hátterével és az egésznek teljes mélységű felmérése, számbavétele és a megoldás irányainak keresése – létfontosságú jelentőségű, és természetesen nem is csak a magyar egyház vagy teológia ügye. Erről írt nemrégiben újra felrázó tanulmányt Karl Rahner *Egyház és ateizmus* címmel (15). Alapvető megállapítása, hogy az ateizmus, amellyel ma szemben találjuk magunkat – minden összefüggés ellenére – már nem a reneszánsz idejének vagy a XIX. század valláskritikájának intellektuális elszigeteltségű ateizmusa. Ma, ahogy még sohasem a történelemben, az ateizmus világot átfogó, mindenüvé eljutott és mindenütt elismert társadalmi jelenséggé vált, amely ráadásul még további térnyerésre is számíthat. A kereszténységnek ezzel a ténnyel, tehát az *ateizmus és teizmus tartós koegzisztenciájával* számolnia kell, a jogos keresztény reménykedés ellenére. Ez a realizmus természetesen azt sem zárja ki, hogy hivatása és küldetése szerint az egyház a szellem és szeretet minden törvényes eszközével küzdjön az ateizmus ellen, persze a Vatikánum által deklarált lelkiismereti szabadság tiszteletben tartása mellett. És ugyancsak nem zárja ki, sőt követeli, hogy alaposabban gondoljuk át, miképp lehetne ezt a szellemi küzdelmet hatékonyabban és eredményesebben végezni. Semmi esetre sem szabad, hogy ez a jelenség és felismerés megbénítson bennünket, s ideges, szorongásos reakciókat váltson ki belőlünk. A teológia szintjén inkább komoly átgondolásokra kötelez saját istenhitünk szempontjából a koegzisztencia ténye, és egy új teológia megteremtését sürgeti, és pedig – bármily furcsán hangozzék is – az ateizmusnak és a vele való együttélésnek teológiáját. Ebben a teológiában – Rahner szerint – az Istenről való eddigi, naivan magabiztos beszédünket revidálni kell, és föltétlenül mélyebbre kell eljutnunk a felvilágosodás előtti és alatti teizmusunkhoz képest; végül ezt az új, Istenről szóló teológiát az Isten felfoghatatlanságának alapélményére kell építeni. Az egyházi gyakorlat, igehirdetés és liturgia pedig igyekezzék sokkal több istenélményt nyújtani a hívőknek (16).

A MAGYAR LEKIPÁSZTORI TEOLÓGIA. Érzékeli-e a magyar teológia a mi szellemi atmoszféránkban ennek az előbbi problémának jelenlétét és súlyát? És van-e jele az érzékelésen túl valamiféle birkózásnak a jelentkező feladattal? Hivatkozni lehetne azonnal arra, hogy az e problémával leginkább vívódó teológus, Rahner – minden súlyossága ellenére – mennyire „uralkodó” hittudós nálunk! Nem túlzás és nem is önlebecsülés azt állítani, hogy a mai magyar teológiában a legkézzelfoghatóbb hatása Rahnernak van; annak a teológiának, amely az „Isten távollétének” és az ateizmus jelenlétének döbbenetében fogant (17).

A részletes válaszadásban elsőnek ismét a külföldi megfigyelő tekintélyére hivatkoznánk: „Jellemző a magyar teológiára annak a kérdésnek hangsúlyozása, milyen követelményeket támaszt a mai magyarországi helyzet és a magyar társadalomban uralkodó világnézet a hit korszerű tolmácsolása szempontjából” (18). Ezen a vonalon találkozunk bizonyos zsinati stílusú elméleti-apológiai feladatvállalással is, amilyen a marxista valláskritika ismertetése és tudományos elhárítása (főképp Nyíri Tamás és Szabó Ferenc írásaiban). Viszont a kérdés helyes megítéléséhez föltétlenül emlékeztetni kell arra, hogy a magyar hittudomány – a német hatás ellenére – sohasem volt tisztán akadémikus. A magyar szellemre általában – és a papságra is – jellemző a *gyakorlatibb irányú gondolkodás*. Ezért a hittudomány is mindig inkább a pasztorális feladatokra volt figyelemmel, a problémák pasztorális vetületére és megoldására a Zsinat óta még határozottabban. Mivel tehát „a teológiai gondolkodás tudatosan a lekipásztori feladatok szolgálatában áll, ezért oly kérdések, amelyek külföldön önmagukért vonják magukra a figyelmet, Magyarországon a praxissal való összefüggésük miatt lesznek megfontolás tárgyává” (19). Ez a magyarázata annak is, hogy formailag és stílusban elég sok magyar teológus mondható többé-kevésbé az úgynevezett „kérgematikus teológia” képviselőjének, élükön Gál Ferencsel. Első műve előszavában már ott található, ami egész teológiai életművének, de kissé az új magyar teológiai korszaknak is vezéreszméje és karakterisztikuma lett: a hittudósok „az elvont iskolás forma mellett ne feledkezzenek meg a hitigazságok életszerű közléséről!” (20)

Ennek az *életszolgáló teologizálásnak* jegyében lát napvilágot sok könyv és tanulmány, amelyek mind az egyházközszégi élet és egyéni vallásosság elmélyítését, az igazi keresztény közössé-

gek megteremtését, a liturgia bensőségesebbé, családiasabbá tételét, Isten megtapasztalásának elősegítését szorgalmazzák. Két katolikus hetilapunk (az *Új Ember* és a *Katolikus Szó*) praxisra váltva és lebontva segítik e célkitűzést, százezres példányszámú hatásfokon. A könyvek közül pedig igen jelentősek Cserhádi József püspököknek és az általa létrehozott és inspirált pécsi papi munkaközösségnek a kiadványai: a különböző liturgikus évkönyvek, a *Mindennapi kenyer* című sorozat, vagy *A szentségek életértéke*, *Szentmiseáldozat* és *Óltáriszentség* stb. Egyébként működnek még más papi munkaközösségek is az országban, különböző tartalmú érdeklődéssel és konkrétabb vagy elvontabb teológiai szinten (homiletikai, kateketikai, egyháztörténeti, helytörténeti, szociológiai stb.). Ezek a munkaközösségek kétségtelenül bizonyítják, hogy nemcsak a „hivatásos” teológusok, a főiskolai tanárok foglalkoznak hittudományos szakkérdésekkel, hanem a lelkipásztorkodó papság is, részben egyénileg, részben az említett közösségekben. E pasztorális célú és hangsúlyú teológiának teoretikusai és fő képviselői Csanád Béla és Tomka Ferenc, elvontabb teológiai szinten pedig ismét Cserhádi József (az egyházzól szóló könyveivel), Bánk József az egyházjog, Timkó Imre a keleti kereszténység témakörében és Félégyházi József, valamint Hermann Egyed az egyháztörténelem területén.

A fentieket ki kell még egészíteni *életszerű adalékokkal*. Mert az irodalmi rögzítésben jelentkező teológia mellett egyéb intézményes teologizálás is folyik hazánkban. Évek óta átgondolt, tervszerű *papi továbbképzés* történik, most a zsinati okmányok megismertetésére, az új egyházszemlélet, szentírásmagyarázat elsajátítására, továbbá az egyház és a mai világ kapcsolatának újraértékelésére. E tanfolyamokon püspöki karunk rendelkezése értelmében fokozatosan minden tényleges lelkipásztor részt vesz. Tudatformáló jelentőségüket nem lehet eléggé értékelni. Ugyanilyen fontosságúak az évtizedes hagyomány alapján rendszeresen megrendezésre kerülő kateketikai kurzusok országos és egyházmegyei szinten, amelyeket elméleti és módszertani kérdéseknek szentelnek. Ide kapcsolhatjuk azt az örömdetes tényt is, hogy három esztendeje megindult a *világiak tudományos teológiai képzése* a Hittudományi Akadémia levelező tagozataként, s ez már eddig is közel félezer férfi és nő szakképzését jelenti. Az érdeklődést, az előfelvételik intenzitását véve figyelembe az elapadástól jó ideig nem kell tartani. A teológiai képzett és művelt világiak megjelenése a magyar egyház életében – a növekvő paphiányra is tekintettel – sok reménység forrása, sőt az idén végzetek közül máris sokan bekapcsolódhattak a templomi katekézisbe és egyházközségi életbe. Persze a magyar egyházban eddig sem hiányoztak kisebb számban a világi teológusok. Hogy csak a közelmúlt nagyobb elhunytjai emlékének adózzunk, megemlítsük Ijjas Antal, Mihelics Vid és Rónay György nevét. . . E vonalon nem hagyhatjuk említés nélkül az egyház hagyományok papképző, teológiai oktató intézményét, a hittudományi főiskolákat és Akadémiát sem. Annál is inkább, mert ezen intézményekben a hetvenes évek elejétől a Zsinat és püspöki karunk rendelkezései értelmében nagyarányú nevelési és oktatási reform bontakozott ki. Ennek gyümölcse az a sokszorosított *teológiai jegyzetsorozat*, amely már eddig felszáznál több kiadványt produkált, minden szakterületet átfogón, és nem egy közülük európai nivója. De megkezdődött Szalai János évtizedes szervező, animáló munkája eredményeként e jegyzetek második, bővített és javított kiadása is, sőt a könyv formátumú megjelenítés (pl. Előd István jeles dogmatikai kézikönyve).

Mindezek a jegyzetek, könyvek és intézmények (Akadémia, szemináriumok, továbbképzők, köztük a teológiai tanárok évenként megrendezésre kerülő, január végi tanulmányi napjai) szinte radarszerű érzékenységgel figyelik társadalmi, szellemi atmoszféránkat, és legjobb tudásuk szerint igyekeznek megfelelni a rájuk háruló, a mai pasztorációt meghatározó feladatnak, *a hit korszerű, hiteles és vonzó bemutatásának* és tolmácsolásának.

TOVÁBBI TÉNYEK, TERVEK ÉS REMÉNYEK. A két katolikus *könyvkiadó* munkájáról kíváncsian még szólnunk. Igazi jelentőségük nem pusztán létükkel és az általuk kihozott publikációk számával mérhető, hanem a kiadói koncepció és tervszerűség lényegesebb kategóriájával. Teológiai szempontból jelentősebb az ősi *Szent István Társulat*, amelynek tudatosan vallott és vállalt elsődleges célja hittudományos szakkönyvek megjelenítése. De a másiknak, az *Ecclesia* Könyvkiadónak is köszönhetünk néhány nagyszerű kiadványt, mint Ijjas Antal biblikus és történeti Jézus-művét, Szent Ágoston *Vallomásai*-nak új fordítását Városi Istvántól, vagy Szent Benedek rendjének világtörténetét. A *Szent István Társulat* eddigi legnagyobb vállalkozása a teljes Szent-

írás modern fordítása volt, Gál Ferenc vezetésével egy héttagú fordítócsoporthoz tartozott. 1973-ban jelent meg először, és azóta százezret meghaladó példányban került hívők, szakemberek és érdeklődők kezébe. 1975-ben látott napvilágot a II. Vatikánum okmányainak kézikönyve szakszerű kommentárokkal, egy 17 tagú munkaközösség gondozásában. Nyugati mintájú és helyenként hasonló értékű a *Teológiai Évkönyv* is (1975), és egy újabb, kétkötetes mű – Szennay főpát vezetésével – már szerkesztés alatt áll. Még két ígéretes tervre érdemes fölfigyelni. Vanyó László professzor szerkesztésében három szép kötet már a kezünkben van az *Ókeresztény Írók* sorozatából, de a teljes széria ennek legalább tízszerese lesz. Ugyancsak a *Szent István Társulat* nagyvonalú tervezését dicséri, hogy a Herder tíz kötetéhez hasonló karakterű és nagyságú Katolikus Lexikon munkálatai is megkezdődtek.

Mindezek alapján úgy érezzük, hogy az elején említett külföldi elismerést a magyar teológia élő valóságáról – jó lelkiismerettel, ha nem is mindenben elégedetten – elfogadhatjuk. A hiányságok közül említsünk meg talán egyet. Az ökumenizmus ügye – teológiai szinten – nálunk sajnos eléggé kezdeti stádiumban van. Két igen jó teológiai jegyzeten és néhány lelkiismeret-ébresztő íráson, jelzésen kívül nagyon kevés történt. A teológiai tanárok országos tanulmányi napjainak keretében többször hallhattunk meghívott protestáns előadókat, referátumaik publikálására is kerültek a *Teológiában* (21), de föltétlenül több kezdeményezésre és nagyobb bizalomra van szükség mindkét oldalán...

A reménység szavaival zárjuk e „parttalan témáról” megkísérelt szerény összefoglalást. Ismét Rahner gondolatait kérjük kölcsön egy 1980-as karácsonyi cikkéből, szavai méltók rá, hogy a magyar teológia programját is megadják jó időre: „Mit szeretnénk még remélni? Olyan világegyházat, ... ahol Istennek a bűnösök és minden ember iránti szeretetét bátrabban és derűsebb szívvel hangoztatják. ... Nem azt mondom ezzel, hogy elhallgassuk: mindnyájan szegény bűnösök vagyunk. De a kereszténység nem egyszerűen 'a két út' meghirdetése, ahol az egyik út a halálba, a másik az életre visz, és mi szabadon eldöntjük, melyiken haladjunk. A kereszténység elsősorban örömhír az Isten jóságáról. És ez a jóság nagyobb, mint a mi szívünk. ... Az egyház, mint az egész világ üdvösségének szentségi orgánuma, hirdesse bizvást, hogy a világ és történelem – minden borzalmas látszat ellenére – Isten győzelmes szeretetéről tanúskodik, és ez a szeretet el is fogja vezetni céljához.” (22)

Jegyzetek: 1. Alszegey Z.: *Bevezetés a teológiába*, Róma, 1975. Ld. VI. Magyar teológia c. fejezet. – 2. vö. *Teológia* 1975/1. Nyíri-interjú 8., és Alszegey: i. m. 95. – 3. Alszegey: i. m. 92. – 4. ld. Nyíri-interjú in *Teológia* 1975/1; 7. – 5. P. Hebblethwaite: *Kann die polnische Kirche Modell für die gesamtkirche sein?* in *Concilium* 1981/1. 39. – 6. Rahner legutolsó összefoglaló műve, a *Grundkurs des Glaubens*, Freiburg, 1976. – 7. A legutolsó és legnagyobb magyar nyelvű Teilhard-válogatás a Szent István kiadásában 1980-ban jelent meg 700 oldalas reprezentatív kötetben, *Út az Ómega felé* címmel. – 8. vö. Koncz: *A mi Istenünk* Bp. 1978. c. művében a Teológia mai útjai és problémái c. fejezet, 337–348. – 9. *Teológia* 1967/1. 3. – 10. Nyíri id. interjú, 7. – 11. Szennay A. első tanulmánykötete *Teológia és élet*, Bp. 1966, majd *Rejtőző Isteniség*, 1969 és *Hitünk sodrában*, 1974. – 12. Nyíri T. első könyve *A keresztény ember küldetése a világban*, Bp. 1968, majd *Az idők jelei*, 1971, főképp e témakörben. – 13. *Teológiai Szemle* (A magyarországi egyházak ökumenikus tanácsának folyóirata) 1975/5–6, 132. – 14. Alszegey: i. m. 102. – 15. K. Rahner: *Kirche und Atheismus*, in *Stimmen der Zeit*, 1981/1, 3–13. – 16. Előbbi Rahner-cikk 3., 4., 6. és 12. oldal. – 17. vö. Vorglimmer: *Neuere Kritik der Theismus*, in *Concilium* 1977/3, 145. – 18. Alszegey: i. m. 95. – 19. Alszegey: i. m. 96. – 20. Gál F.: *Katolikus hittételek*, Bp. 1966, 3. – 21. ld. Kocsis E.: *Ökumenikus krisztológia*, in *Teológia* 1978/4.; Pákozdy L. M.: *A kijelentés teológiája a mai protestáns teológiában*, in *Teológia* 1979/4. – 22. *Die Presse*, 1980. dec. 24. számában; vö. Magyar Kurír (*Noé bárkája az ezredfordulón* cím alatt) 1981. III. 14., 130.

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLI: Kérjük kedves munkatársainkat, hogy lapunknak szánt kéziratokat két példányban (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (egy oldalon 25 sorral, egy sorban 60 leütéssel, kettős sorközzel, megfelelő margóval) küldjék be, mert ezzel egyrészt megkönnyítik a nyomdai korrektúra munkáját, másrészt megkímélik a szerkesztőséget a kéziratmásolás többlet-költségeitől. – Kéziratokat és illusztrációkat, amelyeket nem mi kértünk, vagy előzetesen nem beszéltünk meg, nem őrünk meg és nem küldünk vissza. – Szerkesztőségi fogadóórak: hétfő, kedd, csütörtök 9–16 óráig.

„JÉZUS KRISZTUS AZ ÚR” Krisztológiai megfontolások

A Filippieknek írt levél Krisztus-himnusza (2,6–11) ezzel a hitvallással végződik: „... minden nyelv hirdesse az Atyaisten dicsőségére, hogy Jézus Krisztus az Úr”. Ez a himnusz lényegében összefoglalja az ősegyház hitét. Számos hasonló hitvallást találunk az Újszövetségben. A teológiának, még konkrétabban a krisztológiának ebből a „hitvallásból” kell kiindulnia, hiszen a teológia nem más, mint az egyház igehirdetésének „diszkurzív” kifejtése, és ez a prédikáció sem történeti elbeszélés, sem elméleti tanítás, hanem tanúságtétel, üzenet, hívás.

Jézus Krisztus megismeréséhez az evangéliumok (és az Újszövetség más írásai) vezetnek el bennünket; az Evangélium pedig már az ősegyház hitét fejezi ki¹. Az utóbbi évszázad exegézisének és krisztológiájának központi problémája: miként juthatunk el az ősegyház hitén keresztül a názáreti Jézus történeti alakjához? Vagy: milyen kapcsolat van, ha van egyáltalán, a történelem Jézusa és a hit Krisztusa között? Ennek a vitának történetét felvázoltuk itt (*Vigília*, 1971. augusztus), most nem ezzel akarunk foglalkozni. Inkább arra szeretnénk rámutatni, hogy a „tegnapi” probléma, amely főleg Bultmann nézetei nyomán „mérgesedett el”, ma is időszerű, jóllehet maguk a Bultmann-tanítványok is kiegyensúlyozottabb álláspontra jutottak el a kérdésben. Ma már nem annyira történelmi-kritikai szempontból vitatják a „történelmi” Jézus kérdéskörét, hanem inkább annak teológiai (módszertani) jelentőségét domborítják ki. Az exegézis és a dogmatika², az „alulról kiinduló” és „felülről kiinduló” krisztológia³, sőt a krisztológia és a szentháromság-tan⁴ kapcsolatának „határkérdése”, illetve ezek „ütközőpontja” lett.

A történelem Jézusa és a hit Krisztusa

A liberális szentíráskritika örökségeként a mai napig is kísértene az az előítéletek vagy posztulátumok, amelyek alapján szétválasztják a „történelmi Jézust” és a „hit Krisztusát”, vagyis kétségbevonják a folytonosságot a názáreti Jézus és az ősegyház által megvallott (feltámadt) Krisztus között – jóllehet Käsemann és más Bultmann-tanítványok elvetik Bultmann szélsőséges nézeteit. A történelmi-kritikai módszer túlzása abban volt, hogy az egzakt tudományok módszerét minden további nélkül alkalmazta a valláskritikában is: feltétlen objektivitásra törekedett, és ez a törekvés racionalista ideológiát takart. Eleve tagadta a természetfeletti lehetőséget; a Szentírás olyan dokumentum volt számára, mint bármely más történeti szöveg (tehát nem sugalmazott, kinyilatkoztatást hordozó írás). Mivel a liberális exegéták és vallásfilozófusok a szent könyveket *kizárólag* a történelmi-kritikai módszerrel vizsgálták (egy meghatározott, „objektivistá” történelemszemléletet vallva), nem vehették észre azt az üzenetet, amelyet egyedül a „hit szeme” lát meg.

Ezzel szemben sokáig divott (főleg protestáns körökben) olyan „konzervatív” felfogás, amely azt állította: a hitnek nincs szüksége a történelemre, hogy megértse a bibliai szövegek jelentését; Isten szava elég önmagának; tudományos kutatásra nincs szükség, hiszen az egyház hagyománya megvilágítja a Biblia értelmét. Ez a felfogás – talán éppen a túlzott kritika elleni védekezésből vagy a „történelmi Jézus” rekonstrukciójának kudarca láttán – a természetfelettihez, a puszt-

¹ Vö. R. Schnackenburg: „Christologie des neuen Testaments”, *Mysterium Salutis* III/1. 227kk, különösen 230–247: Jézus Krisztus feltámadása mint az újszövetségi krisztológia kiindulópontja.

² Vö. Hans Urs von Balthasar: „Exegézis és dogmatika”, *Mérleg* 1977/3. 252–261; *Rückfrage nach Jesus* (gyűjtőkötet), „Questiones disputatae” 63, Herder, 1974.

³ A. Schilson-W. Kasper: *Christologie im Präsens* („Theologisches Seminar”), Herder, 1974; *Grundfragen der Christologie heute* (gyűjtőkötet), „Quaestiones disputatae” 72, Herder, 1975.

⁴ J. Moingt: „Montre-nous le Père”, *Recherches de Science Religieuse*, 1977/2, 305–338.

ta hithez menekült, tagadta minden verifikáció szükségességét vagy lehetőségét. A katolikus apologetika viszont sokszor eltúlozta a „hit ésszerűségének” állítását. Mindenesetre igaza volt akkor, amikor a hitre invitáló érveket felsorakoztatta; amikor az archeológia, a történelemtudomány, a tanúságtétel filozófiája érveit figyelembe vette. Ezzel csak azt igazolta, hogy komolyan veszi a megtestesülést. Jézusban Isten Igéje valóban belépett a történelembe, emberi szó is lett (az Írásokban); tehát a szent könyvekre is lehet alkalmazni a történelemkritika általános szabályait (csak nem kell ezt *kizárólagosítani*, amint látni fogjuk!). Péguy találóan jegyezte meg: „Jézus kiszolgáltatta magát a történészeknek, mint ahogy a kereszten átadta magát hóhérainak!”

Újabban a katolikus exegézisben és bizonyos krisztológiákban inkább a hiperkritika érvénysül – néha a liberális Szentírás-kutatás racionalizmusa kísért. Erre a tendenciára utal Hans Urs von Balthasar az exegézis és a dogmatika viszonyáról írt 1976-os tanulmánya elején (*Mérleg* 1977/3, 252), amikor a dogmatika aláásásáról beszél. A kérdést alaposabban tárgyalta már 1961-ben *Herrlichkeit* című művének első kötetében. Miután a túlzásba vitt történelmi-kritikai módszer teológiai alkalmazásának lehetetlenségét kimutatta, így következtet: „Ha az ember érteni akar, az első feltétel az, hogy elfogadja az adottságot úgy, ahogy adódik (*so wie es sich gibt*). Ha előzőleg az evangéliumban vágásokat végzünk, a jelenség teljességét megcsonkítjuk, és ez már lehetetlenné teszi a megértést. Az evangélium úgy mutatja be Jézus alakját, hogy az 'test' és 'lélek' – a szenvedés és halálig menő megtestesülés és a halottaiból Feltámadott élete össze vannak kapcsolva a legkisebb részletekben is. Ha az ember elhagyja a feltámadást, Jézus földi életének nemcsak egy kis pontja lesz érthetetlen, hanem az egész Jézus-jelenség. És ha a Feltámadottban csupán a hit Krisztusát látjuk, akinek semmiféle belső azonossága nincs a történelem Jézusával, Jézus egész alakja ismét csak érthetetlen lesz. Az első földi alak csak úgy érthető, ha a kereszt és a feltámadás révén nyert végleges alakkal egybekapcsolva szemléljük. Másrészt viszont: a halál és a feltámadás is csak úgy érthető (a kettő szorosan összetartozik az érthetőség szempontjából), ha azt a földi alakot szemléljük, amely az isteni hatalom révén átalakult... Tehát nem az egyik, nem is a másik fél az 'Isten Igéje', hanem a kettő együtt (ti. a történelem Jézusa és a hit Krisztusa). A kettő viszont csak úgy lehet egy, ha az Igét a Lélek hordozójának tekintjük, a Lelket pedig az Ige átszellemiesítőjének és megvilágítójának; így tehát a Lélek az Igéé és azé is, Aki az Igét kimondta (és a világba küldte: az Atyáé). Ha a kinyilatkoztatás objektív alakjából kikapcsoljuk a szentháromságos dimenziót, minden érthetetlenül válik; semmiféle plauzibilis összefüggés nem áll meg, mivel minden tag csak teljes összképben kap jelentést.”⁵

Jézus Krisztus istenemberi személye által lesz minden koherens az evangéliumokban. Jézus személye a kinyilatkoztatás középpontja; az ő arcán ragyogott fel az Isten dicsősége; ő maga az Isten országa (*autobasileia*, Origenész); az ő rejtélyes alakja a hitre hívó jel. Másrészt az ő „alakját”, személyének titkát csak a hit fényében ragadhatjuk meg, helyesebben ő ragadja meg a hívő szemlélőt. És az ő fényében, a személye titkából kiáradó fényben – az objektív evidenciában – minden elrendeződik és világos lesz: Jézus isteni mivolta is, az egyház születése és kibontakozása is...

Krisztológia „alulról” vagy „felülről”?

Néhány túlzó, ún. alulról, a történelmi Jézustól vagy Jézus emberségéből kiinduló krisztológia – éppen Jézus istenemberi mivoltát hagyja homályban. Van ebben a tendenciában egy bizonyos archaizmus: meg akar rekedni a bibliai krisztológiánál és kétségbe vonja a későbbi ontológiai fejlődést (hellenizálódás), a khalkedoni modell érvényességét⁶. Továbbá önkényesen „vágásokat” végez az újszövetségi szövegekben: szinte kizárólag a szinoptikusokat veszi figyelembe. János evangéliumát mellőzi, jöllehet a IV. evangélium lényeges része az újszövetségi iratoknak. (Különben is, nemcsak János prológusában, hanem már pl. *Fil* 2,6–11 Krisztus-himnuszában is megtaláljuk azt a hitvallást, hogy Jézus Krisztus „isteni alakban” volt, Istennel egyenlő, majd „emberi alakot vett fel”, „kiüresítette önmagát”, és felvette a „szolga alakját”).

⁵ Hans Urs von Balthasar: *Herrlichkeit* I, 448–449.

⁶ Lásd B. Sesboué SJ: „Le procès contemporain de Chalcédoine”, in: RSR 1977/I, 45–80.

Jól illusztrálja ezt a kérdéskört W. Kasper és H. Küng eszmecsereje a fentebb említett *Grundfragen der Christologie heute* című kötetben (141–183). Kasper, aki egyébként maga is bírálja a khalkedoni modellt és az „alulról kiinduló” krisztológia útján halad *Jesus der Christus* című összegező művében, rámutat Küng egyoldalúságaira, kétértelműségeire; nevezetesen két lényeges kérdést tesz fel a *Christ sein* krisztológiájával kapcsolatban: az egyik módszertani, a másik a tartalomra (az eredményre) vonatkozik.

1. Miként tudja Küng *következetesen* tartani „alulról kiinduló” krisztológiáját? Küng ugyanis azt állítja, hogy a keresztény hitet nem lehet történetileg igazolni, mert azt csak egyedül Isten igazolhatja, aki Jézus Krisztus által szólt; ám akkor hogyan jutnak el az emberek a hitre? E hitben ténylegesen teológiai elem is jelen van: az „alulról”-ban megjelenik egy „felülről”; és a mai embereknek éppen az a problémájuk, hogy miként lehetséges ez. W. Pannenberg és mások kimutatták, hogy mi Jézus feltámadásának hitére az apostoli egyház tanúságtétele alapján jutunk el. A Krisztus-hit konstitutív eleme: „fides ex auditu” (*Róm* 10,17), tehát itt felmerül az egyházi dogma kötelező volta, az, amit teológiai értelemben tradíciónak nevezünk.

2. Ami pedig a kizárólagos „alulról jövő” krisztológia *tartalmár* illeti: Kicsoda igazában Jézus Krisztus? Vajon csupán egy ember (emberi személy), akiben a kegyelemközlő emberszerető Isten cselekvően jelen volt és van, avagy Isten „egyszülött Fia”, aki a khalkedoni dogma szerint „nem összevegyülve és nem szétválasztva” Jézus emberségében, általa működik? Mindezzel felmerül a kérdés Jézus isteni személyére, praxeistenciájára és megtestesülésére vonatkozóan, és itt a krisztológia a Szentháromság-tanba kapcsolódik. Igaz, Küng nem veti el az egyházi hagyományt, bár „másodlagosnak” tartja azt, és nagyon lebecsüli a klasszikus krisztológia „ontológiai” kijelentéseit, szembeállítva azokat a Biblia „funkcionális” szemléletével. A khalkedoni dogmát (isten és emberi természet) is funkcionálisan értelmezi: Jézus és az Atya közötti egység nem *létegyeség*, hanem csak *kinváltkoztatási és cselekvési egység*. De ha Jézus Krisztus üdvözítő funkciója nem alapul Jézus Krisztus ontológiai létén (amelyet egyébként már az Újszövetség is tanúsít), akkor a Jézus-esemény „levegőben lóg”, megalapozatlan marad, akkor esetleg csak az emberiség megváltásvágyának kivetítése marad.

Kasper és Küng eszmecserejét csak példának hoztuk fel, hogy problémánk időszerűségét illusztráljuk. A Küngnél tapasztalható tendencia bizonyos mértékig E. Schillebeeckx nagy Jézus-könyvében is észlelhető, bár a domonkos teológus mérsékeltabb kijelentéseiben⁷. Érthető, hogy a mai krisztológia, felelve a modern valláskritika kihívásaira, keresi, miként ad választ Krisztus üzenete a-felszabadulást kereső mai embernek, miként segít a kereszténység a humanizálásban és a történelem építésében, és ezért kidomborítja Jézus igazi emberségét, megmutatja az abszolút felszabadított, üdvözített. J. Moltmann nagy érdeme az, hogy a krisztológia eszkatologikus és történelmi (politikai) vonatkozásainak megvilágításával, a „reménység teológiájával” választ keresett a marxizmus által felvetett emberi problémákra. De a kereszténységet nem lehet lefokozni – ha csak nem akarjuk kiüresíteni – humanitárius ideológiára.

Térjünk vissza a krisztológia fentebb felvetett alapneheztségére: a kiindulópont, illetve a „fent” és „lent” közötti lehetséges kapcsolatra. A teológia, jóllehet a „tudás” regiszterén fejezi ki magát, hitvalló tudás, amennyiben egy hívő közösség (egyház) ölen születik és bontakozik ki, a közösségi hitvallásból meríti létjogosultságát, ösztönzését, „igazságát” és praxisát is. Mert Jézus Krisztus teljes igazsága nem mint önmagában álló „objektum” létezik, hanem mint egy közösség hite által megélt és megvallott valóság. Ez az igazság-valóság a Lélek életében való közösségi részese-dés: a közösség úgy ragadja meg azt, mint az élő Krisztus ajándékát és jelenlétét. Krisztus igazsága tehát eiválaszthatatlan a hitvallástól, a hitétlettől, a hitközösségtől.

„Az egyház önmagát fejezi ki, amikor kiléjezi Krisztust: elmondja, miként érti a Lélekben kienegesztelődött mindenséget, saját sorsát, amelybe Krisztus Húsvétja belevonja a történelmet; tanúskodik arról a létről, amelyet kapott, hirdeti ezt az új valóságot és megtérésre szólít fel. A Krisztusban való hit megvallása tehát kifejezi az egyház önértelmezését, ez pedig egy Másikra utal, minthogy Krisztusban való létéről tanúskodik. A hitvallás válasz a Lélek meghívására, amely Isten Szavának kifejeződése (. . .) Az egyház hitvallása nem egyszerűen egy történelmi ta-

⁷ E. Schillebeeckx OP: *Jesus. Die Geschichte von einem Lebendem*, Herder, 1975. Lásd K. H. Neufeld SJ kritikáját: „Spuren von Jesus”, *Stimmen der Zeit*, 1976. október.

núságtétel az apostolok Jézusról szóló tanúságának továbbadása. A hitvallás számára Krisztus nem a múlt embere, sem egy másik világe. Amint az apostolok tették, az egyház is a jelenben hirdeti Krisztust: hirdelve megvallja, hogy Krisztus most él: benne, az egyházban él és az belőle él. De az apostolok tanúságtételére való hivatkozás lényeges az egyháznak, hogy állíthassa: az a Krisztus, akivel ma él, ugyanaz a Jézus, aki életünket élte más emberekkel. Nem valami történelmi garancia keresése ez, hanem az egyház tanúskodása arról, hogy mindig ugyanazzal a Jézussal van, hogy Benne maga az egyház is minden ember számára a világból az Atyához való átmenet eseménye. A teológia funkciója az, hogy kifejezze és kibontsa ezt a vonatkozást (...) A teológia bensőségesen kapcsolódik a prédikációhoz: nem a keresztyénség eredetére vonatkozó történeti 'beszéd' (*discours*), nem is a keresztyénség 'lényegére' vonatkozó elméleti 'beszéd'. Nem léphet ki a hit köréből, hogy magának történeti alapot vagy elméleti verifikációt találjon. A teológia mindig magán viseli a hit, az ingyenesség és az alázat jegyét."⁸

De ha nem léphetünk ki a hit köréből, akkor nem forgunk-e módszertani *circulus vitiosus*ban? Akkor mire való az exegézis kutatása és a történelmi-kritikai módszer? Nem esünk-e így át a hiperkritika és a racionalizmus ellentétébe, a fideizmusba?

A „hit köre”

Két zátonyt kell tehát elkerülnünk: egyrészt a „pozitivistát”, racionalista szemléletet, amely ki-kapcsolja a természetfelettit (a krisztológiában: a „felülről” jövő elemeket); másrészt a fideizmust, amely kihúzza minden „ésszerű” alapot a hit alól. Ehhez jobban el kell mélyítenünk a tanúságtétel és a teológiai értelemben vett tradíció eszméjét, illetve funkcióját.

Jézus története között és közöttünk az egyház tanúságtétele a kapocs. Manapság válságban van a tanúságtétel (*témoignage*) eszméje, amely a Megtestesülés történelmi valóságának kétségbevonását tükrözi. Erre nagyon jól rámutat Jean Guittton *Jézus problémájáról* írt könyvében. Mindenekelőtt Guitttonnal hangsúlyozzuk: nincs szimmetria a hitetlen és a hívő magatartása között. A hívő keresztyén bátran szembenéz a nehézségekkel: helyet ad a kérdésnek, amikor hite alapjait megvizsgálja. Megengedi azt, hogy ha hite tévedésen alapszik, akkor meg kell változtatnia magatartását. Szent Pál hitünk alapjáról, Krisztus feltámadásáról írva ezeket állítja: „Ha Krisztus nem támadt föl, semmit sem ér hitetek...” (1Kor 15.14). Viszont a hitetlen kritikus nem mondja ezt: „Ha Krisztus föltámadt, hiábavaló az én tudományom-állításom”. Miért van ez? Azért, mert a hitetlen *a priori*-val, előítélettel kezdi vizsgálódását. Már eleve azt tartja, hogy minden olyan tanúságtétel, amely a feltámadás tényét állítja, tévedés (csalódás, hallucináció, csalárdság stb.). A hiperkritikus olyan módszert választ, amely eleve kizár minden „természetfölöttit”. Márpedig gyanús minden olyan teória, amely eleve kizárja, hogy kétségbevonják. Az igazságot őszintén kereső ember minden eshetőségre kész: nem hiszékeny, de a tények előtt meghajlik.

De vajon a hívő nem „előítéletekkel” szemléli a „Jézus-jelenséget”? Igen, a nyitottságon túl egy bizonyos rokonszenven vizsgálja a Jézus-eseményt. Vajon ez a magatartás kárára van a „történeti objektivitásnak”? Ha megértjük, hogy milyen „objektivitásról” van szó, akkor azt mondjuk: éppen ellenkezőleg. Ma már a történelemfilozófia általában elismeri, hogy a szellem-tudományok terén lehetetlen a pozitivisták értelemben vett objektivitás: a *factum brutum* megismerése lehetetlen. A szubjektív szemlélet, intencionalitás belejátszik a történelmi megismerésbe. Egészen sajátos az ez az intencionalitás a Jézus-jelenség vizsgálatánál. Hiszen az evangéliumban rögzített élmények feltételezik a tanúk „szubjektív” szemléletét (hitét). Ezt a „szubjektivitást” nem értelmezem eleve úgy, hogy illúzióról, csalódásról van szó; hanem: az első tanúk bizonyos jeleken (Jézus tettei, szavai, sorsa, egész személyisége) keresztül észrevették azt, hogy „Isten uja” van a názáreti Jézussal. A jelben „meglátták” a jelentést. Ezt a „hit szemével” tették. A hit tanúságtétele úgy szemléli tárgyát, mint ahogy a szerető személy a szeretett lényt. A tanúskodó nem tud közömbösen tekinteni „tárgyára”, nem tudja teljesen elkülöníteni magát tőle. Az evan-

⁸ J. Moingt: „Montré-nous le Père”, RSR, 1977/2, 312-313. P. Moingt elfogadja Bultmann alapvető megátalását a teológia és a kergma viszonyáról, de döntő szerepet tulajdonít az egyházi tradíciónak és Jézus történelmi valóságának; viszont ki akarja küszöbölni a Harnack-féle „tudományos” igényű teológiai kutatás buktatóit.

gélium tehát akkor is történeti lehet, ha a hívő keresztények hitvallását tükrözi. Az ősegyház tanúságtétele által közvetített Jézus-esemény nem kevésbé „objektív”, mivel a tényeket *hívők* tanúsága közvetíti. Ellenkezőleg: éppen a húsvét utáni események fényében, a tanítványok *teljes* hitének visszavetített fényében bontakozik ki a Jézus-esemény a maga *teljességében*. Jézus húsvét előtti történetének kulcsát a húsvét utáni „értelmezések” adják. Így Jézus egész személye, földi és transzcendens valóságának teljes dimenziója feltárul. A hit a tényeket az igazsághoz, a történelmet a valláshoz, a földi Jézust az Isten kinyilatkoztatásához kapcsolja. A hívő nem fikcióra alapozza meggyőződését, hanem történelmi eseményre, a tanúk tapasztalatára hivatkozik; de a tényeken, a tapasztalható eseményeken túl a transzcendenst célozza: az igazságot, az isteni üzenetet.

Az újabb filozófiával tehát *visée*-ről, intencionalitásról beszélünk. Arról van szó, hogy mit *céloz* a hívő megismerése, mi a megismerő *szándéka*. A jelenségeket lehetőleg verifikálni kell, a történelmi tényeket meg kell ismerni, a szentírási szövegeket kritikai vizsgálatnak kell alávetni, de mindezeken túl a jelentésre, az értelemtre, a vallási üzenetre kell figyelni. Az evangéliumok szövege egy üzenetet közvetít: ezek a könyvek Jézus életének fontosabb tényeihez kapcsolnak bennünket (a részletkérdéseken lehet vitatkozni), de ezeket a tényeket a hit már mint *jeleket* látja, és megvilágítja azok jelentését. Még pontosabban azt mondhatjuk H. Duméry-vel (*La foi n'est pas un cri*, 27): A szóban forgó intencionalitás azt jelenti, amit a szövegek regisztrálnak; amit az írott szöveg megőrökít az apostolok és a születő egyház tapasztalatából, az nem más, mint azoknak a tényeknek összessége, amelyek szükségese és elegendők ahhoz, hogy minden idők hívője ugyanazt az értékítéletet alkossa meg a Jézus-eseményről, mint amit az első tanúk alkottak meg.

Az evangéliumok kijelentik: íme, ezeken a tényeken nyugszik a nagy tanúk hite; így ítélték meg ők a tényeket. A felidézett történet és annak értelmezése egyetlen egészet alkot az evangélistáknál. Valaki vagy elfogadja mindkettőt, vagy mindkettőt együtt elveti. Így is mondhatjuk: az evangélium egyszerre nyújtja a jeleket és azok értelmezési kulcsát. Jézus története azoknak a jeleknek összessége, amelyeknek értelmét az apostoli egyház megfejtette. Miként az első tanúknak, úgy nekünk is csak akkor tárul fel a jelek jelentése, ha a hit kellő megvilágításba helyezi őket. A tények – *a hit fényében* – bizonyítják az igazságot, az igazság pedig megmagyarázza a tényeket.

Nem *circulus vitiosus* ez, hanem a „hit köre”. Mert a tények és az igazság nem ugyanazon a szinten helyezkednek el. Ugyanakkor a hit és a hit tárgya szorosan összefonódik ebben a tanúságtételben. A hit Krisztusa és a názáreti Jézus között nincs szakadás: az egyház húsvét (pünkösd) fényében – a Lélek erejében – felismeri, hogy Jézus a Krisztus, az Úr, és egyúttal felismeri azt is, hogy ő maga Jézustól ered. Jézus misszióját kell folytatnia. Az írott evangéliumi szövegekben a születő egyház leszögezi álláspontját, kifejti hitét, és hirdeti ezt a bizonyosságot: Jézus Krisztus az Úr, az üdvözítő. Minden későbbi hitnek, amely erre a tanúságtételre támaszkodik, ugyanerre a *visée*-re, intencionalításra van szüksége, hogy ugyanazt elérje, amit az első keresztény tapasztalat kifejezett, amit az élő egyházi közösség megvallott és hirdetett. Mindez rávilágít arra is, hogy a *sola Scriptura* egyoldalú értelmezése nem tartható. A bűvös körből csak úgy léphetünk ki, ha elfogadjuk az élő, „alapító” tradíciót. Hiszen az Írások az élő egyház ölen születnek; csakis ez a tradíció tárhatja fel igazi jelentésüket.

Mindezek után még hátra van az az alapvető megfontolás, hogy, miként az ősegyház, úgy a mai hívő és teológus is, csakis a Lélek erejében mondhatja: Jézus Krisztus az Úr. A történész mint olyan leírhatja az ősegyház Krisztus-hitének különböző szempontjait, vagy verifikálhatja a hitkifejezések ortodoxiáját egy kor intézményes kritériumai alapján. De ezt nem mondhatja: „Az apostolok Krisztusa valóban a názáreti Jézus”; vagy: „a khalkedoni Krisztus azonos az apostolok Krisztusával”; nem állíthatja pusztán történelmi ítéletként, mert ezek az állítások a hit „hirdetéséhez” tartoznak. A teológia (a „hívő” teológia) feladata az, hogy objektíven megvilágítsa a történelmi hitvallások különbözőségein keresztül Krisztus azonosságát, és ez az azonosítás a hit ítélete. Következésképp a teológus csakis az élő egyházban – a hithirdető és hitvalló egyházi közösségben – végezheti feladatát, ahol Krisztussal és benne Istennel találkozhat, és ahol a Lélek erejében megvallják: „Jézus Krisztus az ÚR”.

*

A jelenkori krisztológia igyekszik válaszolni az exegézis által felvetett problémákra, nevezetesen megoldani – „kibékíteni” – a történelem Jézusa és a kerigma Krisztusa közötti látszólagos ellentétet, „áthidalni” az újszövetségi krisztológiák és az egyház dogmája közötti állítólagos szakadékot. Figyelmünket a szétágazó kérdéskörnek csak egy szempontjára irányítottuk. Természetesen a mai szekularizálódás, az új filozófiák és az ún. ortopraxis számos más kérdést felvet, amelyek tárgyalásánál kikerülhetetlen a krisztológia és a Szentháromság-tan elválaszthatatlan kapcsolatának tisztázása⁹. Vázlatos és mégis már hosszúra nyúlt tanulmányunkban nem térhetünk ki erre.

A különböző korokban más és más képet rajzolt a művészet Jézus Krisztusról, – a hívő áhitat és a kor szellemisége szerint. Egyszer a szenvedő Jézus képét állította a hívők elé, – a megostorozott, megkínzott szenvedő Szolgát, aki elveszi a világ bűnét, valóban részt vesz az emberiség „szenvedéstörténetében”; máskor a megdicsőült Krisztus ragyogó alakját, a Pantokratort, aki lába alá vet mindeneket. A Szentírásban mindkét kép nyomait megtaláljuk. Pascal azon a nevezetes éjszakán (1654. nov. 23.), amikor Jézus titkának tüzes kinyilatkoztatására „megtért”, főleg az agonizáló Jézus szemlélésétől rendült meg: Jézust látta, aki a Getszemáné-kertben *ezt* a csepp vért érte hullatta, és aki haláltusát vív a világ végezetéig. Teilhard de Chardin inkább a feltámadott Krisztust imádta, aki mint Pantokratör az egész fejlődő világmindenséget visszaviszi az Atyához.

Az egyházban helye van a különböző lelkiségeknek, sőt még a különböző krisztológiáknak is. Az egyetlen, soha ki nem meríthető misztériumot más és más oldalakról közelíthetjük meg. Csak szemléletünk ne legyen kizárólagos. A teljes húsvéti misztériumot kell megvallanunk, amely viszont nem választható el a „történeti Jézus” rejtélyétől. E „támpont” nélkül a kereszténység gnózis, ideológia lenne. Viszont le kell mondanunk az „archeologizálásról” is: teljesen sohasem tudjuk „rekonstruálni” a múltat. Sokan szívesen zárandokolnak el a Szentföldre, hogy Jézus nyomdokain járjanak, hogy megidézzék a múltat. Ez érthető és dicséretes. Péguy feledhetetlen versekben énekelte meg ezt a nosztalgiát:

*Boldogok, akik e földön látták őt járni-kelni. . .
Jeruzsálem, Jeruzsálem, te áldottabb vagy, mint Róma városa. . .*

De ne feledjük: a legfontosabb nem az, hogy visszavágyódjunk a múltba, hanem hogy itt és most találkozzunk a Feltámadottal, és Lelke által belőle éljünk¹⁰.

⁹ A mai problematikát is figyelembe vevő kiegyensúlyozott összegezés: Kereszty Rókus: *Krisztus*, Teológiai Kiskönyvtár II/4-5, Róma, 1977.

¹⁰ A szerző jelen tanulmányának bővebb kifejtését lásd a *Jézus Krisztus megközelítése* c., 1978-ban Rómában megjelent könyvében. A Világosság 1980. évi októberi számában Hoiváth Pál, az MTA Filozófiai Intézetének tudományos munkatársa *Krisztológiák a mérlegen* c. tanulmánya méltatja Szabó Ferenc SJ e munkáját is. „Szabó Ferenc könyve az előszó tanúsága szerint nem krisztológiai szakmunka; a szerzőt nem az eredetiségre törekvés, az újat mondás szándéka vezette, hanem a tisztázás és a tájékoztatás igénye. . . – írja többek közt. – Szabó vállalkozásának szükségszerű velejárója a kötetbe gyűjtött írások hangvételének és műfajának sokfélesége. Helyet kapott itt az evangéliumok Jézusáról szóló rádióelőadás, több teológusportré, módszertani vagy ideológiai kérdéseket elemző tanulmány és az elmúlt évek krisztológiai irodalmának javát kritikus szemmel áttekintő könyvismertetés-sorozat is. Így együtt azonban a sokféle írás bepilantást enged a mai teológia műhelyébe, eligazít a különféle krisztológiai törekvések között és igazolja a szerző azon véleményét, mely szerint a katolikus teológia ma az útkeresés korát éli. Tévednek azok, akik napjainkban a divergensnek tűnő hitértelmezések sokasága láttán már az új teológia csődjéről beszélnek, bár a túlzottan derűlátókkal ellentétben azt maga Szabó Ferenc is kiemeli, hogy az egyház eszmei megújulásának folyamatában egy új elméleti szintézis kilátásai jelenleg még megítélhetetlenek.”

Szent Eulália Kantilénája

*Jóságos szűzleány volt Eulália,
Szép a teste, lelke még szebb vala.*

*Megtörnék őt az Istent gyűlölők.
Rávennék őt, szolgáljon ördögöt.*

*Gonosz tanács füléig el nem ér,
Hogy tagadná Istent, ki mennyben él.*

*Hiába arany, ezüst, ékszerek,
Hiába, ha király kér, fenyeget.*

*Nincsen dolog, mit elkáprázva lát,
melyért többé nem szolgálná Urát.*

*Ezért fogadta őt Maximián,
Ki minden pogány fölött volt király.*

...

*Benső erejével védte magát
azzal minden kényszereket kiállt,*

*szüzességét mégsem adja oda,
nagy becsületben halt meg általa.*

*Hogy megégjen, a máglyára veték:
nem volt bűnös, nem égett meg ezért.*

*Pogányok királya alig hiszi,
Kardért küldet, fejét követeli.*

*Nem szegült szembe ezzel a leány,
Krisztushoz szólhasson, ennyit kíván.*

*Galamb képében ő az égbe szállt,
Kérjük mind, mondana értünk imát:*

*Krisztus kegyelme minket elérjen
Halál után eljussunk elébe
Irgalmába fogadjon.*

(BÁRDOS LÁSZLÓ fordítása)

SZENT IMRE TÖRTÉNETISÉGE

Egy szentről, egy ismert és nagyon tisztelt magyar szentről mint történeti személyről írni annyiban nehéz, vagy könnyű feladat, amennyiben a történelmi portré felrajzolásához elegendő eszközzel, esetünkben forrással, forrásszerű ismerettel rendelkezünk, vagy sem. Beszédet mondani, lelkesítő, szívet, elmét megindító, gondolatokat ébresztő, akaratot serkentő szónoklatot tartani egy szentről talán kevésbé nehéz és bizonyosan szebb feladat. A nehezen feltárható, még nehezebben értelmezhető tényeket a megidézett alak ábrázolásához felhasználni és így a valósághoz közelebb álló bemutatását elvégezni viszont elég nehéz és hálátlan dolog. De hát induljunk ki a régi filozófiai axiómából: *eius et verum convertuntur*, azaz ami tényleg van, az igazán van, nem kitalált, hanem valóban létező, vagy létezett. Így nézve a vállalt feladatot, Imréről írni, a magyar szentekkel foglalkozó kutatás egyik legnehezebb problémájával való szembekerülést jelenti, mert István király fiáról, „Magyarország ékéről”, a „jelről” igazság szerint nagyon keveset tudunk.

Szent Istvánnak, Imre atyjának, első királyunknak alakját, túl legendáinak jámbor irodalmi igyekezetén, maguk az alkotásai, a magyarság állama és kereszténysége, alapjait tekintve nemzeti műveltsége, a király törvényei és az Európa-szerte felbukkanó szinte számtalan említése a korból reánk maradt forrásokban, az Árpád-kori, a reális ábrázolástól vissza nem rettenő verses história (esztergomi zsolozsma) hozzánk ma is közel hozzák, hitelesen állítják elénk. Jól kivértezhető az írásos emlékezés segítségével a roppant történeti felelősség terhét szinte komoran viselő férfi, a nemzet talán legnagyobb politikai lángelméjének arcvonásai. Szent Lászlónak, Imre későbbi rokonának a népi emlékezés, lovagi gesta, az irodalmi alkotás tudatosságával készült legenda, az allegorikus-liturgikus költészet, egy még mindig gazdag képzőművészeti emléktárhely, az „athleta patriae” elragadó alakját, hiteles képmását híven megőrizte és őrzi. Szent Erzsébetről egy német dominikánus, Dietrich von Apolda a XIII. század végén, abban a korban egész különös gonddal felkutatott szóbeli és írásbeli források alapján irodalmilag ugyan legendászerű, de történetileg mégis hiteles képet rajzolt. Szent Margitról egy kivételesen gazdag forrásanyag segítségével, születésétől kezdve, utolsó betegségéig, halálának órájáig szinte mindent tudunk, ami emberileg, hét évszázad távolából valakiről tudható. Szent Gellértnek, az Istvánnal és Imrével, meg András és Benedek vágvölgyi remetékkel együtt szentté avatott csanádi püspöknek élete is elegendő tisztázható, leginkább ugyan egyetlen fennmaradt munkája (az ún. *Deliberatio*) segítségével.

Távolról sem ilyen a helyzet Imre herceg életével, egyéniségével kapcsolatos ismereteink tekintetében. Az ilyen ismereteket természetesen a történeti kútfők szolgáltatják. Ámde Imrére vonatkozólag ezeknek száma csekély, vitatható értékű, és ami van, az is viszonylag későn keletkezett. A legenda a XII. század első évtizedeiben, talán Fulcónak, Álmos herceg klerikusának, azaz íródeákjának tollából eredet. E feltevést az támasztja alá, hogy a legendában szó esik a szerzőnek Álmos herceggel Konstantinápolyban időzéséről („aliquando Constantinopoli anno domino Almo duce commoranti”). Szentpétery Scriptorum rer. hung. II. 456). Fulcóról különben saját kijelentése alapján tudjuk, hogy „klerikusi szolgálat okából” (studio servitatis dericalis) Álmos herceghez csatlakozott. XII. századi keletkezésű ifj. Horváth János a rimes próza tudatos, művelt klerikushoz illő használatából következtette. Ez a legenda, csaknem száz évvel Imre halála és talán negyedszázaddal szentté avatása után irattatván, bizonyítja az Imrével foglalkozó szóbeli hagyomány gyér voltát, meg írásos forrás hiánya miatt is teljesen szabad hagiográfiai fogantatását. Később azután, vélhetőleg a XIII. század második felében erre a legendára alapozódott a liturgikus irodalom, azaz: a verses zsolozsmák (az officium antifónái és responsoriumai), a himnuszok és a szekvenciák. Az első és legerőteljesebb verses zsolozsmát, azt kell hinnünk, egy székesfehérvári domonkos készítette. Az okot e feltevésre az szolgáltatja, hogy egyrészt a zsolozsma verselése a Szent Domonkos officiumát követi, másrészt mindjárt az első antifónában Fehérvárhoz for-

dul a szerző („gaude Alba Regia” – örvendezz Fehérvár). Ugyancsak a Domonkos-szekvenciát követi Imre „prosa”-ja: („Stirps regalis, proles regis”) verselési és talán dallamsémája. A másik zsolozsma kevésbé és mint látszik, az ország keleti felében (erdélyi és váradi breviáriumok révén) volt ismert. A megfelelő szekvencia (Lactabundus et canorus) az előbb említettől verselésben, tehát dallamban is eltér (bár a viktorinus típuson belül marad). Az egyetlen reánk maradt, teljesnek szánt magyar krónika, a Képes Krónika mindössze elszórt és rövid megjegyzéseket juttat Imre hercegnek. A XVI. század elején Temesvári Pelbárt és a Kartauzi Névtelen prédikációiban találunk rövid életrajzi összefoglalást, de szerencsére másutt nem található adatokkal. Ezeknek (a kartauzinál már magyar nyelvű) prédikációknak ismerete azzal a haszonnal is jár, hogy szépen mutatják a Mohács előtti Magyarország Imre hercegre vonatkozó tudásának csekély voltát. Valóban, alig ment az túl a legenda elbeszélésén és annak liturgikus célra történt megverselésén, illetőleg az általuk már hagyományossá vált Imre-képen. Az írásos emlékek éppen nem részletező állapotán segíthetett volna a szóbeliség is, a nép élő emlékezete. Ez az előszóban hagyományozódó emlékezés, mint a középkori László-irodalom vizsgálata tanúsítja, sok mindent megőrzött volna Imréről is – amint ezt Lászlóval meg is tette –, ha ugyan megőrzendőt talált volna. Súlyos hiányosság ez Imre történetiségének vizsgálatában.

A feltételes mód iménti kétszeres használata nem túlzás és használatában nem is a kegyelet megsértésének szándéka vezetett. Ellenkezőleg, erre a fogalmazásra Imréről vonatkozó tudásunknak, nemzetsége szent tagjainak életét illető ismereteinkhez viszonyított csekélysége kényszerített. Mivel hosszas forrásvizsgálatra itt nincs hely, de azt a történetírában számon tartott forrásanyag mérete és tartalma nem is követeli, megállapításaim, rövidre fogva, a következők: Imréről nem sokkal halála után olyan, bár rövid életrajzi összefoglalás (vita, gesta), mint Istvánról, Lászlóról, Margitról – nem készült, vagy legalább olyan nem, mely a hagyomány alakulását befolyásolta, újabb irodalmi alkotásokra ösztönzött volna. Így azután azt az eleven életrajzi előadást, portréalkotást, amit István, László, Margit legendáiban, vagy liturgikus irodalmunkban fellelünk, Imre nagyon későn írt legendájában és verses zsolozsmájában nem találjuk meg. Ez a megállapításom azonban a zsolozsma éppen nem jelentéktelen költői színvonalának értékelését nem érintheti. Az Imréről vonatkozó értesüléseink tehát gyérek, egyéniségét a legendaírás sablonjai szinte elrejtik. Ezen a gyenge informáltságon az Imre-legenda szerzője úgy próbált segíteni, hogy már csak az anyag hiányában is rövidre fogott elbeszélésének középpontjába két csodás eseményt helyezett, mintegy a hagiográfiai hitel emelése célzatával. Az események egyike a király és fia fogadására kivonult pannonnegyi szerzetesekkel – csodásnak tűnő megerzése szerint – növekvő számú békecsókok váltásának elbeszélése; a másik Imre csodás jelenés hatására tett szüzességi fogadalma a veszprémi Szent György-templomocskában. (Szent György István király és sógora, II. Henrik császár által egyaránt tisztelt szent.)

Nem mulasztotta el viszont a legendáiról elbeszélni, hogy a szent gyermek a zsolnárokat éjhaszszant énekelte gyertyafényénél. Imre buzgósága talán tanulmányiátságának is jele volt, mert a zsolnárokat meg kellett tanulnia kívülről, a klerikusi és szerzetesi pályára készülés egyik feltételeként. Legendáirónk azonban ebben az esetleg szorgalommal párosult buzgóságban már Imre élet-szentségének egyik bizonyosságát látja. Úgy tűnik tehát szemünkbe Imre királyfi, mint életszentségre nevelt, annak eléréséért törekvő ifjú, aki – úgy lehet – az oda vezető utat regula, kánon vagy valamiféle szabály szerint kívánta földi élete folyamán bejárni. A szülői gondosság megfelelő műveltség birtokába juttatta Imrét. Tudjuk, hogy maga István is a „grammatika mesteriségébe”, a korszerű általános műveltségbe valóban bevezetést nyert. Imre anyai nagybátyjáról, II. Henrik császárról is köztudott volt a benne élő szeretet a „studium litterarum”, a műveltségre törekvés iránt. Henrik elődjét, a szintén anyai rokon III. Ottót állítólag a tudós Gerbert, a későbbi, Istvánnak koronát küldő II. Szilveszter nevelte. Így azután azok, akik tudtak Imre neveltetéséről, jövődó életpályájára felkészítéséről, nagyon is igaznak tekinthették azt a két jelzőt, amivel Imrét egy külföldi krónikás feldíszítette: „litteratus et sanctus”, művelt és szent életű ifjúként volt ismert a kortársak előtt István király fia. Így tekinthettek reá szülei, a császári rokonság, az ország nagyjai és az a művelt klerikus környezet, mely atyját tanácsaival, deáki szolgálatával segítette. Ennek az egyházi kíséretnek, a „kápólná”-nak egyik tagja, István király elveit, gondolkodásmódját, uralkodói gyakorlatát jól ismerve, megírta az *Institutio morum*-ot, amit István királynak fiához intézett intelmei néven ismerünk. De ez az uralkodásra nevelő könyv a serdülő ifjút

talán nem is foglalkoztatta. Okunk van ugyanis arra gondolni, hogy az *Institutio* nem közvetlenül Imre, hanem már előtte elhalt fiútestvére, Ottó számára készült. Ottó nevét Temesvári Peltárt örizte meg, és benne kell István idősebb fiúgyermekét látni, mivel ő viselte az idősebb császári rokon nevét.

Most érkezünk arra a pontra, hogy már ismerve az Imre életére vonatkozó adatok csekély számát, használhatóságuknak nem teljesen kielégítő voltát, azt a keveset, amit Imréről tényszerűen tudhatunk, röviden összefoglaljuk. István király és Gizella királyné fiatalabb fiúgyermeké, a császári nagybácsi nevére keresztelt Henrik 1007-ben született. Magyar neve talán – mint egyesek állítják – Emreh volt. 1200 után kezdik a francia nevet viselő Emericus, Aimericus, Imre király nevén latinul szintén Emericusnak mondani. Igen gondos, a kor általános műveltségét közvetítő nevelést kapott a király jól képzett kapellánjaitól, udvari klerikusaitól. Azt kell hinnünk, hogy Imre pápi, vagy éppen szerzetesi életre készült. Ha valóban helytálló ez a feltevés, azt is figyelembe kell venni, hogy az Árpádok első keresztény generációjában már akadt szerzetesi hivatás. István királynak „egy sánta atyjafia, kinek neve vala Colostika (Skolasztika)” volt a somlóvásárhelyi Szent Lambert apácakolostorban az első apátnő és – vélhetőleg – unokatestvére, István az ő kedvéért „rakatta a vásárhelyi klastromot”. Lehet, hogy az apáca-nagynéni hatott a belső életre hajlamos, buzgó unokaöcsre, Imrere. Ugyanilyen hatás még erősebben, még hatásosabban érhetette Imrét a velencei Gellért részéről, aki István király környezetébe kerülve, az iskolás korból már kiserdülő királyfi lelki nevelését vállalhatta. Gellért – mint e folyóiratban már volt alkalom szövege hozni – az itáliai és délfancia remetebencésség heroikus módon értelmezett keresztény életideáljait ismertette meg neveltjével. Ez meg, atyjának emberfeletti, magyar állam, kereszténység, kultúra, egy történelmi tudatot hordozó nemzet megalkotására vonatkozó erőfeszítéseit látva, egy azokat támogató másfajta hősiességet vállalva tette le, messze az átlagos keresztény élet fölé emelkedve, szüzességi fogadalmát.

Lehet, mint egyes történetíróink gondolják, hogy István király nem is tudott fiának fogadalmáról. Az bizonyos, hogy mikor idősebb fiának, Ottónak halála után Imrét tette meg trónja örökösévé, feleséget is választott neki. Az meg ismét nagyon bizonytalan, hogy ki volt a választott? M. Inchoffer egy, az anyai rokonsághoz tartozó német hercegnőben véli megtalálni a jegyest, az Érdy-kódex összeállítója, a városlódi kartauzi a görög császár leányában (esetleg egy görög előkelőség leányában) jelöli meg a kiválasztottat. Aránylag elfogadhatóbb az a vélekedés, hogy Imre felesége Krezimir horvát király lánya lett volna, Pray György szerint pedig a király nővére. Komolyan vehetőnek látszik János gverchei (Zágráb em.) esperes krónikás megjegyzése, hogy a horvát királyleány csak Imre jegyese volt, aki már a házasságkötés előtt elhalálozott. A források nagyon eltérő híradásai valóban olyan sejtést engednek felmerülni, hogy a házasság talán nem is kötött meg, vagy hogy a menyasszony az esküvő előtt meghalt. Imrét az életében bekövetkezett változás, hogy trónörökös lett, ha eredetileg választott hivatásától el is térítette, fogadalmához hű akart maradni. Ezt ugyanis az új keresztény ország érdekében hozott áldozatnak tekintette. Elhatározásában megszilárdíthatta az is, hogy ekkortájt (1024) halt meg II. Henrik császár, akiről azt hallhatta, hogy feleségével, Kunigundával teljes megtartóztatásban élt. Így azután a trónutódlás kérdését az Árpádok között meglevő felfogás szerint az atyafiságon belül és nem csak az egyenes leszármazás útján elintézhető dolognak vélte. Fontosabbnak tűnhetett előtte az, hogy életfeladata atyja művének megszilárdítása lesz. És ha ennek a kötelességnek eleget tett, a már biztosan keresztény országot az általa majd akkor kijelölendő rokonra, mint utódára hagyja. A most így megismert Imrében valóban éghetett a kemény aszkézistől táplált láng. Ezt a lángot a XIII. századi költő, a verses zsoltosza szerzője a kor misztikus életérzésében, meg talán egy akkor élt Árpád-leánynak, Margitnak az országért vállalt hasonló életáldozatát ismerve, így tárja elénk az egyik responsoriumban: „Puer igne coelici. . .” „Fölgyűjtja a mennyei / szerelem fáklája / Világi fényt nem keres: / nagyobb néz reája. / Mit neki a diadém / ingó glóriája? / Mit a földi feleség / ölelés igája? / Herceg ő, de szívében / Isten katonája. . .” (Babits Mihály fordítása)

„Mente Deo militat, dux vocatur foris. Herceg ő, de szívében Isten katonája.” Nem szabad azt hinni, hogy csak szép költői fordulattal van dolgunk, mert a költői sorokban előfordul a *dux* szó. Ezt a szót hercegnek szoktuk fordítani Imre neve mellett. De Imre korában még azt az előkelőt

szokták *dux*-nak mondani, akire a király serege vezérletét bízta. Nekünk is hadvezért kell mondanunk. Egy külföldi forrás (Hildesheim) Imrét „dux ruizorumnak”, talán valamiféle „oroszk” vezérének mondja. Ezek az ún. oroszok, voltaképpen több más segédnéppel és törzzsel (kabarok, székelyek, besenyők) együtt a határvidékre (gyepű) telepített határőrök voltak. Imre tehát a határok védelmét irányította. A határőrök sokfajta népét megismerni, engedelmességre, fegyelemre szoktatni, hadi feladatok sikeres ellátására nevelni nem csekély, nem jelentéktelen katonai feladat, hadvezérhez méltó. Imre, ha már egyre jobban elbetegesedő apjának megbízható támasza kívánt lenni, a vezérségre is alkalmassá kellett válnia. Az Imre latin neve mellett megszokottan használt *dux* szó ennyit jelent, és nem annyira az udvari cím jellegét öltött herceg jelentésével bír. Egy évvel halála előtt alkalma nyílt arra, hogy mint *dux*, bizonyára hozzáértő vezérek tanácsával élve, az ellenség ellen védje az országot. II. Konrád császár 1030. június végén betört Magyarországra, és talán ellenállással nem is találkozva, a Rábáig nyomult. A nyugati gyepű őrsége azonban a császári sereg mögött elfoglalta Bécset. A német sereg fenyegetett helyzetében csak visszavonulásra gondolhatott. Vissza is vonult az a rész, ami a hadi viszontagságok, éhezés által megnyomorgatott seregből megmaradt. A császár mindenesetre, amint egy bajor kolostor (Altaich) krónikása megjegyezte: „hadsereg és minden eredmény nélkül tért vissza Magyarországból”. Az Esztergomban megkötött békeszerződés Magyarországnak juttatta a Lajta és a Fischa közötti területet és az ún. Morvamezőt (Marchfeld).

Egy évvel a szerencsésen végződött hadjárat után István a királyi hatalmat fiának, Imre vezérnek akarta átadni. Ezért 1031. szeptember 8-ára, Kisasszony napjára az ország nagyjait Székesfehérvárra hívatta, hogy a hatalom átruházása jelenlétükben végbemenjen. Szeptember másodikán, hat nappal Mária születésnapja előtt, Imre egy vadászszerencsétlenség áldozata lett. Halálának helyét Biharban keresik, a vezérség-birtokokon. Itt később két, Szent Imrének szentelt monostort is találunk. De Fehérvár közelsége inkább a Bakonyt ajánlja. A Bakonyerdő közepe táján, Porván egy kis pálos kolostor tisztelte az 1083-ban szentté avatott Henriket, vagy Imrét védőszentjének. István király másodszor viselte el a legnehezebb gyászt, élete folytatásának elvesztését. A tragédiát a verses zsolozsma így énekeltette el: „S az égi király fia / a mienknek sarját, / így mutatva iránta / különös vonzalmát, / hogy a föld ármányai / szűz lelkét ne csalják, / elvitte még mielőtt / szennyeink zavarának, / örök honnal cserélve / múltó birodalmát. / S nehogy egy csöpp folttal is / jegyezze a vétek, / hamar szegett fiatal / életének végét.” (Summi regis filius... – Babits Mihály fordítása.)

Felhasznált irodalom: Szövegkiadások: Szentpétery, E. (Bartoniek, E.): *Scriptores rerum Hungaricarum* II. Budapestini 1938, 441–446. – Gombos, A. F.: *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae* III. Budapestini 1938, 2411–2415. – Dankó, J.: *Vetus Hymnarium Ecclesiasticum Hungariae*. Budapest 1893.

Feldolgozások: Inghoffer, M.: *Annales ecclesiastici regni Hungariae* I. Roma 1644. – Pauler Gy.: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. I. 1899, 74–75. – Wernner M.: *Az Árpádok család-története*. Nagybecskerek 1892. – Erdélyi L.: *Szent Imre és kora*. Budapest 1930. – Hóman B.: *A magyar nemzet története* I. Budapest, 1935². – Kristó Gy.: *A XI. századi heregeség története Magyarországon*. Budapest 1974. – Györffy Gy.: *István király és műve*. Budapest 1978. – Mezey L.: *Deák-ság és Európa*. Budapest 1979.

A SZENT ISTVÁN TÁRSULAT 1981. IV. negyedévében megjelenő kiadványai

Előd István: **Vallás és egyház** – Franz Werfel: **Bernadette** – Rene Laurentin: **Bernadette élete** – Kecskés Pál: **A bölcsélet története** – Thomas Merton: **Hétlépcsős hegy** – **Népek nagy nevelője** (Válogatás bencés rendiek munkáiból) – Előd István: **„Deum docuit”**. Schütz Antal, a hittudós

A fenti közlés csak tájékoztatásul szolgál. Ennek alapján a Szent István Társulat előjegyzéseket nem fogad el. A kötetek tényleges megjelenéséről a katolikus sajtó időben hírt ad.

ELLENTÉTEK METSZÉSPONTJAIN

Szent Erzsébet kora

„Egy kor összetevőinek ismerete és fölmérése, a főirányok s azok metszéspontjainak meghatározása csak egy szintézis érdekében történhet” (Duby, G.).

Az élet, amelyet ebben a korban keresünk, maga is szintetikus jellegű, lényegét meglátni annyi, mint az ellentétes tényezőket fölismerni, útjukat fölmérni s a föltárt tényezőket egységes fényben, új szintézisben felmutatni. „A történeti lét újra megtalálásához követni kellene összes útjában, összes formájában, összes elemében. De még nagyobb szenvedéllyel kellene ezentúl újraalkotni, helyreállítani mindennek összjátékát, a különféle erők kölcsönhatását abban a hatalmas mozgásban, ami már maga lenne az élet” (Michelet. – ld. Duby, G.).

Ellentétek metszéspontjain. Nem túlzás a *XIII. századot* „saeculum contradictionis”-nak neveznünk: az *ellentmondás korszakának*. Nyitányát hatalmas feszültség kialakulása jelzi: a *ghibellini*nek 1198-ban VI. Henrik ifjabb öccsét, Sváb Fülöpöt választják királynak, a *guelfek* pedig IV. Ottót. III. Ince pápa – a hatalom zenitjén – elejtette a Staufokat, s Fülöpöt 1199-ben ki is közsítette. Ez a tény „motivum contradictionis”-nak is nevezhető: ezzel indulunk el a korszak útjain – s szimbólum is ez számunkra. Régi és mindig új utakon járunk: „A perzsa nagykirályok és a görög városállamok harcában már Hérodotosz Kelet és Nyugat, Ázsia és Európa mérkőzését látta. Ez az ellentét érvényesül a későbbi századok folyamán egészen napjainkig” (Hóman Bálint).

A *nyugati kereszténység* minden válságon átlendítő dinamizmusának egyik forrása éppen az egyedi-szubjektív (affektív) motivációt és a fegyelmezett, intellektuális-gyakorlati szemléletet egyesítő termékeny Szent Ágoston-i ellentét. „Amikor a XIII. században Aquinói Szent Tamás az állam esetenkénti megvalósítását a természetes örök adottságokból emberi megállapodásra, egyfajta hallgatólagos vagy tényleges szerződésre vezeti vissza” (Váczy Péter), azon az intellektuális-gyakorlati pályán indul el, amelynek egyik késői állomásaként fogható föl a rousseau-i társadalmi szerződés eszméje is.

A fejlődés dialektikájának egyik tanulságos mozzanata a kora középkori ember *bűn- és bűnösség-centrikussága*. Logikus párhuzamaként látjuk a szentségek szakrális tartalmának humanizálását. „Micsoda gazdagodás a nyugati ember számára!” – írja Le Goff.

A *társadalom* lényeges változásaira a klerikus-értelmisségi körök figyeltek föl s kerestek magyarázatot. Közöttük a *moralitás* „szakemberei” a foglalkozási állapotok sokféleségét tartották figyelemre méltónak, a *spirituális nyugtalanság* képviselői a fokozódó anyagi prosperitás és a szegénység ellentétéből indultak ki, és vagy megmaradtak az ortodoxia keretein belül s követték a forradalmi szellemű kolduló rendeket és a vallásos laikus mozgalmakat – vagy a korabeli eretnekmozgalmakhoz sodródtak, amelyek szociális töltésűek és a szegénységgel szolidárisak voltak. Amikor pedig a *ruralitás-urbanizáció* ellentét az utóbbi javára dőlt el, a felduzzadó városok periferiáin helyezkedtek el.

Óriási lendületet vett az *irgalom gyakorlása* – egyénileg s intézményesen –, ugyanakkor kifejlődött a *megvetés* a szegények iránt, mert felelősnek ítélték őket sorsukért. A következő lépésben már rájuk ütötték a *veszélyesség* bélyegét. Megindult egy folyamat...

Amor ipse intellectus. . . : a *szereetet maga az értelem*. Emberi magatartást, gondolkodásmódot, életformát alakító erejét a század talán legnagyobb embere, *Clairvaux-i Bernát* ismerte föl. A szálak pedig innen nem a *tudományhoz*, illetve a stúdiumhoz vezetnek, hanem a *poézishez*, amely előbb-utóbb már nem a „litterae” régi és kötelező nyelvén, *latinul* szólal meg, hanem mindenki nyelvén, az *anyanyelvén*. Mezey László gondolatait követjük, és idézzük itt. Ő mutat rá a *misztika* (műo = elrejek) fogalmának felfejtésénél a befelé néző *megtapasztalás* (experimentum) által létrejött szentté válás istenelménye és a *disputálás* szigorú kereteiben kimunkált istenfoga-

lom közti különbségre, valamint „Clairvaux és a párizsi Szent Viktor apátság, Szent Bernát *érzelmi hevülete* és Guillaume de Champeaux filozófiára és teológiára alapozott *módszeres gondolkozására* oly jellemző antinómiáira, a kor ellentmondásokban fejlődő organizmusára. Ugyanakkor látnunk kell az ellenpólusokat Szent Bernát egyéniségén belül is: ő maga az elzárt élet apostola, de ugyanakkor szüntelen úton van” (Le Goff).

Ez a lelkiség rávetül a kor társadalmának és emberének élet- és magatartásformájára is: „Két ellentétes életforma, a *cselekvő* és a *szemlélődő* életmód végsőig kiélezett szembesítése ez: az egyik oldalon a földön megvalósítandó *Paradicsom* igénye, a másikon pedig a *túlvilági megváltás* szenvedélyes hajszolása: ez rejtőzik a *goliard* és a *szerzetes* ellentétének mélyén, ez teszi az előbbi a reneszánsz humanista előfutárává” (Le Goff).

A Rend, a „szent uralom” végső erőfeszítése játszódik itt le, a *stabilitás* végleges biztosítása a *mobilitással* és forrongó, ellenállhatatlan erőivel szemben. A Rend közösségében feloldódó „én”-t kihívja a *személyes érdem* elve.

Ellentmondást szül a nő felszabadulása, társadalmi szerepének emelkedése: a *házasság* intézménye kerül válságba. A változások, a gyakori fluktuáció egyre több konfliktushelyzetet teremt.

Az anyagi, gazdasági fellendülés lassankint kezdte felborítani a régi társadalmi szerkezetet. A tekintély alapján szerveződött *hierarchikus-vertikális* alá- és fölérendelés helyébe az egyenlőség felé irányuló *laikus-horizontális* elrendeződés kezd kialakulni. A klerikus értelmiség megalkotja a maga társadalomképét, amely azonban ellentétes az átalakuló hatalmi szerkezettel. Békés, jámbor uralkodót óhajtottak – s közben az eddigi királyt szolgáló hűbéresekből hatalmaskodó nagyurak lettek. A szegényeket és az egyházat oltalmazó *királyeszményt* hirdetve szembekerültek az egyre hatalmasabb és gátlástalanabb világi – és egyházi! – *arisztokráciával*. A világi hívságok megvetését s a szegénységet hirdető szerzetesek – bencések, ciszterciek – a fellendülés gonosz tréfájából meggazdagodtak, s az önmagukra fordított gondban elvesztették a szegények ragaszkodását és becsülését.

A *rendiség* *hármasság* tagozódása – arisztokrácia, egyház, dolgozók rétege – funkcióját tekintve úgy működött – s eddig helyesen –, míg a hatalom birtokosai Istentől kapott hatalmukat a szegények és az egyház javára kamatoztatták. Az *ordines* elmélete azonban hamarosan eltolódott, s ez tovább növelte a feszültségeket.

Míg *Németországban* VI. Henrik halála után a déli Staufok (ghibellinok) és az északi Welfek (ghelfok) ellentéte a pápai hatalom egyetemességét eredményezte, *Magyarország* a Kelet és Nyugat között kísérelt meg történelmi és földrajzi szintézist alkotni. Érdekei sokféle szállal a Nyugathoz fűzték, érzései és történelmi múltja Kelet felé fordították. Szövetségeket keresett Nyugaton, s egy közép-európai szövetség mobilis kereteiben igyekezett a keresztény közösség tagjává lenni, miközben keleti szomszédait – és rokonait – is szerette volna megszélesíteni, illetve megtartani.

Amíg az egyház szervezete arisztokratikus jellegű volt, egyre követelőbb gazdasági és szellemi kényszerrel lépett föl a *demokratizálódás* folyamata, amely a kereskedelem és hajózás fellendülése (a keresztes hadjáratok következménye) folytán elősegítette a népek s emberek közötti szorosabb kapcsolatot, az *egyenlőségi elv* kialakulását a világi rendben. Az egyház kebelén belül az arisztokratikussá vált szerzetesrendek mellett forradalmi erővel jelentkeztek s hódítottak a szegénységre épült *kolduló rendek*. A lelki-szellemi-túlvilági és a testi-anyagi-evilági erők harcát tükrözte ez is, és végső megoldásként alternatíva jelentkezett: egyrészt a szegénység-engedelmesség mint szolidáris-demokratikus törekvés, másrészt a monarchisztikus hatalmi koncentráció mint a felvetődött nagy feszültségek és ellentmondások megoldásának eszköze. Egyrészt a kiteljesedés summázó igényének, másrészt a változás és megújulás történelmi hullámverésének színtere ez a korszak, amelynek sugárközpontja *Chuny* és az onnan induló reformmozgalom. A *nevelés, az oktatás fejlődése* – iskolák, egyetemek alapítása – és kiterjesztése egyre szélesebb tömegekre *konfraternitásokat*, eszmék és mesterek, intézmények mellett csoportosuló közösségeket hoztak létre. Kialakult a laikus mozgalmak sokfélesége. Ezek tanulmányozása, a gyökerek és összefüggések felderítése nélkül nem tudjuk elhelyezni ezt a hihetetlenül izgalmas kort a fejlődés menetében.

A *kutatás* dinamikus és a *racionalitás* stabilis-strukturális szelleme a kor legnagyobb elméit állítja csatasorba, s az aktivitás és a megelőző századok egész szellemi fegyvertárát felvonultatja, *törvények* megállapítására, summázására törekszik, ami aztán túllép a régi intézmények rendjén, keretein.

A XIII. század kezdetén már kialakul az *új európai emberideál*, a *harcos lovag*, aki fegyverrel védi – és terjeszti – a kereszténységet. Győzött tehát a teokratikus pápai tekintély, hatalmas erőket teremt és mozgat meg ez az impozáns rend – hogy aztán gazdag hajtásaiban s a keresztes háborúk következményeiben ismét óriási ellentéteket hozzon létre és új szintézis igényét.

Tények vallomása. „Az 1150-től 1350-ig terjedő késő középkor egyike azon koroknak, amelyben a szociális kérdés áll a történet középpontjában... A népet felfedezik és a nép felfedezi saját magát” (Váczy Péter). A nép urbánus-koncentrációja létrehozza a polgárságot, a kézműves és kereskedő réteget. Új öntudat, új szokások, új keretek kezdenek alakulni. „Az ember természeténél fogva társas lény” – hirdette Arisztotelész. Ez az elv izzott fel és kapott lángra ebben a korban.

A család, a szolgaság, a nagybirtok társadalmi kényszerkeretei meghaladván a fejlődés csúcsát, a társadalmi – anyagi és szellemi – elmozdulás folytán lazulni kezdek, a kötöttségekből oldódott egyén előtérbe lép a társadalmi emelkedés reménye, s ez az új erő is a „haladás” és a „fejlődés” felforgató szellemét termi. Ez az egzisztenciális érzés egyelőre még közösségek keretei és védelme alatt fejlődik.

A *politikában* – német területen – ez az úgynevezett *territoriális elvben* jelentkezett, a tartományi hatalom mint tényleges bázis vezetett el a *dinasztia* elvéhez és gyakorlatához. Ez a folyamat a központi, birodalmi hatalom felbomlásához vezetett a XIII. században.

„A XIII. század azért lehetett az egyetemek százada, mert ez volt a céhek, a testületek évszázada is... Ez a *városi fellendülés* testületi szakasza, a szerzett politikai szabadságjogok a városi önkormányzatokban testesülnek meg” (Váczy Péter). A katonai szervezetekben létrejönnek a *kompániák*.

A XV. és XVI. század elvi, politikai, társadalmi és gazdasági tényeiben nem különbözik annyira egymástól, mint azok a mélyreható eszméi, elvi és formai eltérések, amelyek a XIII. századot elválasztják a megelőző, XII. századtól. Ezen a korszakfordulón rendülnek meg a középkori fejlődést mindeddig irányító vezérelvek. A minden téren ható bonyolult *átcsoportosulás* és a belőle sarjadt új eszmék, formák, rendszerek már az *újkor felé* mutatnak.

A keresztény középkor államrendjének *két császársága* – Manuelé és VI. Henriké – összeomlott. A keletit Dandolo doge és Montferrati Simon keresztesei döntötték meg 1204-ben, a nyugati csak néhány évtizeddel hosszabbította meg II. Frigyes. (Ezt megelőzőve zúta szét a szeldzsuk-török hatalom az arab világbirodalmat a X. században.) Hamis történetész-romantika lenne, ha a kora középkort a halál, a bűn, a nyomor, a járványok, a háborúk és dúlások, a művészet szorongásbrázolásain keresztül ítélnénk meg, „fittyet hányva a vitalitás áramlataira” (Duby, G.), a népi mozgalmakra, tömegfelfordulásokra, a köznép s a tőlük egyre szeparálódó urak közti feszültségre, amelyek nemcsak a beteljesedő és hanyatló késői középkort jellemezték, de fellelhetők a XIII., sőt a XII. században is. A koncentrikus-teocentrikus világkép évszázadokra stabilizálta a történetírás világképét, amelyet elsősorban a hagyományos bibliai és ókori klasszikus szemlélet, formák és igények irányítottak.

Az európai kereszténység a XII. századtól kezdett érdemben széttekinteni a nagyvilágban, s ekkor kezdett valamiféle külpolitikát kialakítani. A friss élményanyag, az anyagi-szellemi újdonságok (s az öröklött görög kultúra), amelyek beáramlása a keresztes hadjáratokkal kezdődött, meghozta a luxuscikkek s a nagyobb választék igényét – és szakemberekre: kereskedőkre, tehát egy *új rétegre* volt szükség, melyet a parasztság szolgáltatott. Ugyancsak a XII. század közepétől fogva a *királyság* abszolút hatalomra tör a veszélyesen szervezkedő hűbéri-földesúri renddel szemben, igyekszik fölépíteni saját (serviens, kancelláriai, familiáris) *hivatali szervezetét*. A XIII. század elejétől növekedő ellenállás fokozatosan – de kérihetetlenül – megszünteti a hűbéri jelleget, alkotmányosan ellenőrzött biztosítókat épít ki, s ebből a gyökérből nő majd ki az *újkori rendi állam*.

Nem véletlen, hogy Aquinói Szent Tamás Isten, a *causa prima* és a király között *causa secunda*-ként a népet – s ezzel a *népfelség elvét* – vezeti be az újkorba olvadó középkor irodalmába (Váczy Péter). Ezt fejezi ki II. Frigyes törvénykönyvének kitétele is: „... (az államot) maguknak a dolgoknak szüksége” teremtette meg; ezzel az arisztotelészi elvvel az *állam* már nemcsak az „égi modell” másolata, hanem *önálló törvényű szervezetté vált* az evilági territóriumon. Amikor pedig az egyház maga is rendi (hűbéri-földesúri) jelleget öltött, a társadalommal egy sorba he-

lyezve magát, hűtlenné vált fölemelő, isteni officiumához, elszakadt a szegények mozgalmaitól, s mint *pars civilis sacerdotalis* – ezzel maga is a *vis coactiva* fősege alá kényszerült, miután sikertelen rivalizációs harcokba bonyolódott fogadott sorstársával, a világi arisztokráciával. A hármas szerkezetű társadalmi modell, amelyben a gazdasági hatalom a földesuraké, a politikai a katonáké (miles, lovag) és a spirituális az egyházé, felbomlik, mert kiüresedik és megszűnik az alapját képező *szolgálat* szelleme és érvénye.

Az egyházon belül is vetélytársként áll szemben egymással a *világi pap* és a *szerzetes*, aki a nép rokonszenvét s később, a XIII. századi egyetemeken a diákokét is élvezi. Az 1231-es magyar Aranybulla „*tam nobilibus, quam aliis jobagionibus et servientibus*” (mind a nemeseknek, mind egyéb jobbágynak és királyi szolgáknak) kifejezéséből még nem tűnik ki, hogy a világi rendiség két társadalmi osztályáról van szó, de ez a folyamat is szétágazó törekvéseket mutat.

Ellentétes megítélés alá esik az a társadalmi réteg, amelyet múltán nevezhetnénk katalizátornak az átalakulás folyamatában. A *goliard*-ok – *jongleur*-ök, *joculátorok* – valóban ellentmondásos képet mutatnak. A zsinatok szerint a goliard-klerikusok, a csavargó vándorodeákok félelmetes bajkeverők, *forradalmárok*, *sőt anarchisták*. Mások nézőpontjából úgy mutatkoznak, mint a városi értelmiség egyik típusa, akik a feudális renddel szóban és tettekkel szemben állnak. Ezek azonban nem is annyira megváltoztatói, mint inkább részesei szeretnének lenni a kiváltságokon alapuló rendnek. Történelmi szerepük *mobilitásukban* és kritikájukban rejlik, hogy a megmerevedésre hajlamos kora középkori struktúrát mozgásra, s így fejlődéshez segítették. A XIII. század folyamán aztán le is tűntek lényegében a küzdőtérrel, s kérdezhetjük, hogy „beszédmódjuk s erkölceik szabadossága, a libertinusokéhoz való hasonlósága hozzájárult-e és mennyiben a szellem szabadságához”...? (Le Goff)

Az *értelmiség* szó a középkorban a *klerikus* fogalmához és életformájához kötődik, aki valamely egyházi javadalomból él, tanul, tanít, először a városi iskolákban, majd a szerveződő és erősödő egyetemeken.

Az *eretnekek* (haeretikusok: tévelygők) a féktelenné váló és egyoldalú gazdagodással szemben a *krisztusi szegénység*, az öskeresztény egyszerűség eszméjét és gyakorlatát hirdették. Tévedéseik ellenére igen sok követőre találtak. Prédikációikban az egyházat és az államot is támadták. Az egyház szervezetén belül egyrészt az inkvizíció, másrészt a szegényekkel ugyancsak szolidáris, de az ortodoxiát mindenkor megőrző új kolduló rendek, a *dominikánusok* és a *ferencesek* léptek föl ellensúlyozásukra.

Magyarország. A XII. és XIII. század fordulóján hazánkban is mélyreható változások mentek végbe. A földközösség fokozatos kiküszöbölése, a nagybirtok terjeszkedése az egyéni birtok elvén, a várrendszer és a hozzá tartozó társadalmi struktúra bomlása olyan új történeti perspektívát nyitott, amelyet krónikásaink – dinasztikus, jogi és egyéb okokból – szívesen vetítettek vissza a korábbi századokra. Ebből a tényből sok tévedés – és sok tanulság is származott (ld. Hóman Bálint).

Békefi Remig írja, hogy „a magyar ember vallásossága ekkor nyers, kevésbé művelt lelküllettel párosul... Igazi középkor, az ellentétek kora van nálunk. A magyar már természeténél fogva nem vakbuzgó, ... nem rajongó.” A keresztes hadjáratok eszméjén lelkesül, de a *flagelláns* mozgalom – bár ideig-óráig tért hódít –, hamar kiforrja magát, s követői kijózanodnak. Amikor ehhez hasonló jelenségekről tárgyalunk, föltétlenül szem előtt kell tartanunk a *spirituális* tényezőket, s a teológiai, a szociológiai és a gazdasági módszereken kívül a *szociálpszichológia* módszereivel is meg kell vizsgálnunk őket.

Vitatott s a köztudatban minden bizonnyal téves formában átvett tény – mosí *Szent Erzsébet* életére utalunk –, hogy „a történeti források *nem tudnak semmit az erőszakos kiűzésről*, még kevésbé az üldözésről” (Gyöngyössy Rozália). Karl Lajos szerint az üldözésről szóló monda bizonyára átvétel, hisz rendkívül kedves témája volt a középkori mondaváltozatoknak. Az ő vizsgálata szerint a mondanak két ága van, s mindkettőben az üldözött gyakran magyar királyleány. A világirodalom egyik legerősebben mondanja ez az ártatlan nőről, aki ártatlanságát megőrzi és végre elégtételt nyer. A monda a keresztes hadjáratok idején Keletről jutott Nyugatra a XI. század végén. Rövidített formáját az 1150 körül keletkezett német *Kaiserchronik* őrzi. Igen meggyőző forrásadatok szólnak a valódi történet mellett, tudniillik, hogy ez a „kiűzés” (ejectus fuit) nem

ügy történt, ahogy a köztudatban él. Röviden ismertetjük Boerne és Mielke idézett érveit: 1. a „kiűzés” után, Lajos hamvainak Otrantóból (Brundisium) való hazahozatala (redii in Thuringiam) alkalmával egy forrás sem említi *kibékülést* Raspe Henrikkel és a családdal. – 2. Az úgynevezett „Libellus” két eltávozásról szól: az első, mikor ejectus fuit (ami jogilag a vagyonnal való rendelkezés megvonását jelenti), a másik távozás a Libellus szerint „donec ad mandatum... Conradi Marpurchi se transtulit”, tehát végül is gyóntatója, Marburgi Konrád parancsának vetette alá magát. Erzsébet önkéntes szegénységben élt Eisenachban, talán Konrád közvetítésével került nagynénjéhez, a kitzengeni apátnőhöz és nagybátyjához, Eckbert bambergi püspökhöz, aki ismét férjhez akarta őt adni. Konrád nem engedte meg, hogy zárdába menjen, s azt sem, hogy kolduljon. Boerne és Mielke nyomán s az eseményeket tekintve azt következtethetjük, hogy az akkori előkelők kételkedtek Erzsébet ép lelkiállapotában szokatlan életmódja miatt. – 3. Raspe Henrik – Lajos öccse – szűkkeblűsége is hozzájárult a távozáshoz, de durva erőszakról – Haymann szerint – nem lehetett szó, legföljebb erkölcsi kényszerről. Ezt bizonyítja, hogy Konrád nem említi a kiűzést a pápához írt levelében – aki erre a tényre erőiesen reagált volna –, Erzsébet apja, majd később bátyja, IV. Béla pedig bizonyára fegyvert fogtak volna az igazságtalanság megtorlására. – 4. A szentté avatás alkalmával kihallgatott udvarhölgyei sem említik.

Felhasznált irodalom: Anonymus: Gesta Hungarorum. (Ford.: Pais D.) Bp., 1975. – Balics Lajos: A római katolikus Egyház története. Bp., 1885. – Békefi Remig: Vallásos és erkölcsi élet Magyarországon az Árpád-házi királyok korában. Bp., 1896. – Epistola Conradi. Ed. Wyss, A. Hessischen Urkundenbuch. Leipzig, 1879. – Duby, Georges: Emberek és struktúrák a középkorban. Bp., 1978. – Endlicher: Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana. Sangalli, 1849. – Erdélyi László: Krónikáink kritikai ismertetése. Szeged, 1943. – Gyöngyössi Rozália: Szent Erzsébet thüringiai fejedelemszonya élete. Kolozsvár, 1917. – Hajabáts Márta: Árpád-házi Szent Erzsébet hagyománya a német irodalomban. Bp., 1938. – Hóman Bálint: Magyar középkor. Bp., 1938. – Horn Emil: Magyarországi Szent Erzsébet. Bp., 1905. – Huyskens: Quellenstudien zur Geschichte der hl. Elisabeth. Marburg, 1908. – Karl Lajos: Árpád-házi Szent Erzsébet és az üldözött ártatlan nő mondája. Bp., 1908. – Le Goff: Az értelmiség a középkorban. Bp., 1979. – Marczali Henrik: A magyar történet kütfői az Árpádok korában. Bp., 1880. – Mátyás Flórián: Pogány szokások őseinknél. Roger és Tamás eszperesek a nagy tatárjárásról. Bp., 1897. – Mezey László: Deák-ság és Európa. Bp., 1979. – Süpek Ottó: Szolgálat és szeretet... Bp., 1980. – Székfű Gyula: Egyetemes történet. II. kt. – Váczy Péter: A középkor története. Bp., 1936. – Árpád-kori és Anjou-korabeli levelek. XI–XIV. század. S. a. r.: Maklai László és Mezey László. – Kristó Gyula: Az Aranybulla évszázada. Bp., 1976.

Egy a ti tanítók (W. EGGER munkafüzete a Máté-evangéliumhoz) (Opus Mystici Corporis. Bécs). A kitűnő teológus a modern bibliaolvasás egyik kiemelkedő tanítója. Munkafüzeteinek sorában ez a második, mely a bécsi kiadó gondozásában megjelent. (Az előző a Lukács-evangélium hasonló szempontú feldolgozása volt.) A modern-pedagógia fontos felismerése, hogy az ismeretszerzés akkor a legszilárdabb, ha a befogadói aktivitásra épül. W. Egger is mozgatni, alakítani akarja azok gondolkodásmódját, akik vele együtt olvassák Máté evangéliumát. Nem erőlteti ránk elképzeléseit, hanem szempontokat és ötleteket ad, melyek első lépései lehetnek az elmélyültebb és alaposabb szentírás ismereteknek. Fontos és értékes jellemzője módszerének, hogy összehasonlításra nevel, arra készítet, a különböző evangéliumi szövegeket egymás mellett és egyszerre olvassuk, hogy így módunkban legyen a különböző előadásokban is megismerni a közös üzenetet. A kis füzetet egyszerűen használhatják a hitoktatók és az igényesebb olvasók. A gyermekeket nagyobb aktivitásra serkenthetjük, ha otthon megfelelő szemléltetésről is gondoskodunk.

CARLO CARETTO: Városban pusztai magányos (OMC, Bécs). Carlo Caretto korunk világi apostolkodásának kiemelkedő alakja volt ifjúságában, majd Jézus Kis Testvéreinek rendjébe lépve tíz évig a Szaharába vonult vissza és itt élt magányos remeteéletet. Jelenleg az olaszországi Spellóban remetéskedik. Nagy felismerése, hogy a gépi civilizáció korának embere egyre kevesebb elmélkedési alkalmat keres és talál magának, a felgyorsult idő nemcsak az emberi kapcsolatokat rendezi át, hanem megváltoztatja Istenhez fűződő viszonyunkat is. Hogy ez mégis mély és tartalmas maradjon, e kis könyvében Carlo Caretto a mai ember imádságra vezérlő kalauzát írja meg. Fejtegetései nek kivételes érdeme, hogy megértéssel és együttérzéssel fordul az emberhez, s az ő oldaláról igyekszik megrajzolni azt az utat, melyen mégis elérhetünk Istenhez. Meg kell teremtenünk a városi élet forgatagában is lelkünknek azt a sivatagi magányát, ahová visszavonulva időnk és energiánk marad az imádságra és elmélkedésre. Ennek a lelki tökéletesedés folyamatában oly fontos szerepet betöltő eszménynek gyakorlati kifejtését adja, s közben néhol költői emelkedettségű elmélkedésekkel szövi át mondanivalóját.

SZENT ERZSÉBET ÉS MARBURGI KONRÁD

Az 1972-ben megjelent új zsolozsmás könyv (Liturgia Horarum) IV. kötetében november 17-i dátum alatt találjuk Sancta Elisabeth Hungariae-t, Magyarországi Szent Erzsébetet. Rövid életrajzi adatok vezetnek be az emlékének szentelt zsolozsmarészt. Ezek sorában az utolsó: „Meghalt Marburgban, 1231-ben”. Saját második olvasmánya a következő címet viseli: „Marburgi Konrádnak, Szent Erzsébet lelki vezetőjének a leveléből”. A címet követő rubrikából azt is megtudjuk, hogy a szóban forgó levelet 1232-ben, tehát a szentünk halála utáni évben írta a pápához. Konrád levele a szentté avatással kapcsolatos eljárás egyik okmányaként szerepelt.

De hogyan és mikor is került kapcsolatba Erzsébet Marburgi Konráddal, és milyen volt e kapcsolat jellege, tartalma élete során? Többek között erre a kérdésre is érdekes és tanulságos választ ad *Walter Nigg* svájci protestáns egyháztörténész *Die Heiligen kommen wieder* (A szentek visszatérnek; Verlag Herder, Freiburg im Breisgau, 1973) című könyvében, amelynek Szent Erzsébettel foglalkozó részét érdemes közelebbről szemügyre vennünk. Gyermekkora vallásos neveléséről azt írja, hogy Zsófia, a Wittelsbach-házból származó ögrógné, Erzsébet anyósa ellenőrizte a leány hitgyakorlását. Nem volt olyan gonosz anyós, mint amilyennek a későbbi életrajzírók festették, és hogy a köztük előfordult összekoccanások ellenére, Zsófia a maga módján kedvelte őt. Látszik abból is, hogy neki ajándékozta miniatúra festményekkel díszített zsolotároskönyvét, amikor az öreg ögróf, Herrmann halála után négy évvel belépett az eisenachi ciszterciata apácák közé.

Herrmann életmódja és felfogása inkább taszítóan hatott Erzsébetre. Éppúgy a környezetében nagy lábon élő társaság. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy Szent Erzsébet megvetett minden földi örömet. Az egykorú források beszámolnak róla, hogy „nagyon szívesen táncolt”. Nem látott ebben semmi bűnös dolgot, vagy keresztény nőhöz nem illő viselkedést. Viszont a második táncnál rendre köszönettel visszautasította a felkérést: „Elég legyen nekem egyszer”. Nem mindennapi önuralomról tanúskodik kijelentése, melyet a hagyomány megőrzött számunkra, akár csak a másik: „Amikor a legszebb, akkor akarok Isten kedvéért lemondani”. Nem lett volna ember, ha e téren sohasem vett volna... Megtörtént, hogy egyszer a szentmise közben úgy rajta felejtette a tekintetét ünnepi díszbe öltözött férjén, Lajos hercegen, hogy csak a csengettűző riasztotta fel édes ábrándozásából. Ekkor az oltárra nézve látta, hogy a szentostya vérzik. Vigasztalan sirással bánta súlyosnak érzett bűnét. Lajos azonban így szólt hozzá: „Legyünk vidámak Istenben. Majd én megsegítek, hogy vezekelj, és előre haladj.” Tragikusan valósult meg ígérete akkor, amikor kereszties lovagként meghalt és 19 éves feleségét addigi élete legnagyobb próbatétele elé állította...

Még házáséletük éveiben ismerkedtek meg Assisi Szent Ferenc első németföldi tanítványainak életével és működésével. Konkrét adatot erről Gianói Giordano krónikájában találunk: „Ekkor Caesar testvér felvett egy hívőt, akit *Rüdiger*nek hívtak, akit megtettek később halberstadti gvardiánnak, s aki *Szent Erzsébet*nek volt *tanítómestere a lelki fegyverkezés terén*”. Rüdiger testvér nem fölszentelt pap, de beszámolt neki a Poverellóról és mozgalmáról. Nem kellett sok szót vesztetnie, hiszen Erzsébet lelke sok tekintetben rokon volt a Ferencével. De nem is maradt meg a kötetlen társalgásnál. Egyszer várkastélyában magára öltött egy koldusruhát, s nevetve mondta szolgálóinak: „Ilyen leszek, ha majd egykor koldulni fogok az ajtók előtt...” Amikor Rüdigert máshová helyezték, még Lajos életében Erzsébet *Marburgi Konrádot* választotta gyóntatójának, mert úgy vélte, hogy szegénységében leginkább ő folytathatja majd Rüdiger testvér lelki vezetését. Valóban, Konrád jelentős szerepet töltött be Erzsébet életében, de – mint *W. Nigg* megjegyzi – „személyiségével kapcsolatban nem könnyű megtalálni a helyes szavakat”.

Érezte ezt már Berthold bencés káplán, Konrád személyes ismerőse, aki így ír róla: „Salamon mondása szerint ki tudhatja, vajon Isten szeretetére vagy gyűlöletére méltó-e?” Tehetségét nem

rejtette véka alá, mert egyetemi tanulmányai végeztével a magiszteri címet viselte. Valószínűleg egyházmegyes pap volt, aki kapcsolatban állt a premontrei renddel. Magával ragadó szónok, tiszta erkölcsű, aszketikus ember, aki teljesen odaadta magát annak a feladatnak, amit éppen végzett. Az már kevésbé szolgálhatott Isten tetszésére, hogy olykor elragadta őt a szónoki hev, és amikor a tévtanok felkutatásának feladatával bízták meg Németországban, túlzása a tettek mezején is megmutatkozott. *Félegyházy József* írja *A középkor egyháza* című könyvében: „Hibáztatnunk kell az egyház némely megbízottjának – aminő például a szigorúsága miatt 1233-ban meggyilkolt Marburgi Konrád – oktalan buzgóságból származó visszaéléseit”.

Már ennyiből is kivehető, hogy Konrád Erzsébetnek ellenlábasa volt e szó vérmérsékleti és jellembeli értelmében egyaránt. Erőteljesen kezébe vette a 18 éves Erzsébet lelki irányítását és nem mondható, hogy rossz tanácsokat adott volna neki. Csakhogy olyan fokú alárendeltséget követelt tőle, amely szinte éretlen gyermekké fokozta le a hitben és szeretetben érett családanyát. S ha nem engedelmeskedett, Konrád nem riadt vissza még a testi fenyegető alkalmazásától sem. Erzsébet félt tőle, de úgy tűnik, nemcsak tiszteletből. Igaz, Konrád is érezte, hogy Erzsébet ingujjra vetkőztetésével és megvesszőztatásával túllépte az illendőség határát, és maga fűzte hozzá beszámolójához: „Bocsássa meg ezt Isten nekem!” Ez azonban nem akadályozta meg őt abban, hogy ne fenyegetőddzék a gyóntatói tiszteréről való lemondással, mihelyt Erzsébet a legcsekélyebb mértékben próbált valamit önállóan kezdeményezni.

Erzsébet félt, szenvedett Konrádtól, mégsem küldte el. Gondolkodásába bepillantást engednek szavai, amelyekkel a vele együtt megvesszőztatott szolgáját. Irmgardot igyekezett megvigasztalni. „Szívesen el kell viselnünk ilyesmit – mondta neki –, hiszen olyanok vagyunk, mint a folyóparton növő nád. *Ha a folyó árad, a nád meghajlik, alámerül, és a víz továbbfolyik fölőtte anélkül, hogy megsértené. Ha azonban az áradás megszűnik, a nád ismét fölegyenesedik, vidáman, frissen s erőteljesen növekedik*”. Konrád ostorcsapásai lelkileg nem törték össze, ellenkezőleg: általuk emelkedett föl az életszentségre. Az sem változtatott ezen, hogy gyóntatója nem volt hajlandó megengedni neki a koldulást. Erzsébet öntudatosan, Isten gyermekeinek szabadságával közölte: „Akkor valami olyat teszek, amiben nem fog tudni meggátolni!”

Ez volt a szeretett gyermekeiről való lemondás és egy ispotály megalapítása Marburg határában, a Lahn völgyében. Maga is odament lakni, hogy szolgálja és ápolja a beteget. Tette motívumát feltárja egyik mondása: „Mily jó nekünk, hogy így *fürdetjük és betakarjuk az Urat*”. Pedig a Konráddal való együttműködés nem volt zavartalan életének e szakaszában sem. . . Ekkor történt, hogy eltávolította Erzsébet mellől régi szolgálóit, Irmtrudot és Gudát, akik könnyezve vetek búcsút űrnöjüktől. Helyettük egy zsémbes öregasszonyt adott segítségül, aki inkább megkerítette, mint megkönynyította életét. A leprások ápolásával kapcsolatban életbe léptetett szigorú intézkedéseinek áthágásáért itt is megvesszőztette Erzsébetet. Amikor az asszony fölcusdott ájulásából, ezt mondta Konrádnak: „Annyira megütöttél, hogy egészen az angyalok kilencedik karáig repültem”. A nem kevésbé jellemző válasz így hangzott: „Azt akartam, bár az angyalok kilencedik karáig ütlelhettelek volna. . .” Erzsébet lelki habitusa annyira másfajta volt, hogy ez a tekintélyre alapozó ember képtelen őt megérteni. Igaz, *Reinhold Schneider* szerint „ami. . . Konrádot illeti, semmi kétség sincs afelől, hogy önmagával éppoly kevésé jött rendbe, mint rossz szellemével; hogy *belsőleg rosszul alakult ember volt*”.

Ellentétük még egyik utolsó beszélgetésükből is kiderül. Konrád megbetegedett. Magához hivatta Erzsébetet, s megkérdezte, mi a szándéka ispotályával, amelynek a fennmaradása szerinte nagyon is kevésé biztosított. Erzsébet hideg, józan nyugalommal válaszolta: „Én halok meg, s nem Ön!” Előérzete nem csalt. Megbetegedett, és a hiányos táplálkozás következtében leromlott szervezete nem állhatott ellent a betegségnek. Alig két hétig fekvő beteg. Konrád meggyóntatta, majd megkérdezte, van-e végrendelkezése. Erzsébet csodálkozott a kérdésén, hiszen már mindent elajándékozta, s így nincs miről rendelkeznie. Halála előtt két nappal azt kívánta, hagyják egyedül. Ekkor főként az Úr Jézus passiójával foglalkozott. Az 1231. november 16-ról 17-re virradó éjszaka, „az első kakasszó után” halálával beteljesítette önmagát.

Halála után Konrád mester buzgón gyűjteni kezdte az Erzsébet életszentségére vonatkozó bizonyágátételeket, hogy szentté avatása mielőbb megtörténhessen. Hessen őgrófjának a támogatásával óhaja hamarosan teljesült: még négy évet sem nyugodott Erzsébet a marburgi ispotály-

templom sírjában, amikor 1235 pünkösdjén IX. Gergely pápa oltárra emeltette. II. Endre királyunk még megélhetette, hogy leányának képét a szentek dicsőfénye övezi.

Az Erzsébet és Konrád közötti meg nem értés távolabbi oka talán Erzsébet magyar származásában is kereshető. Nigg meg is jegyzi: „*Mint magyar nő idegen jelenség volt Németországban*”. Vajon e körülménynek is szerepe volt abban, hogy a Lajossal történt egybekelelés és első gyermekük megszületése után férjével együtt hazátogatott Magyarországra? A látogatáshoz érdekes hagyomány fűződik, amit nem mindenki ismer. Eszerint a fiatal pár lóháton utazott, és Pozsonyban találkozott II. Endre királlyal. A király nászajándékot akart adni asszonylányának. Megkérdezte, mi a kívánsága. Erzsébet állítólag ezt válaszolta: „Építsen apámuram Pozsony közelében egy kápolnát a Szent Szűz tiszteletére”. E kérés nyomán épült fel a Szentől nem messze levő Tolvajfalva kápolnája egy régi, római korból való síremlék fölé. Nagy Lajos király anyja adományozta az óbudai klarissza nővéreknek e települést, amelyet ők Sáraja nevű birtokukkal egyesítettek, és *Boldogasszonyfalvának* neveztek el. E név lerövidülése a Boldogfa (jelenleg Boldog, Szlovákia nyugati kerületében). A szenci anyakönyvben (ma Senec, ugyancsak Nyugat-Szlovákiában) 1706. február 13-án kelt bejegyzés olvasható: „a mai napon visszafoglaltuk a *Szent Erzsébet által építtetett boldogfai templomot*”. (A jelenlegi boldogfai plébános, Koller Gyula c. eszperes szíves közlése alapján.)

Magyar vonás Erzsébet életében az is, hogy amit tett és vállalt, szenvedéllyel, szinte *önmagát elpazarolva* tette. Megfigyelhető ez az 1226. évi türingiai éhínség idején tanúsított viselkedésén éppúgy, mint a korát messze megelőző magatartásában szolgálói iránt, akiknek nem engedte meg, hogy úrnőnek szólítsák és magázzák. Hitvestársa iránti szeretetéről Nigg így ír: „Csinos öltözetével Erzsébet mindenkor a férjének akart tetszeni. Ha Lajos hazatért, Erzsébet repült elé, örömtől repesve ölelte át és magyar vérének szenvedélyével »ezerszer-nél is többször csókolta őt szívből szájon« – mint az egykorú krónikás feljegyezte. Családi életük szomorú eseményei alkalmával is megmutatkozott e szenvedélyesség. Amikor váratlanul megtudta, hogy férje kereszties vitéz lett, ijedtében elájult. Később elvonuló férjét kétnapi úton elkísérte. Miután elbúcsúzott tőle, „teli torokkal kiáltotta: »Jaj nekem, szegény asszonynak!«” Attól fogva csak özvegyi ruhákat viselt. A Lajos halálhírén érzett gyásza is elemi erővel tört ki rajta. „»Halott. Haljon meg csak számomra – mondta – a világ minden öröme és tisztessége.« Ezután nagy fájdalommal kelt föl, s a teremben ide-oda szaladgált, sírva és kiabálva, éppen úgy, mint az esztét veszített ember” – jegyezte föl róla egy kortárs krónikás barát. Pedig ekkor volt várandós a harmadik gyermekükkel. Amikor Lajos földi maradványait átszállították halála helyéről, Otranto kikötővárosából Bambergbe, e szavakra fakadt: „Ha az egész világ árán még egyszer élve az enyém lehetne, magamhoz venném, és utána tüstént koldulni mennék vele”.

A következő, még lánykorában lejátszódott templomi jelenet mintha koronáját a boldogságos Szűznek felajánló *Szent István királyra* emlékeztetne. Anyósa és sógornői mellett ült. Egyszer csak kilépett a padból, levette a fejéről hercegnői koronáját, s a földre borult. A nép csodálkozva nézte, míg Zsófia öregné haragosan korholta: „Erzsébet kisasszony, mit szándékozik ön ezzel? Új szokásokat akar nálunk bevezetni, hogy az emberek kinevessenek bennünket?” A megszólított alázatosan, de határozottan felelt: „Kedves Asszonyom, ne tagadja meg ezt tőlem. Szemem előtt oly irgalmasan áll itt Krisztus képe, amint az édes, szelíd Krisztust tövissel koronázzák. Erre az én koronám kigúnyolja őt.”

IX. Gergely pápa, aki szentté avatta Erzsébetet, egy héttel később egyik levelében így mutatott rá életének jelentőségére: „A kohó paraszát a *szenvedélyes szeretet* műveiben tartotta izzásban; hiszen tüzesen szerette Istent és a felebarátot. Emésztő tűzben meg örök izzásban lakozva kioltotta (magában) a bírvágyat, mely anyja a veszekedésnek, s elvonta kezét az igazságtalan javaktól.” A pápai levélnek utóbbi mondata nem kegyes szóhasználat csupán; utalás Erzsébet *hajtölési szokására*, amelyet Nigg úgy jellemez, hogy az a felebaráti szeretetnek szokatlan formában történt megvalósítása. Wartburg várában Erzsébet „meggondolta, hogy a szegényeknek kell lakolnuk azért, amit a hercegek és urak élvezettel fogyasztanak”. Lelkiismeret-furdalása támadt, s ezt elpanaszolta Konrád mesternek. Az ő nem mindennapi tanácsa úgy szólt, hogy „csak olyan javakat élvezzen, amelyeket igazságos módon szereztek meg”. Nem adott tehát neki valami jegyzéket a megengedett, illetve a tilos ételek soráról, hanem rábízta az egyes esetet lelkiismereti döntésére. Ezzel a néma, számára olykor fájdalmas, sőt bizonyára ártalmas tiltakozással viselte a tömegek

nyomoráért a közös felelősséget. Nigg nem habozik megállapítani: „Szentünk az erőszakmentes, krisztusi forradalomnak volt egyik képviselője. Ez Krisztusnak a világban történt fellépése óta belülről rengette meg a világot, és mélyebben ragadta meg a rosszat, a bajt, mint az erőszakos, Is-ten nélküli forradalmak, amelyek csupán új igazságtalanságokat hoznak létre. Erzsébet csendes forradalmának felvázolásával elhalványul a jótékonykodó fejedelemné ártatlan elképzelése, s elő-terbe kerül a valódi kép” (i. m. 56–57. lap).

DIETRICH VON APOLDA

LEGENDÁJA SZENT ERZSÉBETRŐL

*Dietrich von Apolda domonkos szerzetes legendája Szent Erzsébetről 1298-ban íródott. A mű meg-
lehetősen hosszú, ezért – terjedelmi okoknál fogva – lapunk nem vállalkozhat teljes közlésére. Min-
denképpen érdemes volna azonban szorgalmazni lefordítását, hogy a magyar olvasóközönség cson-
kítás nélkül, az egész legendát megismerhesse. Most csak két részletét tesszük közzé ízelítőül, a
Szent Erzsébet-jubileum – halálának 750. éve – alkalmából. Az egyik a legenda bevezetése, mely
azt mondja el, miként látott hozzá a tudós prédikáló testvér a legenda megírásának, a másik Boldog
Erzsébet „utolsó betegségéről” szól, amely „az örökkévalóság dicsőségébe” vitte át.*

*Dietrich von Apoldát Erzsébet életszentsége és életének történeti hitelű előadása egyaránt foglal-
koztatta, ezért legendája valóban részletes és hitelt érdemlő forrásunk. A fordítás alapjául Gombos
F. A. Catalogus fontium historiae Hungaricae című gyűjteménye (t. III, n. 4970. pp. 2341–42 et
2378) szolgált.*

ELŐJÁRÓ BESZÉD A BOLDOG ERZSÉBET ÉLETÉRŐL, HALÁLÁRÓL ÉS CSODÁIRÓL SZÓLÓ KÖNYVHÖZ

Mikor Boldog Erzsébet életéről, szokásairól, haláláról és csodáiról való vizsgálódásaimat meg-
kezdtem, néhány írást ajánlottak fel nekem ezekről, vagyis: mondásairól egy kis könyvecskét,
melyet négy szolgálója készített és marburgi Konrád mester írását is, melyet Erzsébet életéről,
haláláról és csodáiról IX. Gergely pápa idején készített. Mindezekben bizony a tiszta, egyszerű
és valóságnak megfelelő igazság fellelhető. Ennek ellenére be kell vallanom, hogy ezek érdeklő-
désemet nem teljesen elégitették ki. Sem a személyeket, sem származásukat, címeiket, méltósá-
gaikat és tisztségeiket ezek nem tartalmazzák, sem a különböző tartományok, hely és idő és a
történetre vonatkozó nevek sincsenek feljegyezve, amelyeket azok, habár számunkra most szük-
ségesek lennének, akkor mintegy számunkra ismertként, mellőztek. Hogyan is elégíthetnék ki a
hiányos dolgok az olvasót? Az ugyanarra vonatkozó anyagnak az összefüggése sincs meg, mivel
szétszórtan vannak elhelyezve, amint az előadó eszébe jutottak. Ugyanis az elbeszélők esküjével
megerősítve jegyezték le őket, úgy, amint a tanúvallomásokot szokták felvenni. Elolvastam
azonkívül a prédikátorok rendjéből való igen tanult és odaadó férfi, Ottó testvér beszédét is,
amelyik így kezdődik: „Erős asszonyt” és egy bizonyos másvalaki másik „Ékességére és tisztes-
ségére” kezdetű beszédét. Ezek Erzsébet cselekedeteiről csak röviden szólnak. Különböző króni-
kákat is megvizsgáltam, megtalálni akarva, amit kerestem. Mivel nem leltem oly helyet, hol kere-
ső lábam megpihenhetett volna, a szerzetesek és apácák klostromait látogattam meg, elmentem a
városokba, várakba és mezővárosokba, idős és szavahiható személyeket kérdeztem meg, levele-
ket küldtem, mindenben Erzsébet történetének teljességét fürkészve. Az Úr megtestesülésének

1298. esztendejében, Boldog Erzsébet átmenetelétől számított ötvenkilencedik évben, ugyanezen dolgok dicsőségére elkezdtem írni. Ami kevés kis írás ezekről birtokomban volt, félretettem, a hiányos és szétszórta adatokat összeállítottam, a rendezetleneket elrendeztem, az egymástól el nem választottakat elválasztottam és amennyire tudtam, a csiszolatlanokat felékesítettem, sok adatot közbeszórtam és hozzátettem, amit összhangban állónak véltem, azt az anyaghoz csatoltam, a személyek neveit, méltóságait és tisztségeit, a helyek elnevezéseit és az időt is megemlítve. Amit az írásokban felleltem, szóról szóra hoztam, némelyeket meg is változtattam, az általános és különböző dolgokat egy helyre gyűjtve állítottam össze ezt a kis művet. Isten és választott angyalai előtt is tanúságot teszek, hogy semmi olyat nem vettem bele e könyvecskébe, amit nem a megvizsgáltak írásaiból nyertem, és csakis olyan adatokat, amelyeket istenfélő és nagyon is szavahihető személyektől ismertem meg. Hallottam néhány ragyogó csodát is, amit az előadók kétes hitele miatt féltem leírni. Méltányosnak gondoltam a kiváló Lajos őrgróf, Boldog Erzsébet férje kegyességéről néhány dolgot feljegyeztetni, aki Erzsébetnek jóságában segítőtársa és cselekedeteiben hűséges közreműködő volt, mivel ezeket a történet természete és menete követelte. Így tehát néhány tiszteletreméltó és istenfélő személy buzdítására én, Theodericus pap, a prédikátorok rendjének legkisebb és méltatlan testvére, thüringiai származású, mikor már elmúltam hatvanéves és negyvenkét évet töltöttem el a rendben, nekikezdtam jelen művecskémnek, egyedül lelkemben átgondoltam, mindent összeírtam, a legtöbb kiigazítanivalót pedig újrairtam, gyakran vakuló szemmel és saját kezemmel. Az anyag bősége miatt művem nyolc könyvre tagoltam, nehogy hosszúsága ellenszenvet keltsen, amely még így sem fejt ki tökéletesen Erzsébet méltóságának megfelelő terjedelemben tárgyát. Kevés kivétellel majdnem az összes, szinte megszámlálhatatlan csodát, melyek síremlékénél és másokat, mik érdemei alapján történtek, mellőztem, amelyekből pedig egy olyan hosszú munkát, mint előbb jeleztük, el lehetett volna készíteni. Legvégül bevallom, hogy én méltatlan, a kegyelem titkos és félig teljes felséges és nagy műveit a nyilvánosság elé tártam, vágyom és remélem, hogy valamely követőm, ki ezt olvassa és megszánja, csiszoltabb fogalmazással és választékosabb ékesszólással helyreigazítva majd kijavítja.

VIII, 1.

BOLDOG ERZSÉBET UTOLSÓ BETEGSÉGÉRŐL

Mikor boldog Erzsébet e világ feletti győzelmeiből és szenvedéseiből az örökkévalóság dicsőségébe készült átmenni, látomásban megjelent neki az Úr, kedvesen üdvözölte és így szólt: „Jöjj, kedvesem, a számodra öröktől fogva készített hajlékba”. Már akkor betegeskedett az Isten fia, Konrád mester, a Marburg városkából való pap, és elment hozzá meglátogatni őt a gyengék vigasztalója, az Isten szolgálóleánya, Erzsébet. Történt pedig, hogy beszélgetés közben megkérdezte a beteg pap: „Úrnőm és leányom, hogyan képzeled halálom után állapotodat elrendezni?” Isten szolgálóleánya a pap halálára vonatkozóan nem válaszolt, hanem a saját maga halálát kételkedés nélkül előre megmondta neki, melyet a Szentlélek kinyilatkoztatásából ismert meg. És íme, a negyedik napon e szavak után Isten szolgálóleánya betegségbe esett, amelyben e világból távozván, a halált elveszejtette és az örök életbe eljutott.

(SARBAK GÁBOR fordítása)

A mohácsi síkon

*Fa és vas a mohácsi síkon.
Emberszobrok a fű felett.
Szolimán harangoz a szélben...
Öv-szögén levágott fejek.*

*Szolimán harangoz a szélben,
arcunk, hajunk eső veri:
megvált a félszeg könnyezéstől,
a zsenge erdőt élteti.*

*Keresztfa-karú vas-Dorottyák,
álló és megdőlt kopjafák.
Ki más országban él, nem érti
Szolimánt, Alit, Musztafát.*

*Ahhoz itt kellett megszületni,
hogy legyen Csele-patakunk.
Hogy védekezni harcba menjünk,
s támadjunk, bár nem akarunk.*

*Szolimán ifjú volt Mohácsnál,
s vénen halt Szigetvár alatt;
Lajos, Zrínyi: kettő az egyhez.
A számarány az áldozat.*

*Ki más országban él, nem érti:
hősvértől miért pirosul
a zöld mező, hol fehér csontok
nyugosznak némán, konokul.*

*Keresztfa-karú vas-Dorottyák
őrzik a csontos mélyeket,
egy nagy kereszt mégis hiányzik:
csak fű-fa ígér életet.*

1981. június 19.

Novemberi szonett

Ein Tag im Jahre ist den Toten frei
Hermann Gilm

*Az esztendőben egy nap az övék:
halottak hónapjáról hadd beszéljek,
mert értük sír a novemberi ég,
és halottaktól vemhesek az évek.*

*A Feledés majd mindent hóba von,
de kialudt nyaruk még bennünk lüktet:
ködös, kopár őszvégi hajnalon
sirassuk értünk halt testvéreinket.*

*Mert az élőkért van minden halál,
s minden levés a múltástól halálos:
a teremtés törvénye így örök;*

*hiába sír a novemberi táj,
bölcstől ácsol a fejfákból a május
s a könnyektől termékeny lesz a rög.*

Shakespeare szonettjei közt

*Ne sírd a lelked kétfelé: ahol
beszívhatod, még áld a levegő;
tiéd a csillagokból eredő
sugárzás, mely valódon áthatol,*

*tiéd, mely földre ver, a rádtörő
jelenlét, melytől szíved fuldokol,
s mely minden vért gyűrött agyadba tol:
tiéd a győztes, gyilkoló erő,*

*mely végül tested sírkövére ül
s mondhatja: nincs itt – a kenethozóknak;
mert oda érsz, hol már nem titkolóznak,*

*hol nem számítják kínod bűnödül,
s kitergetheted útravalódat:
fényességé csillagosít az űr.*

(1968)

Az égő málnabokor

Nálunk a málnabokrok égnek.
Ha kandallóban tűz lobog,
az ablak üvegére néznek
a borzolt lelkű boldogok:

az ablak üvegére néznek
s látják ottkint a lángokat,
a málnabokrok lánggal égnek
és nincs kosszarvú áldozat;

nincs csipkés kos, csak tarka macska
és ringó barna kismadár:
a kandúr-leste áldozatra
a szárnyak szabadsága vár,

hol csak a málnabokrok égnek,
és tűzbe néző boldogok
felzúgó csendeokról mesélnek:
mert télidőn lobogni fog

kandallóban a málnavessző,
s borzolt lelkünkre béke száll –
hisz boldogságunk oly esendő,
mint kandúr-leste kismadár.

1981. június 27.

DEME ZOLTÁN

AZ ÓMAGYAR MÁRIA-SIRALOM ÉS A HALOTTI BESZÉD MODERN ADAPTÁCIÓI

A régi szövegmélekek adaptációja költészetünkben eleven hagyomány. Mária megrendítő siralma többek között Weöres Sándor és Rákos Sándor lírájában, a Halotti beszéd pedig Kosztolányi költészetében éled újjá. A Halotti beszéd témája Kassák Lajos költészetében, Juhász Gyula és Képes Géza epigrammaiban is megjelenik, ám nem a szorosabb értelemben vett adaptáció igényével (1).

Aligha véletlen, hogy legelső szövegmélekeink magukra vonják a modern költészet figyelmét. Megrázó szépségű, individuális természetű líraiság bontakozik ki mind a kettőben. Olyan érzelmvilág, amely a korabeli liturgikus szövegek sablonjait elemi erővel üti át.

Az *Ómagyar Mária-siralom* énekkel, mozgással kísért előadását a beginák mozgalma évszázadokon át csaknem eredeti formájában megőrizte. Az ének szövege azonban a magyarországi laikus mozgalmak virágkorát megelőző időkben keletkezett. Korábbi ismereteink szerint a XIII. században, Mezey László újabb kutatásai alapján a XII-ben (2). A magyar nyelvű közös recitálás alkalmi ebben az időben még nem érettek meg. Horváth János fölfogása az új adatok tükrében is hitelesnek tűnik: az *Ómagyar Mária-siralom* olvasmány-rendeltetésű szöveg, szövegvers (3). Szuverén költői alkotásként igyekszünk hát értelmezni, a hozzá kapcsolódó énekek, cselekmények körétől elválasztva.*

Geoffroi de Breteuil *Planctus*-ának szabad fordításából világi természetű siralom született. Szerzője a humánus érzéseket odáig fokozza, hogy az már ellenkezik a bibliai történettel. Mária szerepében az általa ismert isteni akarat ellenében könnyörög fia életéért. A második és harmadik versszak tanúsága szerint egy pillanatilag a csodát, az akaratral való szembeszegülést is várná gyermekétől. Az utolsó versszakban pedig az emberekhez fordul, s tőlük kéri a mindenható akarat megvalósulásának megakadályozását, gyermeke megmentését. Az elmondottak egyértelműen lélekteli, evilági személynek mutatják az anyát, és szituációjának a szokottnál jóval életszerűbb megközelítését, elemzését ajánlják. . . . A halál tudatát könnyebb a túlélőknek elviselniük, amikor nem szenvedik maguk is végig az élettől elváló ember agóniáját. Hasonlóképpen könnyebbek a lélekre hulló terhek, ha a pusztuláshoz valamilyen racionális mozzanat is járul, amikor valami értelme is van az elmúlásnak. Szelidebbé lesz a fájdalom akkor is, amikor vigasztaló jelenségek enyhítik (segítőkészség, együttérzés, a szomorúság elpanaszolásának megnyugtató, pihentető ereje). A derűsen fölfogott halál, s a boldogító halál is ismerős az ember számára, ennek megfelelően számtalanszor visszatérő jelenség az irodalomban is. E halálélmények közös tulajdonsága a katarzis-érzés változatos erősségű jelenléte az emberi pszichikumban. . . . Mária fohászában hiába keressük azonban mindezeket a mozzanatokat. Gyötrelmes lélektörténetek katatón tömegén hull át, amíg elérkezik gyermeke pusztulásáig; szemlélőként szenved végig az agóniát. Beléhasít a fölismerés, hogy fiát büntetlenül kínozzák meg, igazságtalanul pusztítják el, s az embertelenségek riasztó sűrűjében semmi sem mutat az ember megjavíthatóságára, gyermeke önfeláldozásának értékére. A megváltás nagyszerűségéről, értelméről egyetlen szó sem olvasható a versben, az anya egy rezzenés erejéig sem vigasztalja meg magát. Megértést és együttérzést sem remélhet sehonnan; minden és mindenki a pusztulás mellett áll, még az isteni akarat is. A halál boldogítóbb lenne immáron számára, mint az élet, ám végül is gyermeke pusztul el. . . . A katarzis teljes hiánya válik érzékelhetővé a szituációból, a megértetlenségnek és elhagyatottságnak az a megrendítő alapota, amikor már nincs értelme akárkinek akármit is mondani. Amikor már nem érdemes megszólalni sem. A Pietà tökéletes csöndje érkezik el ezután.

* Az eredeti szöveget többek közt a *Hét évszázad versei* című gyűjteményben, valamint a *Magyar nyelvemlékek* (Tan-
könyvkiadó, 1976) kötetében találja meg az olvasó.

Weöres Sándor adaptációja nem ragaszkodik szorosan az eredeti vers szövegéhez. ** Nem dolgozza föl a költemény motívumanyagát sem, inkább csak néhány, archaikus szépségű rekvizitumot őriz meg művében (4). Nem követi Mária lélektörténetét sem, új pszichikai eseményeket is érvényesít a versben, s ezzel erősen megváltoztatja az anya eredeti szituációját. Ez a költői fölfogás látványos filológiai komparatiztika helyett ismét a szituáció életszerű megközelítésének szintjére utasítja az interpretációt. . . . Weöres Máriájának tragikus szenvedéseit nem súlyosbítja a pusztulás igazságtalanságára és jogtalanságára való megrázó ráismerés, az önfeláldozás értelmetlenségének iszonyú sejtelme. Mindvégig érintetlen ezektől az élményektől, így számára megmaradhat a gyermeki áldozatvállalás nagyszerűségének, a megváltás megrendítő szépségű eszméjének vigasza. Emberek karjaiba kívánczik földresújtó fájdalmai közben, (5) a segítőkészség, a részvét szerény, vigasztaló erőit sem veszíti egészen el. A katarzis tökéletes hiányának kietlen élménykörét versbeli szituációja alapján egyértelműen elkerülheti.

Rákos Sándor *Sirató*-ja tulajdonképpen már nem is a vers: csupán a versszituáció adaptációja. *** Áttekintése tovább bővíti Mária katarzislehetőségeinek köréről való ismereteinket. Rákos Sándor Máriájának titokzatos teljességű – kibontatlan tartalmú – fölismerése határozott katarzis-élményt jelez a vers utolsó sorában. E katarzis-fölmutatást főképpen dramaturgiai megoldásokkal éri el a szerző. Elviszi az anyát a golgotai színhelyről, ahol a szenvedések és az emberi igazságtalanságok átélése megakadályozná a megtisztító élmény megszületését, s emellett a paraszti életszemlélet vonásait ruhazza rá, azt az életszemléletet, amelyről sohasem volt idegen az elrendeződés, a megoldódás, a megtisztulás összekapcsolódása az emberi elmúlással. . . . Elmondható, hogy Weöres és Rákos Sándor költeménye lényegszerűen különbözik az adaptációba vitt archaikus szövegemléktől. Annak fölfokozott líraiságát, katatón tragikumát, hallatlanul dús lélektörténetét, komor végleteket elérő összetettséget nem érinti meg és nem ronsolja szét egyik mű sem, inkább mindkettő megpróbál az eredetitől eltérő vonásokkal rendelkező és valamivel szerényebb súlyú alapszituációt megrajzolni. Oppozíciói, kiegészítései tulajdonképpen ezek a versek az eredeti műnek, szituációvariánsok első sorban: saját, szuverén művészi és esztétikai értékeik már alig állnak összefüggésben az archaikus szövegemlékkel.

Kosztolányi költeménye s a Halotti beszéd között viszont erősebb az összefüggés. **** A Halotti beszédet a tizenkilencedik század elejének papnövendékei arany betűkkel vették ércebe. Aligha véletlenül. Irodalmi természetűnek, lírai hangoltságúnak, maradandó életszemléleti értékeket rejtőnek érezzük a szövegemléket ma is. Szerzője fölkiáltások, fokozások, halmozások bőséges használatával túlelemkedik a középkorban szokásos papi modorón. Gazdagon föllelhetőek szövegében metrikus alakzatok, ritmusképletek is, melyek a szokványosnál színesebb, érdekesebb, művészebb előadásmód igényét sejtetik. Gagliardákat, triolák formákat, hétféle tagolóképletet bont ki Szabolcsi Bence az archaikus szövegből, s összjellegre nézve ritmikus prózának minősíti azt (6). Különösen feltűnő a formaszervezetben a kötőszavak (hogy, bizony, és) szinte már extrém mennyisége, emellett a mellérendelt mondatok rendkívüli sűrűsége (7). A mesének, az előbeszédes népmesének stílussajátossága ez voltaképpen. A mesékre emlékeztető nyelven szól az elmúlásról a szerző, mert a maga számára is, a gyászolók számára is nehezen megérthető, nehezen megmagyarázható, elcsodálkozni való jelenség az emberi sorsra ráört pusztulás. Csöndesen halad hát meséje útjain, és a részvét, az együttérzés, a jó szándékú magyarázat mellett a mesemondás szelídségével is igyekszik a gyászolók szenvedését, s a maga megrendültségét is enyhíteni, gyógyítani.

Kosztolányi költeménye lényegszerűen kapcsolódik az archaikus szövegemlék szemléleti örökségéhez, az esztétikai és stílári rekvizitumok jó részének mellőzése ellenére is. A költő a létezés tovatűnésének hullámsását a világban éppúgy elcsodálkozni való jelenségnek érzi, mint csöndes szavú, megrendült elődje. Elámulással, hitetlenkedő tűnődéssel kísérik ő is az ember elmúlását: a pusztulás ridegebb, racionálisabb, materiálisabb értelmezését egy pillanat-

** Címe: *Mária siralma*. Utoljára Weöres Sándor *Egybegyűjtött írások* című kötetében jelent meg.

*** Szövege legutóbb a költő *Harc a madárral* című könyvében látott napvilágot.

**** A *Halotti beszéd* modern olvasatú szövegét Jakubovich–Pais *Ómagyar olvasókönyv*-ében (Pécs, 1929), Kosztolányi versét a Parnasszus-sorozatban megjelent *Összegyűjtött versei* kötetében lelhetjük fel.

ra sem engedve szerephez. A föltoluló fájdalmak is az ősi szövegre emlékeztető módon enyhülnek meg művében: a mesemondás áhítatos, csöndes, vigasztaló szelidségébe vonódva. Gazdag tartalmú gondolatvilág épül rá a versnek a régiségből merített, eleven értéként megőrzött szemléleti alaprétégére. Olyan fölismerések és lírai sugallatok sora, amelyek az ősi alaphang csengéséhez illően, a világegész meseizű, meseszerű elemének mutatják az emberi életet. Megindítóan humanus, tiszta szölamok csengenek végig az évszázadokkal ezelőtt megpendült húrokon: az egyszerű ember mindennapi életének megbűvölő, varázsos eseményévé való avatása, az emberi személyiség elmondhatatlan gazdagságának megrendült sejtelve. Annak bátor kiéneklése, hogy világnyi érték, visszaidézhetetlen, megismételhetetlen csoda az emberélet, az emberi sorsra ráért minden szörnyűség, iszonyat, rettenet ellenére is (8).

Az emberi esendőség fokozott átélése a középkor világának természetes jellemzője. A pusztulás kegyetlen élménye azonban a túlvilág ígézetében őket is megremegetti. A *Halotti beszéd* és az *Ómagyar Mária-siralom* szerzői ezzel az élménykörrel kerülnek szembe, az élet és a halál kibékíthetetlen erői között hánykódnak, hol fölajdulva, hol békülékenyen, s hol a fájdalom fölfokozódásától elgyöngülve, hol az isteni gondviselés reményében megnyugodva csöndesülnek végül el. A létezés antagonisztikus vonásaira eszmélő, modern életérzés előzetesei ezek a megrázóan szép szövegemlékek. Lírai, művészi, nyelvi értékeik mellett eszmei maradandóságuk révén is magától értetődően válnak e századi versek életrehívóivá.

Jegyzetek: 1. Kassák Lajos *összes versei*, Bp. 1970. 372. – Juhász Gyula *összes versei*, Bp. 1970. 662. – Képes Géza: 225 *grainm epe*, Bp. 1980. 58. – 2. Mezey László: *Leuveni jegyzetek az Ómagyar Mária-siralomról*, It. 1971. 366. – 3. Horváth János: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei* Bp. 1931. 89. – 4. Égi virágszál... Iszonyú vasszegek... Véred hullása szemeim sírása... például... – 5. Jaj nekem, meghalok, fogiatok föl engem... például... – 6. Szabolcsi Bence: *Vers és dallam*, Bp. 1959. 33. – 7. 4 bizony, 8 hogy, 22 és olvasható a szövegben. 7 és ezekből a mondat élén áll. 27 a mondat szerkezetek száma. 13 közülük kapcsolatos mellérendelés. – 8. Kiss Ferenc: *Az érett Kosztolányi*, Bp. 1979. 548–556.

SZEDER KATALIN: Padló és önérzet. Szedér Katalin költői életműhelyének ablakában olykor szigorú és elszánt, olykor megjóságos prófétaarcok villannak fel, hogy aztán megjelenhessen a balladák átkozott asszonyának sorségette arcéle is. Erős sugárzású arcok ezek, átjárják a költői szenvedély sűrű rétegeit. Sokszor meg úgy látszik, Szedér Katalin versbeli alteregója áll egy meredélyen s a szélbe, felhőkbe, hegyek magasára kiáltja azt, amit csak a fájdalmas, szenvedő öröm vallhat meg önmagáról. De mennyire félünk, hogy ez a kiáltás visszhangtalan! Áldoz, feláldoz, kiszabadít önmönmagából mindent. Mi marad meg? Akar-e maradni valami? Személyesség? Góg? Szégyen? Szenvedély? Keressük a fogódzókat a versek között. S rábukkanunk, nem a kiüresedett, de a szembenálló Szedér Katalin „atanyiságára”, aki összefoglal, lehamoz évtizedeket, évezredek. Mi változik? Földhöz, világhoz, padlóhoz, s persze önérzethez tartozik itt minden tárgy. Ki menti meg őket? Ki veszi el? Ki lendíti, lódtítja tovább? Miért?

Szedér Katalin csiszolt versei, látszólagos alakí könnyűségük (a rímek kötelezőszerű használata) ellenére nehezen születnek. Ez az első kötete. Őt verse az 1968-ban megjelent *Első ének*-ben már szerepelt. Sokáig kellett várnia az első kötetre? Meglehet. Az érett, a jó vers azonban nemigen van időhöz kötve. És az is lehet, hogy önérzet és vers különböző műfajok: egybekovácsolásuk századunk emberének sorskérdései közé tartozik. De vannak külön utak: „örök értékek” is, „közhelyek” is. Ha szűkítünk, ha tágitunk a jelentésen, történelmet élünk velük így is, úgy is. (Magvető, 1981) (De Coll Lajos)

A *Táj változó fényben* fotóalbum-sorozat újabb kötetét veheti kézbe az olvasó *Tokaj és vidéke* címmel. Szelényi Károly fotóművész a balatoni tájak bemutatását követően most a műemlékeiben, népművészetében és kulturális örökségében nem kevésbé gazdag tájegységnek országjárásainkból már jól ismert, de a „változó fényben” újjávarázssolt szépségeit vonultatja föl előttünk. Az a látásmód, amellyel a tájat, az embert és környezetét lencsevégre kapja, a szó legszakmaibb értelmében vett objektívítás, minden mesterkélt és torzítás nélkül.

Szelényi éveken át a műtárgyfotózásban gyakorolta az igényes látás és láttatás művészetét; művészi alázattal közelíti a látott világhoz, annak legsajátosabb és önmagával leginkább azonos dimenziójával kívánja képben megragadni. Így válik történelmi hitelességűvé színes lapjain egy-egy várrom vagy templom felvétele, ezért izzik át képein az arcok, a munkáskezek, a lehajló szőlővenyigék és a füzzel takarózó Bodrog vízének „tárgyszeretete”. A szép kiállítású album szövegét Lázár István írta, aki találon kiválasztott versidézetekkel nyújt kommentárt a jó ritmusban váltakozó képekhez.

Szerencsés időpontot választott a Corvina a – Murányi István tervezte – kötet kiadásának, mert a Tokaj-vidék egyik, legnemesebb szellemi hagyományait őrző volt sárospataki kollégium ebben az évben ünnepelte alapításának 450. évfordulóját. Patak a változó korok változó fényeiben – mint a városról készült képek is mutatják – mindmáig őrzi a hazai művelődés sajátos magyar ízét és történelmi küldetését.

(F. A.)

Jegyezd fel írnokom

Jegyezd fel írnokom

*Pohárka víz –: a tengerem.
Füst száll amott –: a fellegem.
Virág pohárban –: kertem ez.
Tücsök ciripel –: dalt szerezt.
Fát teszek tűzre s álmodom:
bolygok regősi tájakon.
Gazdag vagyok, habár szegény:
mi lelkemben van, mind enyém –
Határtalan a birtokom.*

Jegyezd fel édes írnokom! –:

Szívem

*Szívem egy fa csúcsára dobtam –
fénylett.
Szívem embertömegbe dobtam –
vérzett.*

Idétlen-időtlen

*Sok jön létre idétlenül.
Kevés marad időtlenül.*

Embert keresek

*Elbolyg elmém. Nem itt van – messze másutt.
Keres EMBERT: igaz-ember-szabását.*

Megállt a gép

*Mit tettetek? Megállt a gép. Remeg.
„Belédobtunk egyetlen porszemet.”*

Csöndben halászok

*A betűk tengerpartján állok.
Búvárkodom. Csöndben halászok.
Szavak úszkálnak mint halacskák –
csattognak, csevegnek a csacskák.
Vetem hálóm nagyobb halakra:
súlyos, tömör, rejtett szavakra.
Emitt kagyló – ragyog a gyöngye...
kinek fájdalma?, kinek könnye?
Amazt fészitem, és kinyitva
egy tetszhalott néz rám: a Lyra.
Más szó... –: koporsó... benne hullák...
értelmét a régészek tudnák.
Itt szóhullámraj... Méla árnyak
hömpölygetnek örök tragédiákat...*

*A betűk tengerpartján állok.
Búvárkodom. Csöndben halászok.*

A korszak

*A korszak: széthulló keret.
Mutat szétmálló képeket.
A Jelen szól: Örök vagyok –
s mire kimondja, már halott.*

A világhoz

*A villámot ki dobja vissza
ha a házon már lángja gyúl?
s a lavinát hegyélre pusztít
kézzel, ha ront rád vadul!*

*Indult erőket – ó, te balga –
megállítani nem lehet –
Te zúditottad önmagadra –
hordozd hát baljós végzeted!*

Világegység

*A föld, a víz, – mély és mágos
nem: mérhetetlen egység?
S hogy az egésztől elszakad
egy parány is? – nevetség!
Sőt a világtörténet is
nem végtelen nagy szőnyeg?
s ennek legkisebb szálai
nem egymásba szövődnek?*

Ítékezés

*Ítélezik? Ó, ő merész:
hibákat látó tiszta ész.
Megállapítja: ki hibás –
Ő csalhatatlan! – nem vitás.
Ki a hibás? Persze: a Múlt –
Védné magát, de sírba hullt.
Ítéző bíró a Jelen –
de kit ítél, már holt tetem.*

*Jelen! Holnap már múlt leszel,
s többé te sem ítélsz;
reád egy új bíró tipor,
s ezt mondja rád: Te nagy bitor!*

*– Így van ez már az ősidőktől.
Nem jutunk ki a bűvös körből.*

Az Élet szent

*Az Élet szent, s a szívek óriások,
amíg szeretni tudnak.*

Lámpagyújtók

Rónay György, a „Lámpagyújtó” emlékére

Közelg a téli éj. Palástját hozza
s teríti rá a pusztai homokra.
Jön közelebb. A várost is eléri
és nem látszik közel s távol tenyérnyi
világos folt... Hol a puszta, az édes?...
És a város?... – Botorkálok. Mily éj ez?!...
Komor köpenyben a fák, házak, tornyok.
Ki jön ott?... Hoz hosszú póznán lángbojtot,
s a gázlámpák búsult szemébe dobja,
és felgyúlnak. A lámpa fényét szórja.
Hőfödte fa, ház, torony újra látszik.
Köztük a fény tüneményként cikázik.
Fekete foltot már sehol sem látok.
Világolnak a lángra gyúlt lámpások –
Ezüst-arany láncsor lett azok fénye –
Ám eltűnt a Lámpagyújtó sötétbe –
Nem látom őt, de lángját visszahagyta...

S lelkem szeme látja e pillanatba':
mint zúdult ránk rejtelmek magasából
borzalmas éj. És eltűnt közel, távol –
Földgömbünkön mily hosszú s gyilkos éj volt
és nem világolt egy tenyérnyi fényfolt –
Holttestekként terültek el az utcák –
ország helyén égő, letarolt puszták –
A Háború jött s romboló erőket
szórt szét. Az alkotások összedőltek.
És egyszer csak – mily döbbenettel néztem! –
LÁMPAGYÚJTÓK jöttek fel a sötétben,
és hoztak ők, a szellemóriások,
az őstüzekből örök-égő lángot:
gyújtó szívet!, s e fénylő láncszemecskék
a sötétet világolva keresték...

... Hová tűntek? Ó, tőlük mi maradt ránk?
A lángjuk ég! Azt nekünk visszahagyták.

„HOLTIG HÚNEK KELL LENNI...”

Rónay György emlékezése Szerb Antalra

Ez volt idén a legszebb: ezek az elhagyott
kertben tovább virító rózsák.

Holtig húnek kell lenni, mondják.

Az elment hűtlenekhez? – Ahhoz, aki vagyok.

(Rónay György: Hűség)

Immár az emlékezőre is emlékezni kell! Rónay Györgyre, akihez Szerb Antal emlékét kutatva jutottam el 1977 decemberében, négy hónappal a halála előtt.

Édeskés köd és vacsoraillat ült a levegőben azon az estén. A gyerekek akkor tódultak ki a Gábor Áron utcára az iskolából, ahol Mikulás-ünnepséget tartottak, amikor becsöngettem Rónayékhoz. Az író nyitott ajtót. Kabátomért nyúlt, lesegítette. A modern lakás kis szobájának mennyezetét könyvek pillére tartotta. Íróasztalán kéziratok, kinyitott könyvek, megkezdett munka nyomai. Az ajtó mellett a sarokban komód, gyógyszerrel megrakva. „Infarktus után vagyok, ezekkel kell élnem.” Az íróasztal előtt parányi asztal, két fotellel. Ide ültünk. Ő a gyógyszeres komódnak hátat mutatva. Az erősebb fényben ijesztőnek tetszett megnyúlt, sápadt arca. Hajának kétfelé hulló madárszárnnyal formája csak fokozta az érzést, hogy kimerült. „Tóniról szívesen beszéllek” – mondta és bár halakán, de könnyedén társalgott.

Halálhíre megrendített, hiszen akkor még fel sem dolgoztam az interjút, mely immár a nagyon is kétes értékű „utolsó” jelző viselésére vált jogosulttá.

– Milyen az irodalmi közérzeted?

– Kitűnő. Dolgozom és megjelenek. Ami a tágabb horizontot illeti, már nem vagyok annyira derűs. A mai irodalmunkban tapasztalható felületesség nyugtalanít. A felületesség, melyen tehetség-telenséget kell sejtetni. Költészetünk fiataljaink tollán érthetetlenül, öncélúvá és költészet nélkülivé válik. És a kritika sem tudja ellensúlyozni ezt az irányt.

– Asztalodon látom a Kutatás közben című tanulmánykötettedet. Ha jól emlékszem, ebben van egy vitairat. Poszler György Szerb Antal pályakezdéséről szóló írásával vitázol.

– Poszler György, véleményem szerint, Szerb Antal vallásos korszakát kevésbé érzékelteti mun-

kájában. Alig említi például a Szedő testvérekkel való kapcsolatát, vagy Juhász Vilmos hatását. Ezeknek az embereknek fontos szerepük volt Szerb Antal fejlődésében. E hatások ismerete nélkül sokkal nehezebb az író pályakezdésének megértése, vagy éppen másként érthető. Schütz Antalt sem lenne szabad leértékelni, hanem az őt megillető helyre kell tenni. Szerb Antallal való kapcsolatát illetően is. Schütz korai periódusában nagyon világos gondolkodású ember volt. Ösztönző erejű. Hogy később hogyan került jobbra, az előttem is rejtély. Úgy gondolom, más előtt is az. Aki ismerte őt korai periódusában, tehát abban a korban, amikor Szerb Antalra hatást gyakorolhatott, nem is értheti jobbra tolódását, szellemének ilyen változását. Hozzá kell tennem, hogy Schützt én sohasem szerettem. Túlságosan rideg volt, és az én egyetemi éveimben már zavaros is. Ennek ellenére állítom, hogy Szerb Antallal való kapcsolatát erőteljesebben kell megfesteni. Ugyanez vonatkozik Juhász Vilmosra is. Juhásszal „nem egyértelműen” foglalkozik Poszler György. Legalábbis nem egyértelmű Szerb Antal és Juhász kapcsolata. Erről világosabban kell szólni.

– Említett tanulmányod után jelent meg Poszler György Szerb Antal-monográfiája. Figyelembe veszi észrevételeidet?

– Nem, de ez természetes joga a jeles történésznek. Véleményemet továbbra is fenntartom.

– Tanulmánykötettedben tiltakozol egy általánosan használt meghatározás, az úgynevezett „hivatalos irodalom” ellen. Mi ennek a közelebbi magyarázata?

– Úgy éreztem, szólnom kell egy téves felfogás ellen, mely általános érvényűvé kezd válni. E felfogás szerint a húszas-harmincas években létezett egyféle hivatalos irodalom Magyarországon. Ezt merőben tévedés hinni. Aki írt, az ott helyezte el írását, ahol tudta. Ez volt a jellemző. Az író vágya az, hogy írásai megjelenjenek. Ahol jónak találták valakinek az írását, azt ott és akkor megjelentet-

ték. Nagyon érdekes, hogy csaknem mindenki a *Napkelet*-ben kezdte pályafutását. És azért ott, mert oda sokkal könnyebb volt bejutni, mint például a *Nyugat*-ba. Mondhatnánk azt is, hogy a *Napkelet* az író számára a *Nyugat*-előcsarnoka volt. Természetesen csak a tehetséges írók számára. A harmincas évek *Napkeletjében* megtanultak járni az írók, hogy a *Nyugat*-ban már magabiztosan mozoghassanak. A *Napkelet* nem volt „hivatalos” orgánus. Politikai hovatartozásáról senkinek sem volt fogalma. Sem jobb-, sem baloldaliságáról soha nem hallottam beszélni. A „hivatalos irodalom” terminológiájáról Révai Józsefnél olvastam először. Meggyőződésem, hogy a *Napkelet* teljes egészében semleges orgánus volt. Tormay Cecil, aki a folyóiratot megindította és aki mellesleg nem is volt rossz író, egyáltalán nem szólt bele a lap vezetésébe. Nem is ismertük őt személyesen. Mindvégig a háttérben maradt.

– Melyik folyóiratról mondható el, hogy „politikus” volt?

– Ha politikai beállítottságot keresünk az akkori folyóiratokban, akkor elsősorban a *Minervát* kell említenünk, amelynek köréhez Szerb Antal is tartozott. A *Minerva* határozott vonalvezetésű folyóirat volt és a tudományos baloldalt jelentette. Ez nem utólagos felfedezés, hiszen mi, az akkori haladó szellemű fiatalok, éppen baloldalisága miatt lelkesedtünk a *Minerváért*. A folyóirat politikailag volt haladó! Érthetőbb lesz a dolog, ha neveket említek. Horváth János, a *Minerva* jeles alakja, tetteiben nyilvánított véleményt haladó szellemisége mellett. Így például kirúgta az előadásairól azokat a jogászokat, akik zsidóellenes provokációkat szerveztek. Eckhardt Sándorhoz pedig be sem tehették a lábukat az ilyenek. Ezek az emberek egyértelműen haladó szelleműeknek számítottak előttünk.

– Ha már említetted a *Minervát*, hogyan látod ma a szellemtörténet helyét és szerepét?

– Erről itt és most csak röviden szólnék, hiszen a téma külön fejezetet érdemelne. Ami a szellemtörténet lényegét illeti, véleményem szerint haladó jelenség volt. Haladó volt annak ellenére, hogy nem beszélhetünk egységességéről is. Az egyik ember ilyen volt, a másik olyan. Többségük azonban, meghatározó többségük haladó gondolkodású. Ha feltesszük a kérdést, mi a szellemtörténet érdeme, röviden ezt mondhatjuk: a tudás kibontakoztatása. Nem lehet vitatni, hogy a tudást mindenképpen szóhoz juttatta. Haladó voltára mi sem jellemzőbb, minthogy az akkori „hivatalos megfogalmazásban” becsmérlő jelzőként akasztották valaki nyakába, hogy szellemtörténész. Magyarul: ha valakire azt mondták, szellemtörténész, kicsit úgy ére-

tették, hogy a hivatalos rend ellenlábas. Akkor, hivatalos megfogalmazásban, negatív töltése volt e szónak.

– Eszembe jutott, hogy Lukács György miként támadta meg egyik írásában, a nyugatos ideológia ellen címűben Szerb Antalt, mondván, hogy a reakciós dekadenciáért lelkesedett.

– Ez akkora badarság, hogy szóra sem érdemes. Egyébként Lukács gyűlölte az irodalmat. Nem értette, nem szerette. Amit Zoláról vagy Balzacról ír, az egyenesen förmedvény. Miért értette volna éppen Szerb Antalt?

– Hol és mikor ismerkedtél meg Szerb Antallal?

– Ha jól emlékszem, a Révai Könyvkiadónál találkoztam Tónival először. Még Bókay János Révaihoz történő installációja előtt. Szerb Antal nem volt főállású alkalmazottja a Révainak. Külső lektor volt, mint Kosztolányi Ádám, vagy Székely Tibor. Emlékszem, szegény Tóni húsz-harmincoldalanként hozta világirodalmát a kiadóba. Rendszerint ilyenkor találkoztunk. Mint lektor, kiváló munkát végzett. Fölkarolta a fiatalokat. Biztos szemmel észrevette a tehetséget és segítette megjelenését. Elég ha Nemes Nagy Ágneszt említem.

– Milyen jellegű volt a kapcsolatotok?

– Azt mondhatom, hogy a köztünk lévő korkülönbség ellenére, barátok voltunk. Végtelen finomsága folytán az egyenjogúság szintjére emelt engem is, mint általában a barátait, vagy akik hallgatták őt. Hol voltam én még akkor? A pálya szélén, de mégis teljesen egyenrangú partnerként kezelt. Rengeteget tanultam tőle. Okos volt, hihetetlenül sokat tudott, de soha esze ágában sem volt bárkit kioktatni, sértőn tanítani. Rendkívüli érzéke volt az emberekhez.

– Az Ezüstkör szerkesztőjeként is megtartottad a kapcsolatodat vele?

– Természetesen. Ez bizonyítható is. Mégpedig azzal, hogy amikor megindítottuk az *Ezüstkört*, 1943-ban, azonnal és lelkesen ájtott hozzánk. Kéziratokat adott a folyóiratnak, szemből Halász Gáborral, aki nem szerette az *Ezüstkört* és messze elkerülte. Sohasem hozott egyetlen szál kéziratot sem. Hogy miért, sajnos ennek okát nem tudom. De kétségtelenül érdekes tény ez...

– Szerb Antal irodalomtörténész, író, kritikus, tanulmányíró, versbarát. Benned melyik Szerb Antal él leginkább?

– Valamennyi. Mégis talán az irodalomtörténet-íróval kezdeném a visszaemlékezést. Mégpedig a *Magyar irodalomtörténet* írójával. A haladó szelleműek egyértelműen nagy örömmel üdvözölték

munkáját. Horváth János a *Magyar irodalomtörténet*-et megjelenése után azonnal felvette a kötelező olvasmányok közé. És vizsgáztatott belőle. A mű megjelenésének pillanatában felismerte rendkívüli jelentőségét. Értékét. És amit Horváth János pártfogásába vett, annak értékéhez kétség nem fér. Nagyon jellemző epizódot mondok el Tóni és Horváth János kapcsolatáról. Amikor megjelent a „MIT”, Tóni kötelességének érezte, hogy Horváth Jánost megajándékozza egy tiszteletpéldánnyal. Szemtanú voltam, a történet tehát hiteles. Tóni, kezében a könyvvel, ott állt a professzor szobájának ajtaja előtt és iszonyú drukokban volt. Egyik lábáról a másikra állt, de benyitni nem mert. Akárcsak egy döntő vizsga előtt álló diák topogott a folyosón. Vajon mit szól majd a professzor a munkájához? Mi lesz a véleménye? Tóni arcáról leolvasható volt a félszég, a gyötrődés. A nagy tekintélyű tanár véleménye sorsdöntőnek tűnhetett. És Tóni mintha csak szorgalmi feladatot írt volna és nem pedig a legnagyszerűbb magyar irodalomtörténetet, úgy várakozott. Már-már kopogtatott, de aztán mégsem. Sohasem felejttem el ezt a jelenetet, mely rendkívül jól rávilágít Tóni lényére.

– *Emlékezeted szerint milyen fogadtatásban részesült akkor az irodalomtörténet?*

– Amikor a „MIT” megjelent, még egyetemista voltam (az elmondott történetnek is így lehettem tanúja). Azt határozottan tudom, hogy a hallgatóknak nagyon tetszett. Általában Horváth János véleményével rokonszenveztünk. Természetesen hallatszottak más hangok is. Például Császár Elemér és tanítványai egyszerűen elutasították. Még tárgyalási alapként sem tekintették. Szentségtörésnek tartották azt a hangot, amelyen Szerb Antal beszélni merészelt a nagy misztikus tudományról, az irodalomról. Vagyis közérthetőségét, egyáltalán érthetőségét, világosságát ítélték el. Márpedig Tóni újdonsága éppen az volt, hogy irodalomtörténeteket el lehetett olvasni. Olvasmánnyá tette, demokratizálta az irodalomtörténetet, és ezt egyáltalán nem szégyellte vállalni. Nagyot akart vele csattintani, hogy jó messzire halljék. Ez volt munkájában a legizgalmasabb. Életközelségre hozta mindazt, amit addig a titokzatosság mázával öntöttek le. Az elvont irodalomtudományról lerántotta a tudálékoság leplét. Megszüntette a dolog sznob ízét. Forradalmi tett volt, amit végzett.

– *Hogyan látod ma a regényíró, a szépiró Szerb Antalt?*

– Szerb Antal tipikusan a két háború közötti szépiró volt. Olyan, mint Gide, vagy mint Giraudoux. Mindenképpen a jók között van. Az *Utazás és a holdvilág* a maga nemében nagyon jó regény. Megjelenése idején mellbevágóan hatott. Sodrása a

nyugati regényekkel mutatott rokonságot. Akkor valóban az európai szintű magyar regények egyike volt. Ugyanakkor azt is el kell mondanom, hogy Tóni regényei kevésbé hatnak spontánnak, szemben irodalomtörténeteivel, amelyek a világ legtermészetesebb olvasmányai. Ez a megállapítás, bár a dolog lényegéhez tartozik, anélkül azonban, hogy regényeinek valós értékét csökkentené. Hiszen Szerb Antal ma is keresett és olvasott író. Regényei a felszabadulás óta több kiadást értek meg, és megjelenésük után gyorsan elfogynak. Mint ahogyan irodalomtörténetei és tanulmánykötetei is. Ez egyfajta olvasói igényt jelez.

– *Mi a véleményed a tanulmányíróról?*

– Tanulmányírói működése külön fejezetet érdemelne. Ha azt mondom, hogy Szerb Antal a magyar esszé legnagyobb hagyományainak folytatója, egyáltalán nem túlzok. Gyulai Pálra, Péterfy Jenőre és más jeles esszéistákra gondolok. Mégis úgy érzem, hogy róla szólva ezt a leglényegesebb képességét elhallgatjuk. Elfeledkezünk a tanulmányíró Szerb Antaltól. Ahogyan történetírói munkássága mélyen ágyazódik a köztudatba, tanulmányai úgy nem válnak közkinccsé mind ez idáig. Legalábbis nem olyan mértékben válnak közkinccsé, mint ahogyan szükséges lenne. Különösen kis tanulmányai vesznek feledésbe, amelyeknek pedig mestere volt, és amelyek legalább annyira fontosak és jelentősek, mint a nagy tanulmányai. Nincs követője! Tanulmányírói munkásságának nincs folytatója, és ez igen nagy luxus. Nem hasznosítjuk módszereit, ez pedig irodalmunk vesztesége. Beszélgetésünk elején már utaltam rá, hogy a ma tanulmányíróiból – tisztelet a kevés kivételnek – hiányzik az a módszer, amellyel ő dolgozott. Hiányzik az a megközelítési mód is, ahogyan Szerb Antal megközelítette tanulmánya alanyát.

Ma többnyire csak az elmélet oldaláról vizsgálják meg egy író munkáját és ez óhatatlanul egyoldalúsághoz, torzuláshoz vezet. Tóni is elméleti aspektusból tett mérlegre valamely munkát a bevezetésben, de aztán a harmadik oldalon már kitűnt valódi lényé, és a teljes anyagban kezdett dolgozni. Vagyis „belement, beleköltözött” az író bőrébe, egyéniségébe. Azt próbálta kibontani, belülről föl-tárni és ezt az eredményt igyekezett szintézisbe hozni az elmélettel. Amit külön szeretnék hangsúlyozni: Szerb Antal mindent ismert, méghozzá alaposan ismert, ami az adott témához tartozott. Végül is ez jogosította fel őt arra, hogy a művet és az alkotóját egységben nézze. És ez rendkívül fontos dolog. Elvégre a művet, a szöveget mégiscsak írja valaki.

– *Valóban ilyen szakadék lenne Szerb Antal tanulmányírói módszere és a ma tanulmányírói módszere között?*

– Sajnos, ezt kell mondanom. Manapság szokás valamiféle előre gyártott sablonba, konstrukcióba belegyömöszölni a művet. Így, az „élő anyag” megkerülésével nem jöhet létre a teljes kép. A tanulmány adósunk marad. Torz lesz. Különösen káros, hogy fiatal irodalomtörténészeink egy része túlságosan is szűk területen működik és nem fogja át az egészet, ahogyan Szerb Antal tette. Ahogyan ő látta, átfogta és ismerte a teljes anyagot, az összefüggéseket. Az „egész” ismerete nélkül könnyen el lehet tévedni. A specifikáció, a csak „kis rész ismerete” az irodalomtudományban nem előny, inkább alapos hátrány. Aki tanulmányírára adja magát, kutya kötelessége alapos felkészültséggel, tudással megközelíteni a tárgyát. Félmegoldás elképzelhetetlen, illetve csak félmegoldást szülhet. Hogy tanulmányíróink hátrányos helyzete megváltozzék, hogy működésük teljessé váljék, ahhoz meg kell tanulniuk Tóni módszerével dolgozni. Az alkotót és a művet egységben szemlélni. Ez lehet a jelszavuk. Bele kell hatolniuk az összetett és bonyolult anyagba. Természetesen ehhez „beleélőképesség” is szükséges. Szerb Antalnak a tökéletes filológiai tudása mellett csodálatos átélő képessége volt. Teljességgel azonosult egy-egy figurával. Publikálni kellene tanulmányait, módszerét, mert enélkül szegényebbek vagyunk.

– *Hogyan élnek ma Szerb Antal elméletei?*

– Elméletei szükségképpen elavulnak. Ami azonban az elméleten túl van, az az esetek kilencven százalékában ma is helytálló. Nagy tanulmányai maradandóak. Lehet hozzájuk tenni, lehet vitatni, de alapjukban maradandó értékűek.

– *Valaha volt egy vita, mondva csinált vagy nem, de élt: vajon Szerb Antal írónak, tudósak vagy éppen tanárnak tartotta-e magát elsősorban?*

– Annyi bizonyos, hogy elsődlegesen nem tudósak tartotta, mindenekelőtt humanistának, erasmistának vallotta magát. Ahogy visszaemlékszem, egyre jobban vonzódott Erazmushoz. Azt mondotta: „Humanista ember az, aki tollat fog a barbárság ellen”. Ezt, úgy vélem, szó szerint kell tőle venni. Egyebekben sohasem húzott éles vonalat tudósi és szépirói munkája közé. Ezt nem is nézték jó szemmel sokan...

– *A vers valóban oly közel állt hozzá?*

– Meggyőződésem, hogy a költészetet mindenk fölött szerette. Mélységesen lírai alkat volt. Elméleteket is csak azért talált ki, hogy ezt a lírai érzékenységét tudósi mázzal leplezze. Rajongott a nagy lírikusokért. Rilkéről óráig beszélt nekem. De szerette Hölderlint is. Proustról áradozott. Bizonyos vagyok abban, hogy a *Hétköznapok és cso-*

dák nem egyéb lírai vallomásnál. Lírai vallomás a javából, csak tudományos álcában.

– *Álca. A neofrivol Szerb Antal jut eszembe róla. Neofrivol volt, vagy csak „álcát” viselt?*

– Érdekes dolog ez. Mégis inkább azt mondom, hogy álarcot viselt. A neofrivol álarcot vagy álcát, hogy korábbi szóhasználatunknál maradjunk, elérzékenyülés ellen használta. Frivol volt, amikor szégyellte szenvedélyességét, líraiságát. Ez lehet a magyarázat, mert hogy valóban frivol lett volna, azt dőreség állítani. De ahogy frivoliságát, úgy naivitását sem lehet komolyan venni. Érdekes módon egyik nap mást tartott valamiről, mint az előző nap. Mégis minden esetben jellemző volt rá az éppen akkori vélemény. A dolog mindig úgy volt igaz, ahogy éppen akkor állította. Tóni meggyőződésből állított vagy tagadott.

– *A magyar költők közül kik álltak hozzá közel?*

– Nagyon szerette Vajda Jánost, Aranyt és Petőfit. A legnagyobbak mégis Vörösmartyt tartotta. Közel állt hozzá Eötvös József és Bessenyei György. Kemény Zsigmondot lélektanáért szerette. A kortárs költők közül Babitsot tartotta a legnagyobbaknak. Mint esszéista is sokat tanult Babits-tól.

– *Említetted, hogy előadásokat tartott.*

– Baráti eszmecserék, beszélgetések során nem beszélt folyékonyan. Nagy lendülettel nekiment a mondatnak, de aztán kétszer, háromszor is újra kezdte. Megállt, kereste a szavakat, amelyeket aztán mindig jól alkalmazott. Minden szót pontosan helyezett el mondatában. Általában a túl sok mondanivaló érződött belőle, amikor beszélt. Valósággal feszítette őt a rengeteg tudás. Bőségében volt a közölnivalónak. Előadása mindig mélyről jött, nagyon meggyőző erővel.

– *Kijelölhetjük-e Szerb Antal helyét az irodalomban, az irodalomtörténetben?*

– E tekintetben furcsa kettősséget érzek. Megítélése ma még korántsem egyértelmű. Szerb Antalnak, már volt szó róla, minden műve megjelenik. Műveinek sikere van. Olvassák, hasznosítják. Irodalmunkban még sincs kijelölt helye. Eredményeit irodalomtörténészeink nem veszik tudomásul a szükséges mértékben. Sommásan ítélik meg és így rosszul. Szerb Antalt élővé kell tenni. Át kell venni tőle a jót és az utolsó cseppig fel kell használni. Az etikai kereteknek megfelelően értékesíteni kell eredményeit. Szerb Antalt nélkülözni vétkes mulasztás. De ő különben sem nélkülözhető.

WÁGNER TIBOR

Másféle, szelídebb létezéssel

Ahogyán kezünk elbocsájtott,
 magadat eltakartad
 befordultál elfedő anyagba,
 élni kezdtél,
 nem lehattél többé már titok.
 Fűvekben élsz, ők mondják létezésed
 fuvalommal, ha lenget pázsitot;
 a sarjadással élő lehetsz megint,
 alakod fölcserélve váltod színeid.
 Hangod tán suttogóvá csöndesült,
 nem lobbant szenvedély, félelmed is elült,
 nem szaggat földi kín,
 hogy továbbléptél teremtés lépcssein
 másféle, szelídebb létezéssel.

Sirmióné mécsesei

A Scaligeri-vár bejáratánál
 kápolna vár betérőt „Áve Máriához”.
 Bévül hunyorgó mécsesek
 jámbor nép égeti
 elaludt kedvesekért.
 Szál gyertyával siratlak én is
 elveszett fiam, de sokszor hívtalak
 s nem válaszolsz,
 világtalan gödör takar, moha,
 rég-távozott szülőkért gyűjtök másikat,
 szívacsos, széthullt csontjaikat vigyázza
 távol-hazám pora.

Majd velem tűnnek el

Fény-árnyjáték fodroz a vízen.
 Túlabb a hegyhát, zöldes tónusok. Tékozló elme
 e gazdag meseszövő agyag-reliefjeit
 gondolta épp e helyre, nekem mindennél drágább,
 mit világnemző szeszélye tűnődve egybegyűrt
 s a szerkezet külön minden más alkotásnál,
 példátlan is, mert minta nélkül hozta létre
 istenlátomás. Másolja mennyi kontár
 vagy költő közelíti, hogyanját megragadja.
 Véletlen vándor, én, gyakran jövök a helyre,
 tán nyugtalan kamaszkor lépcsőin fölhaladva,
 rég holt apámat s két fiamat sejtem bele a képbe,
 az ejtett szó tovább él, hány régi mozdulat
 átlényegülve, idő se tépi el,
 ásóm nyomán villannak széthulló részletek,
 de őrzik emlékjáratok, e mély-mély labirint:
 míg vagyok, élnek ők is, csak velem tűnnek el.

ESZTER

Írta DEÁK KÁROLY

Farkas Eszternek

Aztán megint a lombok, a csönd és a zöld szédítő káprázata: Paál László-stílusban fatörzsek az erdő mélyén.

Amint a Krónikás a lombok közül bekanyarodott egy ösvényszerű labirintusba, már a második padon talált valakit. Meghökken, mert a lány alig tizenkét éves lehetett, s az eget bámulva üldögélt az óriás magányban. Ápol, szőke leányka volt, talpig fehérben.

A Krónikás, bár fájtak térdei egy várható időváltozástól, csaknem jókedvre derült. Amint közelebb lépett, jóhiszemű derűt látott a kislány szeme kékjében, félelem nélküli bizalmat, valami hamvas békességet, mint akit még soha nem ért csalódás.

A Krónikás azonnal elővette jegyzetfüzetét, s csak úgy állva, ezt firkantotta bele: *„Aki gonosz, az egyúttal gyanakvó, és félni is csak annak jut eszébe, akinek a lényre félelmet ébreszthet más emberekben. De én ma láttam egy kislányt, aki nem félt és nem volt gyanakvó.”*

Mikor befejezte, szó nélkül leült a kislány mellé, s elé tartva az írást, így szólt: – Mikor megláttalak, ezt írtam ide: rólad írtam, elolvashatod.

A kislány egy pillanatra a Krónikásra emelte szemét, majd az elébe tartott sorokat nyugodtan elolvasta.

– Persze, nem tudom, hogy kerülsz e néptelen tájra, ahol... Ha bántani akarna valaki... Mert akadnak nálam romlottabb fickók is, akik nem tudják tisztelni ezt a jóhiszeműséget, ezt a nyugodt, ifjúi derűt... Miért vagy ilyen egyedül itt, ha szabad kérdeznem? Hozzád képest én már bácsi vagyok, hiszen a lányom lehetnél, ezért talán illik is, hogy felelj a kérdésekre.

– Anyukámmal elkerültük egymást. Most innen nem mozdulok el, ugyanis, ha két ember két különböző helyen keresi egymást, akkor sohasem találkozhatnak.

– Ez logikus, csakugyan. De mi történik, ha nem gondol arra, hogy te itt nyugodtan várod? És ha nem talál meg?

A kislány megvonta vállát.

– Ha nem talál meg, akkor majd egyedül hazamegyek.

– Hát nem félsz?

– Kitől féljek? – kérdezte, majdnem csodálkozva.

– Hát a rossz emberektől. Ebben az őserdőben.

Figyelmesen nézett a Krónikásra.

– Én azt hiszem, bácsi, hogy még egy igazi őserdőben sincsenek rossz emberek.

Vagy talán ott a legkevésbé.

– És ha esetleg én vagyok a legrosszabb ember?

A kislány csaknem fölényesen mosolygott.

– A bácsi nem rossz ember, csak –

– Csak...? – érdeklődött a Krónikás. – Most már mondd meg, ha elkezdted.

Egész nyugodtan mondjad.

Lehajtotta finom fejét. Egy rövid szárú virággal játszott.

– Csak olyan... fáradt. Pedig nem öreg: az öregember szeme más.

Nagy, lila pánt feszült ki az égen. A kislány körözött a padon.

- Attól olyan fáradt, mert mindig önmaga ellen küzdött.
- És ettől – kérdezte a Krónikás – el lehet fáradni is?
- Szép, tiszta körmeit piszkálta.
- Ettől lehet a legjobban elfáradni, bácsi.
- Honnan tudod? Mondta ezt neked valaki?
- Nem mondta senki. De én megfigyeltem az embereket. Nagyon kevés ember van, aki ennyire fáradt. Mert önmaga ellen már alig-alig küzd valaki.
- Hát ez igaz. Tudsz zongorázni?
- Tanulok.
- Zongorád van vagy pianínód?
- Zongorám.
- Mit játszol mostanában?
- Mostanában, . . . ? Scarlatti-szonátákat, Bach-invenciókat, Mozart A-dúr szonátáját, amelyekben a Török induló van.
- És Beethovenből?
- Megvonta vállát.
- Még nehéz. Az opus 2. három szonátáját próbálgatom, a korai B-dúrt és az Adagiót a *Mondschein*-szonátából. Bár ebből már az Allegretto is megy valahogy. A Prestónak kell még néhány hét. A romantikusok is nagyon nehezek, Franck átiratai és Debussy is.
- Hány éves vagy?
- Tizenegy múltam.
- Mit olvastál utoljára?
- Arany János balladáit, Török Gyula és Csáth Géza novelláit, Kosztolányitól a Pacsirtát, Babits Jónás könyvét, Ambrus Zoltán válogatott novelláit. – Még a Toldi estéjét, negyedszer, aztán Shakespeare-től a Szentivánéji álmot és a Téli regét. Na és a Vihart még. Apu azt mondta, várjak vele, nem fogom megérteni. Én viszont azt nem értem, mit nem lehet ebben megérteni?
- Ezt mind mostanában olvastad?
- Igen, az utóbbi három hétben.
- S amellet zongorázol is?
- Mindennap három-négy órát.
- Művésznek készülsz?
- Nem. Soha nem leszek művész.
- Miért?
- Amiért oly sokan: az az egy hajszál hiányzik.
- És azt ki mondta neked, hogy soha nem leszel művész?
- Senki. Épp az ellenkezőjét mondták, de én mindig tudtam, hogy tévednek.
- Hogy hívnak? – kérdezte, hirtelen, a Krónikás.
- Haynal Eszternek.
- Eszter. Jó név. Valahogy megbízható név. De élni borzalmas, Eszter.
- Felnézett az égre.
- Ezzel már sokan vigasztalták magukat, miként a bácsi is.
- A Krónikás meghökkenve nézett rá.
- Különös dolgokat mondasz, Eszter.
- Különös? – nézett fel hirtelen. – Én úgy magamtól nem mondok semmit.
- És amit eddig mondtál?
- Azt se én mondtam.
- Hát ki? – álmélkodott a Krónikás.

– A hang.
– Miféle hang?
– Amelyik mindig szól, bent. Mi csak ismételjük.
– Mit beszélsz? Csak ismételjük?
– Igen. Ha jól figyelünk, minden nehézség nélkül tudjuk ismételni. Csak rá kell hallgatni, ennyi az egész. A nap minden órájában ismételhető. De a bácsi azt mondta: az élet borzalmas.

Játszott a virággal.

– Aki ilyesmit mond, nem figyelte meg a hangot.

A Krónikás mereven nézett rá.

– Eszter, ijesztő vagy.

Ő nevetett.

– Vagy beteges a fantáziám? Apukám ezt szokta mondani.

– Eszter. És mit csinálnál, ha valaki például keresztülszúrná az Istent?

Figyelmesen nézett.

– Azt nem lehet.

– Miért nem?

– Mert csak azt tudjuk bántani, aki fél. Őt nem.

– Eszter... Ennél talpraesettebb választ...

Csöndben volt; megnézte kis karóráját.

– Menjünk? – kérdezte a Krónikás. – Hol lakol, Eszter?

– A Kuruclesi úton.

– Az bizony szép vidék. És nincs is messze.

– Ott születtem.

– Ki volt Stravinsky?

– Zeneszerző – mondta, és felállt. – Még él, Párizsban.

A Krónikás csaknem zavarban volt.

– Elkísérhetlek? – kérdezte, de azonnal hozzátette – Hiszen kötelességem. Indulhatunk is, Eszter.

– Arra tetszik jönni? – kérdezte.

– Természetes.

S elindultak. A Krónikás pillanatok alatt felmérte így, állva. Szép növésű kislány volt, álmatag kissé, bájos és valahogy szórakozott.

– És mondd: Bartókról is hallottál?

Bólintott.

– Őt is hallottam: a zenéjét.

– És nem félsz tőle?

– Dehogyan – mondta csodálkozva. – Bach és Beethoven mellett ő az, aki nem mond semmiféle hazugságot.

– Hát van olyan zeneszerző, aki hazudik?

– Sok, nagyon sok, még a híresek között is.

– Mondom: bámulatos vagy.

– Wagner is sokat hazudik.

– És César Franck zenéje milyen?

– Franck zenéje tiszta, mint az arany. Soha nem hazudik.

Egy percig szótlánul haladtak. Nem néztek egymásra. Már majdnem sötét volt.

– Bizony, a lányom lehetnél, ha – de mindegy. Az első lény vagy a világon, aki megmoccantott bennem némi apai ösztönt. Némi? Milyen nagyképű az ember. Kifejezett ilyesmit, az ördögbe is. Vén számár vagyok, de soha, egyetlen pillanatig sem

gondoltam arra, hogy jó volna valami gyerek, utód – vagy efféle... Micsoda szármarságokat beszélek, ne haragudj. De te... Szóval –

Kis mosollyal felnézett a Krónikásra, de az tovább fecsegett.

– Hogy mi lesz belőled, nem tudom. Félelmetes vagy. De azért boldogan vállalnálak. Tudod te, mi az a szkizofrénia?

– Nem tudom.

– Hát egy olyan betegség, amit az ilyen rendkívül értelmes és tehetséges... Szóval... Nem számít. A lényeg az, hogy te is itt vagy, és én is itt vagyok. Mindig tudtam, hogy még következik valami, mielőtt... Ez a szép este például. Harminchét elmúltam már. Nézd ezt a pazar villát. Többször is laktam hasonló, szép helyeken. A Naphegyen, a Pasaréten például, s Pestszentlőrinc villanegyedében. Öregszem? Mindegy. Tudod te, mi az, hogy nyári este? Biztosan; félelmetes, hogy minden lényeges dolgot tudsz. Bizonyára ismered Leonardo Ónarcképét, a b-moll fűgát, vagy egy vigasztaló simogatást. És mindent tudsz rólam, pontosabban: csaknem mindent. Mondd... Tudnál szeretni kicsit?

Már sötét volt egészen. Itt-ott denevérek röpködtek. Amott, a fák között, egy kastélyszerű építmény. Összehangolták lépteiket. Az elhangzott kérdés a levegőben úszott, lágyan, mint az ökörnyal. Lassan felbukkant az első szabályos utca. Eszter lehajtott fejjel ment, álmatagon. Aztán megszólalt, anélkül, hogy felnézett volna.

– Nagyon szeretnék csinálni valamit a bácsi kedvéért.

– Tudom, Eszter, de nem lehet. Semmit nem lehet csinálni.

Ketten is jöttek szemközt. Eszter nem figyelt rájuk. Inkább, mintha közelebb simult volna. Mintha védeni akarna valakit. Nagyon szomorúan-így szólt.

– Én is tudom. Semmit. Kár.

Orvugatást végzett egy kutya a kerítés mögöl. Egyikük sem rezzent.

– Néha elnézem a csillagokat, Eszter. Ilyenkor tisztán szöl bennem a hang. Bizony, néha hosszú ideig tisztán szöl bennem.

– Tudom – bölintott a lány. – A bácsi nem érti félre. De néha nem engedelmeskedik. Ezért olyan szomorú. És beteg. Mint anyuka. Ő alig hallja. Félreérti. Mint aki egy tányért akar kivenni a szekrényből és mindig valami más akad a kezébe. Sajnálom őt, mint egy kicsit a bácsit is.

– Tudom. Ezért mi most először és utoljára találkoztunk.

Kicsit lehajolt és nézte a kislány arcát.

– Nekem a száanalom: kevés.

– Igen – bölintott Eszter szomorúan.

– De volt úgy is, hogy nagyon szerettek. Többször is. Ez viszont sok volt.

– Sok, tudom... De gyakran a kevés ad nyugalmat.

– A nyugalom, Eszter, szégyen.

– A nyugtalanság, bácsi, bűn.

– Lehet. De hullámozás és kavardás: ebből állt az életem. Ezért írtam, kizárólag ezért.

– Igen.

– De mást kérdezek. Mit tennél akkor, ha valaki igazságtalanul bántana téged? Felnézett.

– Ő, már volt ilyen. Nem is egyszer.

– És mit csináltál ilyenkor?

– Semmit, bácsi.

– Nem is haragudtál arra, aki bántott?

Csodálkozva nézett.

– Dehogy. Sajnálтам inkább.
 – Sajnálтad?
 – Igen. Nem elég baj, hogy igazságtalan, még haragudjam is rá?
 – Eszter...
 – Abban a házban, télen, öngyilkos lett egy asszony.
 – Űhüm. Ki a legkedvesebb poétád?
 – Méreggel. Mikor elvitték a mentők, el volt torzulva az arca.
 – Például a magyarok közül?
 – Azt hiszem, hogy Arany.
 – Ismersz külföldi költőket?
 – Igen, egy keveset.
 – Mégis, kiket?
 – Neveket mondjak? Poe, Mallarmé, Hölderlin, Rilke...
 – És Goethe?
 – Számomra még nem kötelező a nagyképűség, így meg merem...
 – Mondd, te is szereted a nyarat?
 – Nagyon. Meg az őszi időket. A bácsi tudja, hogy miért él?
 A Krónikás, meglepetten.
 – Talán.
 Egész lassan mentek tovább. Egyszerre néztek fel a csillagokra.
 – Csak talán? Az baj.
 – Miért? – villant a Krónikás szeme. – Te tudod, miért élsz?
 A kislány megint visszanézett és bólintott.
 – Ami össze van gyűrődve, azt ki kell simítani.
 – Hát lehet azt? Eszter!
 Komolyan bólintott a lány.
 – Legtöbbször. Milyen tiszta a Tejút most. Ezt hívják Galaktikának?
 – Igen. De én össze vagyok gyűrődve, Eszter.
 A kislány most a Göncölszekeret nézte.
 – Ők nincsenek összegyűrődve – mondta.
 – És engem nem tudsz kisimítani?
 Le kellett hajolnia, mert egy fűzfa csüngött az útra. A kislány hirtelen megállt.
 – Én itthon vagyok.
 – Kár, Eszter; ilyen hamar.
 – Kár. Apu szobájában ég a villany. A nappaliban is: anyuka már itthon van.
 – Nehéz felelned a kérdésemre?
 Nézték a házat. Felül vendégszoba, pöttöm erkéllyel. Az előkert tele virággal.
 Eszter lehajította fejét.
 – Nehéz – mondta egészen halkán, és megfogta a Krónikás kezét. Szótlanul álltak sokáig. Aztán felnézett Eszter. Gyöngéden, végtelen komolyan.
 – Én egy buta lány vagyok. Csak annyit tudok, amennyit enged a hang.
 – Nehéz eset vagyok? – mosolygott keśerűen a Krónikás. – Túlzottan összegyűrtem magam?
 Eszter a házat vizsgálta. De fogta a Krónikás kezét. Csend volt a kertben. S hirtelen visszanézett. Nagyon szelíden mondta.
 – Túlzottan.
 A Krónikással forgott a világ. Kis tökmag. De többet tud... Mi történik velünk a Földön?
 – S most sajnálsz? – kérdezte.

A kislány felnézett rá. Szeme lobogott, mint a fáklya.

– Nagyon – mondta halkan.

A Krónikás elrántotta a kezét.

– De hát miért? Tulajdonképpen nem ismersz. Mit sajnálsz rajtam?

Eszter csillagszeme visszanézett.

– Ennyire nem sajnáltam senkit. Így nem beszélgettem senkivel. A bácsi azonban nagyon –

– Nagyon...? Folytasd.

– Nagyon ráfizetett.

– Mire, te kis rejtély. Mondd ki végre.

– A bácsi is tudja. Arra, hogy egyszer – régen – írni kezdett.

A Krónikás megdöbbsent.

Eszter a kapukilincsre tette bal kezét. Mozdulatlanul állt a homályban.

– Sors – mondta halkan.

– Sors – ismételte a Krónikás.

Egyikük sem mozdult. Az utca sötét volt és csendes. Szemközt álltak, mozdulatlanul.

A Krónikás nem tudott elmenni.

Eszter nem tudott bemenni.

Percekig álltak, a szótlanság ígézetében.

Aztán a kislány előre lépett.

– Kérem a bácsi kezét.

Zavartság.

De már a Krónikás ujjait fogta. Szótlanul álltak így. Talán sokáig.

– Ez a kéz... – suttogta Eszter és felnézett. Nem fejezte be. – Ami a legjobb, azt kívánom a bácsinak. Míg élek.

Aztán elengedte a Krónikás kezét. Belépett a kapun és lassan eltűnt a kert lombjai között.

A férfi lehajolva nézett utána, amíg csak a fehér alakot látta.

BÍRÓ JÓZSEF VERSEI

Szélcsend

*magasfutású
csillagok mellett
suhan
az éjszaka*

Alkony

*kezemben tör-kés
pengéje nyakamon
az asztalon
fehér-kenyér*

November

*siratóasszony-sikongású szél
rázza tördéli
a fák száraz kiszívott
kopasz csontágait*

*s a hatalmas Világkoporsó
penészpárnás deszkái
puhán suttogva
lomhán szétnyílnak*

Lehunyt szemhéjak mögött

Pilinszky Jánosnak

*viszem a Napot
viszem a Holdat*

*viszem Ma
és viszem Holnap*

*Visszük a Napot
visszük a Holdat*

*lehunyt szemhéjak mögött
mint az Isten aki maga van*

NAGY KÁROLY

A magyarságtudat őrszigetei

1. Szórványosodás. A Magyarországon kívül élő magyarok etnikai tömbjeinek legtöbbje töredezik.

Dávid Zoltán *A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene* című, a *Valóság* 1980. augusztusi számában megjelent tanulmányában rámutat arra, hogy Csehszlovákiában a magyarságnak már igen nagy száma kétnyelvű helységeken lakik. Gál Zsuzsa 1979-ben megjelent tanulmányában (*Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*, Academic Press, N. Y., 1979) azt írja, hogy 1920-ban a burgenlandi Felsőőrnek még háromnegyed része magyar ajkú volt, de 1971-re már csak egynegyede beszélt magyarul. Semlyén István *Hétmilliárd lélek* című, a *Kriteron* kiadónál 1980-ban megjelent könyvében ezt írja Románia magyarságáról: „A magyar etnosz mintegy negyed része (kb. 400 000 lélek) köztudottan olyan diaszpórában él, melynek mindössze 5–15 százalékat képviseli”. A nyugati országokban is tapasztalható az eddig kisebb-nagyobb tömbökben élő magyarok széttelapulása: Torontóban, Clevelandben, New Brunswickon és másutt is megszűnőben vannak, vagy már el is tűntek a magyar utcák, magyar negyedek, magyar városrészek.

Mi az oka ennek a szétszóródásnak? Nyugaton rendszerint az a folyamat okozza, amit a szociológia „szuburbanizálódásnak”, szabad fordításban „kertvárosiasodásnak” hív. Míhelyt a nyugati városlakó megteheti: kiköltözik a zöldövezetbe és onnan jár be munkahelyére. Közép-Európában a városiasodás, az iparosodás járul hozzá legnagyobb mértékben a magyar tömbök feldarabolódásához. Illyés Gyula így elemzi ezt a jelenséget abban az előszóban, amit Janics Kálmán *A hontalanság éve – a szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után, 1945–1948*, (Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása, Bern, 1979) című könyvéhez írt: „Mintha a történelem legújabb kori menete is a nemzeti kisebbségek léte ellen irányulna. Az iparosítás központosít, városokat duzzaszt, sőt kelt létre, a városok pedig az állam nyelvének – a hivatali nyelvnek – asszimiláló göcsei. Nem is nagy tervszerűség kell ahhoz, hogy a népnyomorító erők még az összefüggő kisebbségi területeket is szétdarabolják, a gyárak idevágó elhelyezésével, a lakosság áttelepülésének célzott irányításával.”

Az előbb idézett Semlyén István statisztikái kimutatják ennek a folyamatnak a sebességét is: adatai szerint 1966 és 1977 között Kolozsvár magyar lakossága a város 41,41%-áról 32,59%-ára csökkent, Marosvásárhelyé 69,59%-ról 53,60%-ra, Aradé 24,60-ról 17,55-re, Nagyváradé 51,42-ről 41,66-ra és Nagybányáé 32,85-ről 21,42-re.

A szétszóródás természetesen meggyorsíthatja az asszimilálódást. „Az egyre gyorsuló városi fejlődés, a munkahelyeken és az oktatásban elkerülhetetlen kétnyelvűség, a vallási, társadalmi és nemzeti kötelékek lazulása következtében megnövekvő vegyes házasságok valamennyi országban ugyanazt a folyamatot indították el” – írja Dávid Zoltán. Hegedűs István 1979-ben a kanadai magyarokról írva hivatalos statisztikákkal mutatja ki, hogy fokozatosan csökken igyekeztük a magyar nyelv megtartására az évtizedek folyamán (*Poliphony, Multicultural History Society of Ontario*, Vol. 2, No. 2–3, 1980). Semlyén István könyvének becslései szerint Romániában a magyar anyanyelvű gyermekek mintegy 20–25 százalékának nincs rá módja, hogy saját nyelvén tanuljon meg írni-olvasni. Szépfalusi István 1980-ban kiadott felmérése szerint – amely 1701 ausztriai, zömmel protestáns magyar adatait dolgozza fel – „ahol mindkét szülő magyar anyanyelvű, vagy a nem magyar fél megtanult magyarul, ott gyermekeik átlag 85%-a beszél magyarul”, de ahol csak az egyik szülő magyar, ott csak a gyermekek 18%-a tud jól, vagy gyengén ma-

A szerző az Egyesült Államokban él, a Rutgers-i Egyetem (New Jersey) szociológia tanára. Fenti előadása a IV. Anyanyelvi Konferencián, Pécsen hangzott el 1981. augusztus 3-án.

gyarul (Szépfalusi István: *Lássátok, halljátok egymást! – Mai magyarok Ausztriában*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1980).

Széthullóban, megszűnőben tehát a Magyarországon kívül élő mintegy ötmilliónyi magyarság?

Nem, vagy még nem.

Mert a szórvánnyá széledés helyett sok helyen kialakult, másutt most alakul a magyarság-megtartásnak egy már nem tömbben élő természetességű, de még nem is szétszóródott egyediségben küszködő új közösségi módozata: a sziget életforma, amely egyre kevésbé függ a lakóhelyektől, a városba be- vagy a városból kivándorlástól, mert egyre inkább az önkéntes vállaláson és felelősségtudaton alapul.

Tíz éve élesztgeti, buzdítja, támogatja Anyanyelvi Konferenciánk ezt a vállalást és felelősségtudatot. Munkásságunk második évtizedébe lépve fel kell mérjük: milyen lehetőségei, adottságai, szükségletei vannak ennek az új közösségi életformának, a lassan világszerte kialakuló magyar „archipelágnak”, hogyan támogathatja anyanyelvi mozgalmunk legjobban a magyarságtudat, a magyarság-megtartás őrszigeiteit, a magyarság e külföldi közvetítő állomásait.

2. A magyar archipelágó szigetei néhol a korábbi etnikus tömbök megmaradt csoportjaiból állnak, másutt a már szétszóródottabb, vagy akár eredetileg is szórványosabbra települt családok, egyének együttműködésének eredményei.

Az együttműködés formája sokféle lehet: szervezet, iskola, kulturális egyesület, egyház – az adottságoktól és igényektől függően. A nyugati országok magyar szigeteiről – amelyeknek száma is és jelentősége is megnőtt 1956 óta – az utóbbi években több helyen is olvashattunk ismertetőket. Az európaiak némelyikéről Czigány Lóránt írt a *Nyelvünk és Kultúránk* 1979. szeptemberi számában „A nyugati magyar irodalom műhelyei” címmel, az amerikaiakról Borbándi Gyula adott bővebb áttekintést az *Új Látóhatár* 1980. májusi számában „Az amerikai magyar irodalom intézményei” címmel, a kanadai magyar szigetek történeti és jelenkori áttekintését pedig a *Poliphony* című folyóirat foglalta össze (2. évf. 2-3 sz.) Papp Zsuzsa szerkesztésében.

A szigetek három legfontosabb ismertető jegye az autonómia, a kettősségtudat és a vállalás.

A szigetek önállósága, függetlensége jó esetben nem a légüres tér, a falakkal, a függönyökkel, az ideológiákkal vagy az egymás ellen uszítással kirekesztettek vagy kirekesztők kóros elidegenedtségének a lelkiállapotát tükrözi. Olyan autonómia lehet ez az alapállás – mutatott rá Csoóri Sándor 1981 márciusában New Yorkban elmondott helyzetmegállapításában –, ami „bármennyire kiszolgáltatott is az otthoni többség akaratának, illetve helyzetének... viselkedésével, kultúrájával és közvetítő képességével diplomáciai viszonyt” jelent mind etnikai, mind lakóhelyi tömbjéhez.

A kétnyelvűség, a kétkultúrásúság olyan „érzelmi ködöktől mentes, egészséges kettős tudat kialakulását” teheti ennek az autonóm sziget-létnek az alapjává – ahogy Mészöly Miklós is megfigyelte külföldi útja során az 1981. januári *Jelenkorban* közölt beszélgetése szerint –, amely „jó-jogos önérzettel” képviselhet a világ minden pontján „minden nézetkülönbségen túlmutató osztatlan magyar érdekeket”.

Az autonóm, önérzetes kettősségtudat választással, vállalással kezdődik. Jó és pontos megfogalmazását adja ennek a folyamatnak Beke György, amikor az 1981. február 7-i *Élet és Irodalomban* a *Fölöttük a havasok* című új könyvéről beszél.

„A székely falvakban végighaladhatott valaki az életen úgy is, hogy el sem gondolkozott azon, miben is áll az ő magyarsága. Egyszerűen beleszületett egy keretbe, nyelv, szokások, hagyományok körébe, és ezt továbbadta a gyermekeinek. De a Székelyföldről elkerülő magyar nemcsak Bukarestben, mindenütt nyomban választás elé kerül.

A választás pedig latolgatása annak, hogy mit ér az, amit megőrizhetek, vagy elhagyhatok? A nyelv, amely addig csak a közlés eszköze volt számára, lelki vagyona lesz, vagy nem lesz, a hagyomány kapocs lesz, vagy nem lesz a szüleéhez, nagyszüleéhez, a tudata mélyén magával hozott világhoz.

Ilyenkor éli át mindenki a maga magyarságát: akkor is, ha tudatos sorsként fogadja el, de akkor is, ha többé tudni sem akar róla. Ez utóbbi csak látszatra egyszerű, lelki viaskodások és drámák vagy éppen gyűlölködések, belső összeomlások magját hordja magában. Az előbbi válasz-

tás többletet kíván, munkában, tudásban – egyebek között nyelvtudásban és nyelvvédésben –, jellemszilárdságot, nemzeti öntudatot.”

A sziget-életforma természetesen magában hordja a torzulás veszélyeit is. Mennél jobban megtanul a szigetlakó „szigetül”, annál jobban elfelejthet „kontinensül”, ha nem vigyáz. Mire a kontinens és a szigetek közti üzenetek megteszik útjukat – vagy ha az üzenethordozó előítéletes –, értékét veszítheti a tudatformáláshoz szükséges információ. De mással nem pótolható értékeket is nyújthat a sziget, hiszen Darwin is szigeten fedezte fel az élet néhány egyedi formáját a tudomány számára. A távlat is előnyös lehet: a kontinensen a fáktól néha nem látszik az erdő, a szigetről néha új összefüggéseket tesz lehetővé a rálátás.

3. A „szigetek” feladatai. A sziget-életforma eddig kialakult sajátosságai és lehetőségei szerint mit tűznek ki célul a magyar szigetek, milyen feladatokat vállalnak?

I. Elsősorban: megtartani, művelni és a következő nemzedékeknek megtanítani a magyar nyelvet és kultúrát, a magyar nép-, nemzet- és történettudatot. Ez az alap, ez a sziget megmaradásának értelmének is a biztosítója. A megmaradáson, az önművelésen és átöröklésen túl is vannak feladatkörök, amelyek vállalásával a szigetek pótolhatatlan szolgálatokat tehetnek az összmagyarságnak.

II. A szigetek kiegészítő munkája fokozhatja a kontinens és a másik sziget hatását, megsokszorozhatja a lehetőségeket. Ha egyik vagy másik sziget korlátozottságai nem engedik meg egy-egy történelmi vagy társadalmi létkérdés nyitott megtárgyalását – a többi sziget nyilvánosságot adhat a témáknak. Ha a kontinens nem teszi lehetővé a szabad művészi kísérletezés vagy a társadalomtudományi, politikai elemzés néhány formáját, akkor a szigetek némelyike biztosíthat ilyen lehetőséget.

III. A számos kiváló egyéni teljesítmény fontosságát felismerve a közvetítés feladatát is egyre több magyar sziget vállalja rendszeresen. Magyar nyelvet és kultúrát, magyar múltat és jelent más nyelvűek számára ismertté tenni ugyanolyan fontos, mint külföldi művészi, társadalmi valóságokat magyarra fordítani. Aránylag kis létszámunk, földrajzi és nyelvi elzártságunk, történelmi, hatalmi függőségeink határain emelkedünk felül magyar szigeteink – úgy is mint kétirányú közvetítő állomásaink – segítségével.

Tanulságos, követendő példákat adnak a szigetek eredményes munkájára – hogy a számos többi közül csak néhány kiemelkedő példát soroljunk – a magyar tudományos és oktatási intézmények, a folyóiratok, könyvkiadók, színházak és egyházak mellett a kisebb kulturális körök is, mint az Ungvári Állami Egyetem fiatal magyar írói alakította Forrás Stúdió, a vágsselyei Vörösmarty Klub, a nagyváradi Ady Endre, a csíkszeredai Tamási Áron, a bécsi Bornemisza Péter, a hollandiai Mikes Kelemen, a londoni Szepsi Csombor és az amerikai Bessenyei György meg a Magyar Baráti K. özösség körök, a bukaresti Petőfi Ház és a torontói Magyar Ház, az erdélyi tánc-ház-mozgalom és néptáncmozgalom, a jugoszláviai anyanyelv-ápolási mozgalom és az amerikai hétvégi magyar iskolák, a felvidéki színjátszó mozgalom és a nyugati magyar cserkészcsapatok magyar nyelv- és kultúra gondozó programjai. Hosszan folytatható még a sorolás, bár a névsor nem közismert: a szigetek – de a kontinens is – ritkán értesülnek és ritkán tudósítanak egymásról.

4. Kommunikáció. A szigetek közhasznú, jó működésének kulcsa a kommunikáció, az alapos, folyamatos, minden irányú tájékozódás és tájékoztatás a kontinens és a szigetek között.

Anyanyelvi Konferenciánk elkövetkező éveinek – az eddig sikerrel végzett pedagógiai és kulturális munka folytatása mellett – egyik legalapvetőbb és legfontosabb munkaterülete kell hogy legyen: lehetővé tenni, megteremteni és folyamatosan támogatni minden olyan módozatot, ami világszerte élő magyarságunk egymásról való állandó tájékozódását biztosítja.

Nem könnyű feladat ez. Végzi is már sok részletét a Konferencia értekezletein, tanfolyamain, ösztöndíjprogramján és a *Nyelviünk és Kultúránk* című, egyre nemzetközibb áttekintést nyújtó folyóiratán keresztül. De e tájékozási módozatok némelyike még ma is, az Anyanyelvi Konferencia tízéves, eredményes működése után is – kivételes, néha esetleges, van úgy, hogy akadályozott, korlátozott és nem természetes, magától értetődő, intézményesített, mindennapi kenyérként biztosított lehetőség.

Vegyünk számba néhány fontos példát és tennivalót.

A Nyugaton termő magyar költészet most már kezd egyre ismertebbé válni Magyarországon, hazai folyóiratokban egyre rendszeresebb a jelenléte. Sokunk kitartó, biztató, meggyőző munkálkodása, még többek türelmes, a jó ügyért a nehézségeket is áthidalni kész szakmunkája eredményeként megszületett korunk nyugati magyar költészetének hazai antológiája is. Nem lehet kétséges előttünk, hogy tovább kell haladjunk ezen az úton. Hiszen a nyugati magyar prózaírókat még alig ismeri az itteni olvasó, műveik eddig még csak elvétve jelentek meg hazai folyóiratokban. Ideje az ő novelláikat, esszéiket, regényrészleteiket is antológiában elérhetővé tenni Magyarországon...

Mi, Nyugaton, minden magyarországi és Magyarországgal szomszédos országbeli konferenciára, találkozóra, kiállításra, előadás-sorozatra elfogadhatjuk a rendezők meghívását akkor is, ha minket ezért néhány szélsőséges indulat kritizál. Még mindig előfordul azonban az, hogy nyugati kulturális műhelyeink, szigeteink találkozóira, konferenciáira, műsoraira nem engedik el Magyarországról és a Magyarországgal szomszédos országokból azokat, akiket mi előadónak vagy vendégnek meghívunk.

Mi, Nyugaton, sűrűn biztosítjuk Magyarországról, a Magyarországgal szomszédos és a nyugati országokból meghívott írók, költők, történészek, irodalmárok, tudósok, tanárok, művészek előadókörutait, amelyek során végigjárják kulturális szigeteinket, ahol előadások és személyes beszélgetések, találkozások közben ismerkedünk össze egymással és tanulunk egymástól. Nyugati magyar képzőművészek, természettudósok és muzikusok magyarországi meghívása ugyan-csak örvendetesen sűrű már. De nyugati magyar költőinket, íróinkat, publicistáinkat, tanárainkat, történészeinket, társadalomtudósainkat is meg kellene hívni a mi vendégeinkéhez hasonló előadó és író-olvasó találkozó körutakra, hogy magyarországi és a szomszéd országokbeli egyetemek, művelődési társulatok, klubok, egyesületek érdeklődő közönségével találkozhasanak rendszeresen.

Ha az Anyanyelvi Konferencia célja az – márpedig az –, hogy mindenütt támogassa a magyar nyelv és kultúra megtartását és közvetítését, akkor alapként meg kell teremtsen azt a lehetőséget, hogy a megtartani, a közvetíteni kívánatos és vállalt magyar nyelv és kultúra mindenütt folyamatosan, természetesen elérhető legyen.

5. A jövő. Fenygetett jövőjű világunkban mi lehet a magyar archipelágó jelentősége, szerepe?

Kölsönözzük Adytól a szót: „szükség és érték”. Mert – mint Csoóri Sándor mondta most márciusi beszédében New Yorkban –: „A világ tizenhatmilliónyi magyarsága egy új közérzet, egy új közmegegyezés mondatait keresi, formálgatja... egy szellemi haza megalapozásához”. Ehhez a hazaalapozó, jövőformáló munkához minden egyes szigetünk – ahogy a tömbök és a szórványok is: a magyarság minden egyes nemzetgyarapító lelkiismerete és akarata – nélkülözhetetlen.

IRODALOM

Esterházy Péter: Függő

Meglehetősen sejtelmes címet adott könyvének Esterházy Péter. A *Függő* cím nyilvánvalóan a kisregény előadására, a latin nyelvórákról jól ismert „oratio obliqua”-ra utal elsősorban, hiszen a történetet K. adja elő, s vele váltakozva a mű többi kamasz-szereplője. A nézőpont azonban egységes, hiszen őket is K. szemével látjuk, K. tekint vissza a múltba, miközben ingben sétálgat a lakásban. A „Függő” kifejezés azonban a sakkból is jól ismert: ha a két játékos a napi játékidő során nem fejezi be a játszmát, függőben hagyja azt, s a későbbi folytatásig egyikük borítékolja lépését. Esterházy Péter regénye a szónak ebben az értelmében is függőben marad, hiszen valószínű, hogy folytatása következik, mint ahogy azt is feltételezhetjük, előzményei is vannak, legalábbis erre látszik utalni a mű első bekezdésének legelső írásjele, egy, a korábbi szöveget berekesztő zárójel.

A regény kivételes írói bravúr szülte: az egész egyetlen mondat, melynek legvégén új zárójel kezdődik, mintegy a berekesztetlenséget jelezve. S a történet nincs is lezárva. Folytatásának egyes elemei felsejlenek a korábbi, viharos fogadtatású *Termelési regény*-ben, de azon túl is bármikor újra felveheti az író az elbeszélés most leejtett fonálát. Művének szereplői ma is élnek, s egyáltalán nem érdektelen továbbra is nyomon kísérni életüket, mely aligha abba az irányba fordult, amerre kamasz éveik mutattak. Nem hiszem például, hogy Köröm nagy futballista lett, noha szinte minden energiáját lekötötte a labda s a vele végrehajtható különféle mutatványok. S meglehet: Dániel valóban politikus, de ez sem biztos, mint ahogy Esterházy Péter regényében semmi sem biztos, s nem is lehet az, mert a kamaszkor maga a kontúrok nélkülség, a pontosan meg nem fogalmazott, de képzeletben ezerszer átélt vágyak birodalma.

Könnyű lehetne ezek után a *Függő*-t beállítani az európai regénynek abba a nagy vonulatába, mely a kamaszkort idézi, s vagy annak poétikus szépségét és álomvilágát állítja a középpontjába, mint Alain-Fournier sokat emlegetett műve, vagy romboló ösztöneit, mint *A legyek ura* s – félig-meddig – az *Iskola a határon*. Esterházy Péter azonban nem erről, illetve nem csak erről ír. Az ő szereplői is álmosak dédelgetnek, s bennük is – olykor váratlan hevességgel – felmerülnek a rombolás és a rontás démonai anélkül, hogy bármelyik véletlén igazán jellemezné tetteiket és gondolataikat. Látszólag még a regény álomrétege az erősebb, az inkább meghatározó, hiszen az író nem kis leleménnyel a cselekmény részesévé teszi Csáthot, aki

éppúgy valóságos személy, egy osztálytárs, egy barát, mint a század első évtizede nagy álmodójának reinkarnációja. S az elbeszélő K. szavaiba és gesztusaiba is belejátszik – olykor kitűnő idézetek formájában – Kosztolányi alakmása. Még a neve is: Deske, s olykor *A szegény kisgyermek panasza*-nak nyelvi fordulataival hitelesíti lelkiállapotát. Ez a Deske azonban nagyon messze esik a „szegény”, a „szánandó” kisgyermektől! Mint ahogy első látásra a mai kamaszokban is általában hiába keressük a gyermekség riadt szelidségét és esendő báját. Ám ne higgyünk a látszatnak! A maguk módján Esterházy Péter regényeinek szereplői is makacs kitartással keresik az élet igazi szépségét és értelmét. S hogy mostani lelkiállapotukban egy igéző lányalokban vélik megtalálni? Az vessé rájuk az első követ, aki kamaszkorában soha nem gondolt egy ideális lányalakra, vagy sosem volt szerelmes álmai asszonyába...

S itt már elérkeztünk a regény mélyvizeibe. Szándékosan éltünk olyan kifejezéssel, mely Mándy Iván világát asszociálja. A *Függő* kamaszvilága, érzelmi rétege ugyanis – természetesen az elbeszélés más szintjén, merőben más írói megoldással – egyenes folytatása Mándy Iván világának. Még az alakok és gondolatok sejtelmes lebegtetése is hasonló. Amit azonban Mándy olykor szürrealisztikus, gomolygó párbeszédekben ad elő, azt Esterházy Péter egyetlen mondatba sűríti. Ennek a megoldásnak vannak előnyei: tömöríteni tud, s ugyanakkor feljogosítja magát, hogy látszólag szélsőre, valójában azonban hihetően és hitelesen kalandozzék az asszociációk különféle szféráiban. Van azonban hátránya is: a kevésbé edzett és türelmes olvasó alighanem dühödten hagyja félbe a mű olvasását, mert abban hiába keresi a „regény” hagyományos és megszokott, előzékenyen a befogadóra is tekintő tipográfiáját, nyugvópontjait és üresjáratokat. Esterházy Péter rendkívül koncentráltan ír, s eleganciáját, nyelvének teremtő erejét igazában akkor értékelhetjük, ha vesszük a fáradtságot és kétszer is elolvassuk könyvét. Csak ekkor helyezkedhetünk bele egészen abba a szabálytalan és mégis logikusan pergő időrendbe, mely átfogja hőseinek életét. Annak idején a regényforma nagy robbanását hozta a fogalommal vált prousti idő, mely megteremtette a jelen és a félmúlt lebegő, áttetsző és sejtelmes szintézisét. Az a regényforma, melyet Esterházy Péter művel, voltaképp lineáris időskiban viszi előbbre a cselekményt, a történet előadásával, az előadók változtatásával ér el újszerű, olykor izgalmasan modern hatást. Szabályszerű idő ez, a regény hagyományos szabályaihoz kötődik azzal is, hogy szereplőinek belső fejlődéséről és érlelődéséről is képet ad, ám ennek áttekinthetőségét ugyanacsak felbontja a beszéd különféle síkjaiban.

Mint már említettük, a cselekmény részben K. előadásából épül fel. K. mozgósítja a múltat, mégpedig az emlékezés szabálytalanságával. Hiszen K., az emlékező, nem azonos a hajdani K.-val, amint a részegen előbukdácsoló Korom sem azonos hajdani önmagával, s Drachos sem az az igéző, megejtő lány többé, aki köré a kamaszok vágyaiból és legendákból szőttek álmokszorút. De hisz épp ez az egyik legizgalmasabb kérdés: hogyan jut-hatunk, miképp jutunk el hajdani önmagunktól a maiig, hogyan lehet megragadni az egyéniség fejlődésének legfontosabb jegyeit? Amikor K. egy ingben fel és alá sétálva elmondja, pontosabban viszszaidéz a hajdanvolt legendás éveket, valójában erre a kérdésre keresi elsősorban a választ. A helyzet teljesen hasonló ahhoz, mint amikor az érettségi tablónkat nézegetjük, s'elkezdjük visszapergetni az arcokkal kapcsolatban felsejlő emlékeinket. Nemcsak a régi arc izgalmas, hanem a mai is. Van-e egyáltalán összefüggés a kettő között? S ha van, mint ragadhatjuk és magyarázhatjuk meg a kettő különbségeit?

A hajdani és a mai K. életében mindenestre van egy metszéspont: amikor megismerkedett az „aszszonnyal”, a feleségével. Ez az a perc, amikor bezárul a múlt ajtaja, amikor más távlatot kapnak a dolgok, amikor az eseményeket addig átélő egyszerűen emlékezővé válik, az emlékezés természetes távlatával és bizonyos mértékű fölényével. A két léthelyzet különbségére a *Függő* természetesen csak utal. De épp ezért érezhetjük úgy, hogy a játszma csak függőben maradt, s a következő napon ismét folytatódik; az író borítékolta a következő lépést – a könyvkiadók talán már ismerik is –, az olvasó pedig feszült izgalommal várja, vajon az is ilyen megejtően szabálytalan s e szabálytalanságában mégis szabályos lesz-e, vagy Esterházy Péter jó szokása szerint újra „elméleti értékű újítással” kísérletezik majd, feladva a leckét olvasónak és kritikuskak egyaránt. (Magvető Kiadó, 1981)

RÓNAY LÁSZLÓ

TEOLÓGIA

Nyíri Tamás: Az ember a világban

Az antropológia tudománya a hagyományos értelemben vett tudomány válságának köszönheti létrejöttét. E két évszázados diszciplína születésére a kanti ismeretelmélet kiváltotta kopernikuszi fordulat nyomta rá bélyegét: korábban a megértés és a megértett aktusbeli azonosságát hangoztatta a gondolkodás (Szent Tamás), Descartes-tól kezdődően az érdeklődés a tárgytól különváló alanyra irányult, Kant szerint viszont a tárgyi megismerés a priori feltétele már az alany, azaz az értelmezésbe az értelmezőt is be kell vonni. A három híres kérdéssel (Mit tudhatok? – Mit kell tennem? – Mit remélhetek?) bekövetkezett az antropológiai fordulat: a filozófia ettől kezdve se tárgyában, se módszerében nem választható el a gondolkodó szubjektumtól. Az antropológia tudománya kettős értelemben vezetett forradalomhoz: egyfelől megszületett a tudomány, amely a keresztény kultúrában benne rejlő „önreflexió” képességet önálló tartományként határolta körül, másfelől viszont, az emberi tényezőt téve meg a létezés alapjának, magának a tudománynak a módszerét is reflexió tárgyává tette. „Egy tudomány színvonalát – írja Heidegger – az határozza meg, hogy mennyire képes saját alapfogalmait válságát előidézni.” E gondolat mélyén a tudományok nyi-

tottságát illető igény sejlik fel – ám a végsőknek tűnő határfogalmakat újra és újra felszámoló önreflexió a végtelenséghez jut el: nincsen szilárd pont, amelynél a reflexió lezárható lenne. A végtelenség azonban már nem a reflexió tárgyát képező tudományok tárgyi végtelensége, hanem a saját horizontját kereső emberé – és az emberről szóló tudomány, ha valóban számot akar vetni az emberi jelenséggel, se tárgyából, se módszeréből nem küszöbölheti ki a végtelenséget, sőt ezt alapfeltételévé kell tennie.

Az antropológia csakis akkor érdemli meg a tudomány nevet, ha lemond a zárt tudományosságról; ha az emberről értekezve belenyugszik, hogy nem képes véglegesen kimerevíteni, szavakba zárni az ember fogalmát; ha vállalkozik arra a korántsem veszélytelen kalandra, a titkokkal úgy küzdjön meg, hogy azok titokzatossága sértetlen maradjon. Az antropológia csakis ebben az esetben érdemli meg a metafizikai jelzőt; ellenkező esetben ugyanis, ha az emberi jelenséget végleges fogalmak közé óhajtja zárni és rögzíteni, szükségképpen felvetődik a „végső alapfogalmakra” való rákérdezés természetes emberi igénye. A metafizikai antropológia lemond a végső alapfogalmakról: dinamikus, folyamatszerű, egyszerűen önmagából és önépítő. (Sajátos módon a Scheler, Plessner, Gehlen stb. nevéhez fűződő ún. „klasszikus” antropológiával szemben, amely az embert, elsősorban tárgyként tette, a Husserl-Heidegger nyomdokaiban járó pszichiátriai antropológia inkább megérdemli a „metafizikai” jelzőt. Ennek az ittlét-analitikus [daseins-analytische] iskolának a legnevesebb képviselői ideggyógyászok és

pszichiáterek: Erwin Straus, Ludwig Binswanger, V. E. v. Gebtsattel, Hubert Tellenbach stb.)

A tudomány területén maradvá két diszciplína képes maradéktalanul eleget tenni ennek a feltételnek: a filozófia és a teológia. „Mind a filozófia, mind a teológia – írja A filozófiai gondolkodás fejlődése című könyvében Nyíri Tamás – nem a nyilvánvaló igazságra, mint inkább a megértés és az értelmezés föltételére irányul. Tehát csak akkor értelmezi magát helyesen, ha tisztában van azzal, hogy sohasem beszél megfelelően, hogy szava sohasem tökéletes, mert a beszéd struktúrájából következően tárgyként kell beszélnie arról, ami nem tárgy, hanem a tárgynak és megismerésének a föltétele. ... A filozófia lezáratlanságának az igazság transzcendentális jellege és a lét történelmisége az oka, a teológia befejezetlensége pedig az isteni szabadság szuverenitásában gyökerezik.” A filozófiai és teológiai antropológia rokonságát is hivatott ez az idézet jelezni, mert, mint kiűnik, a lének és létezésnek az antropológia szubjektumhoz kötött horizontján belüli értelmezése inkább a hasonlóságra figyelmeztet, mint az eltérésre.

Nyíri Tamás antropológiai műve, Az ember a világban* a teológia és filozófia közös előfeltevéseire épül oly módon, hogy mindkét tudomány szabadságát és önállóságát érvényesülni engedi. Könyve mindenekelőtt metafizikai fogantatású és a filozófiai, illetve teológiai vonások ezen belül határolhatók el egymástól. A könyvben végighúzódo, önmagára viszonylag ritkán reflektáló módszer ízig-vérig az újkori antropológiai fordulat szülötte. „Ma már nem a világgal határozzuk meg az embert, ha pedig kérdőre vonjuk az ember felől, azon nyomban visszadobja a kérdést neki, magának” – írja (21. o.) és ezzel mintegy elhatárolja magát a 'klasszikus' antropológiától, amely az embert tárgyként tételezte, és amelyre ezért egy olyan racionalista-pozitívista igény nyomta rá helyegét, amely az ember lényegét az emberi tevékenységkörök funkcionalitásában vélte fölfedezni. Nyíri Tamás könyvének legalapvetőbb jellegzetessége éppen e kizárólagos funkcionalitás elvetése. Az antropológia tudományának nemcsak tárgya, hanem alanya is az ember, ami végső soron azt vonja maga után, hogy az emberről mindent nem mondhatunk el, mert mi magunk is emberek vagyunk. („Geheimnisstand”-ban leledzik az ember, mondotta Novalis.) „Az ember meghatározása krónikus meg nem határozottsága” – olvassuk (29. o.), egy másik helyen pedig: „Ami személylé teszi az embert, nem közelíthető meg hiánytalanul; valamiképpen ismert és meghítt, ugyanakkor mint egész idegen. Ezért nem is definiálható tökéletesen a személy; az ember mindig több annál, mint amit önmagáról mondani tud” (139. o.). Az ember kiismer-

hetetlensége szinonimája végtelenségének és nyitottságának; a nyitottság azonban nemcsak magának, hanem a számára környezetként létező valóságnak is tulajdonsága: az emberi nyitottság túlterjed a teremtőképességen, és ezért a valóság egészét tekintve mindig talány és rejtély marad. A valóság így nemcsak tárgy, hanem alany is, amelyben az alany tárgyként ismeri fel magát. Az emberi létezésnek ezt a sajátosságát nevezi H. Plessner 'excentrikus pozíciónak': „az ember ott áll, ahol áll, és egyúttal nem áll ott, ahol áll”. Szent Ágoston szavaival: „Menj be tenmagadba és menj túl tenmagadon” (In i in teipsum et transcede te). Ez a helyzet teszi az embert szinte minden más létezőtől különbözővé, és ez szavatolja személyes méltóságát is. „Ha maradéktalanul kiszámíthatónak és tökéletesen manipulálhatónak értelmeznénk az embert, megfosztanánk személyes voltától” – írja a szerző (62-63. o.), ám az ember végleges kiismerhetetlenségét állítva ezt egyszersmind szabadsága alapfeltételévé is teszi: „Az egyéniség kimondhatatlanságának alapja, vagyis az egység elve végül is nem az anyag, sem a scotusi pozitív létartalom, hanem a szabadság illetve a történelmiség” (237. o.). Mivel az embernek nincsen 'természetszerűen' adva, hogy élete során mi lesz belőle, rejtélyessége, kiismerhetlensége és szabadsága a történelmi autonómítás garanciája is. A bűn Nyíri Tamás szerint éppen e végtelenség és szabadság visszaszűkítésében áll: az ember nemet mond a végtelenhez fűző kapcsolatára, ezzel együtt azonban önrendelkezésének szabadságára is (107. o.).

Az antropológia azáltal válik antropológiává, ha véget nem érően kérdez saját horizontja felől. „Az ember rendeltetése sosem a válasz, hanem mindig a kérdés” – írja Heidegger, azaz a cselekvés kényszerre messzebbre ér a megismerés lehetőségénél. Az ember horizontja ezért megfoghatatlan: újabb és újabb ismeretlenség veszi körül a történelmileg cselekvő embert. Az embernek, ennek a „nem meghatározott állatnak” („Nicht festgestellte Tier” - Nietzsche) - a fentiek értelmében – az az őt minden más létezőtől megkülönböztető jegye, hogy „nincs saját célja, mely hiánytalanul betöltené” (30. o.). A világra való nyitottság következtében az ember nemcsak „bizonyos létfeltételekre szorul rá, hanem valami parttalanra, ami mindig megtagadja magát tőle, valahányszor megéri” (31-32. o.). Ezt a parttalan-ságot járja körül a szerző a különböző emberi létszférák elemzésekor: erre bukkan a nyelv, a bizalom, a remény, a bűn, az idő, a szeretet, a személy fogalmainak hermeneutikai értelmezésekor, és könyvének talán legizgalmasabb és legkalandosabb fejtetései éppen e mindenben közös 'valami parttalan' lényegének körültaogatásához kapcsolódnak: „Idült hiányérzetünkre nincs más magyarázat, mint egy, a világot teljességgel meghaladó és az emberhez

* Szent István Társulat, 1981

forduló vis-à-vis létezése... Indíttatásaink túltengésének, igényeink örökös betöltetlenségének a létéből következtetünk e sajátos létállapot világfeletti előfeltételére” – írja (32. o.), majd így folytatja: „Nyelvünk Istennek nevezi az átellenünkben levő Valóságot. Nyilván akkor használjuk helyesen e szót, ha a parttalan emberi törekvés reális előfeltételét értjük rajta. Különben üres szöhuvely, melynek nincs jelentéstartalma” (uo.).

Talán nem alaptalan, ha a mondottak értelmében feltételezzük, hogy Nyíri Tamás metafizikai indíttatású teológiai antropológiájában az ember ugyanúgy „reális előfeltétele” Istennek, mint Isten az embernek. Az antropológia egyszerre szemléli alanyként a szemközti tárgyat és tárgyként az alanyt – alanyként a szemközti Valóságot és tárgyként az innesső embert – anélkül, hogy a kettő azonosságának üres szofisztikájába menekülne. Az ember legátfogóbb meghatározása a teológus Karl Rahner szerint: „az Isten iránti végtelen fogékonyság egy olyan lényben, aki maga nem Isten: és ez a fogékonyság egyszerre pozitív és negatív meghatározás, amely mint hiány és mint beteljesülés ugyanolyan mértékben növekszik a semmivel össze nem mérhető Isten előtt”. (Kiemelés tőlem: F. F. L.) Az európai gondolkodás Hérakleitosztól kezdve vergődik a mindenki számára közös valóság és a csak az egyén számára adott valóság kettős élménye között: az igazságkeresés és létünk értelmezésének kísérlete egyként feltételezi és utasítja el a koinosz kozmosz és idiosz kozmosz fogalmait. Az ember megismételhetetlen egyedisége és történelmsége közötti feszültség a reális élmény, amelyben megegyeznek a marxisták, az egzisztencialisták és a keresztények – „csupán” a végkövetkeztetés eltérő. A marxisták az emberi történelem fogalmával operálva az ember rendeltetését történelmének szuverén alakíthatóságában fedezik fel. „Az emberi természet – írja Antonio Gramsci – a 'történelem' (és... – a történelmet azonosnak véve a szellemmel – az emberi természet a szellem), ha a történelemnek a 'levés' jelentését adjuk, egy olyan 'concordia discors' (diszharmonikus harmónia) alakjában, amely nem az egységből indul ki, hanem magában rejt egy lehetséges egység okait; ennélfogva az emberi természet nem található meg egyetlen különös emberben sem, csakis az emberi nem egész történelmében.” A hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején Magyarországon zajló és sajnos félbeszakadt marxista antropológiai kutatások (Márkus György, Bence György, Kis János, Heller Ágnes stb.) hasonló szellemét érzékelteti Márkus György megfogalmazása is: „Ha... antropológián az 'emberi lényeg' kérdésének megválaszolását fogjuk ér-

teni, akkor a marxi antropológia nem absztrakció a történelemtől, hanem épp a történelemnek az absztrakciója.” Az egzisztencializmus a 'klasszikus', azaz az embert tárgyként rögzítő antropológiát elvetette: Jaspers szerint az antropológia megmelegíti az ember fogalmát, Heidegger szerint pedig az antik keresztény fogantatású antropológia megakadályozza, hogy az itt-lét (Dasein) igazi értelmére rákérdezzünk – az Isten felől közelíti meg az embert, az ember lényegét az ember reális ismerete nélkül előfeltételezi.

Nyíri Tamás keresztény antropológiája érezhetően kötődik mind az embernek a hegeli-marxi történelmi önértelmezéséhez, mind az egzisztencializmus dinamikus itt-lét értelmezéséhez. Amiben közös velük: a hegeli folytonossághoz hasonlóan az embert csakis történelmi nyitottsága felől lehet megragadni („a történelemtudományt kell az antropológiai tudományok koronájának tekintenünk” – 229. o.); az egzisztencializmushoz (elsősorban Heideggerhez) hasonlóan pedig az ember itt-létére, megismételhetetlen egyediségére és metafizikai (nem teológiai) kiszolgáltatottságára összpontosítja figyelmét: „Mivel minden egyes pillanat más, mivel sajátos egyediségből tör fel az örökkévalóság, azért pótolhatatlan” (128. o.). Amiben különbözik tőlük: a marxizmussal ellentétben a történelmiségen túlmutató istenkérdés fölsejlesztést tekint az emberi egzisztencia megkülönböztető sajátosságának (hár a verbális különbségén túl a történelem teleologikus, egységre irányuló tendenciáját illetően a marxizmus és a kereszténység egyetért); az egzisztencializmussal szemben pedig az ún. átellenünkben levő Szemközti-Valóságot, amellyel minden pillanathan szembesülünk, nem a Semmivel azonosítja, hanem pozitív léttartalomnak tekint (ennyiben kapcsolódik a könyv az O. F. Bollnow, ill. L. Binswanger nevével jellemezhető ún. itt-lét-analitikus antropológiához, amely Heidegger szellemében jut el Heideggerrel elmentés következtetésekhez: a filozófus Bollnow a pozitív, életigenlő hangulatokhoz, a pszichiáter Binswanger a szeretethez, korántsem hamisítva meg Heideggert, aki a Lét és idő elején elismeri, hogy könyvének itt-lét analízise csupán ideiglenes, ám egy lehetséges antropológia sokat meríthet belőle). A könyv eredményei azonban nem elsősorban e kötődések és eltérések viszonylatában mérhetőek fel: az antropológiai kutatás önálló útját jelölik ki. Az ember a világban című könyv megjelenését ez teszi nemcsak a hazai teológiai, hanem filozófiai-antropológiai irodalom eseményévé is.

FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ

A halál egészen más...?

Rin anyó időben felkészült a narajamai zárandoklatra. A búcsúlakomára megerjesztette a szakét, a rizsbort, megfonta az üllőgyékényt, amelyre odafejt a hegyen szüksége lesz. Nyugodt lelkiismerettel, szinte derűsen indul útnak: leélte éveit, megtette, amit tennie kell – tudja, hogy a halál természetes vége az életének. Fukazava Hicsiro novellájában annyira egyszerű és magától értetődő a vég, hogy – megrendülünk belé. Hát így is lehet?...

Életünk a halál pillanatában válik teljes egészé. Addig még változtathatunk, emelhetünk vagy ronthatunk rajta. Éles történelmi és egyéni sorshelyzetekben még a halál módjának megválasztása is ránk bízatik – végső esélyként életünk gazdagítására. Gondoljunk Hansra, a német-zsidó Hansra *Seprun* regényében, *A nagy utazás*-ban. Nem akar zsidó halállal meghalni KZ-lágerben vagy a kivégzőosztag előtt, beáll a maquisardokhoz, hogy maga teljesítse be sorsát – egy utolsó harcban. Gondoljunk *Thomas Mann* Faustus-regényére s benne Leverkühnre, aki nemcsak borzalmas halálánemét választja meg évtizedekkel előbb, hanem a halál utáni kárhozatát is – épp evilági életét megemlelendő.

Létünk kulcskérdései jórészt a halál fölől válaszolhatók meg. Mi, európaiak – legalábbis az utóbbi egy-két évszázadban – meglehetősen szeméremmel viseltetünk földi halandóságunk iránt, elkenjük a halál morális szerepét, hogy fizikai kilátástalanságával se kelljen szembenéznünk. (A nagy művészet és a tudomány természetesen kivétel ez alól.) Ezért keltett kellemes meglepetést a Magyar Rádió beszélgetéssorozata az elmúlásról, az eutanáziáról, a halottlétéről, s ezért vettük örömmel kézbe a Medicina Kiadó könyvecskéjét, amely – *Juszt László és Zeley László* szerkesztésében – az említett kerekasztal társalgások szövegét teszi közzé.

Az örömben azonban sok-sok üröm vegyül. Mert ami érdekes – és az ismeretterjesztés szintjén hasznos – volt az éter hullámain, milliók füle hallatára, az leírva, kötetbe gyűjtve – tehát az olvasók kezében laposabb summázat. Ami vitának tetszett a rádióban (a résztvevők hangléte alapján), az itt érvek és másfajta argumentumok (nem ellenérvek!) egymásutáni rögzítése, néhol közhelyek sorozata.

A műsor remek bázisa lehetett volna egy népszerű – s persze tudományosan is megalapozott – kiadványnak, ha mondjuk a szerkesztők felkérlik a közreműködőket, irjanak rövidebb-hosszabb tanulmányt a témáról, illetve egyes részletkérdéseiről. Juszt és Zeley azonban a könnyebb megoldást választotta; egyszerűen leírták magnóról az élő szöveget, kicsit átigazították, aztán – mehet a nyomdába. A könyv így sem érdektelen, de messze elmarad attól, amit a téma kínált. Most egyszerű figyelemfelkeltés, amúgy teljes, alapos áttekintés lett volna.

Mert a halálról beszélni kell, kérdéseire meg kell adnunk a magunk választát minden oldalról. A szerkesztők is erre törekedhettek, hiszen filozófust, jogászt, pszichiátert, teológust hívtak a stúdióba, de hogy egyikük sem tudta igazán kifejtetni a maga álláspontját, az a könyvből is érezhető. Különösen bántó, milyen csekély szerepet kapott az eutanázia problematikáját roppant etikusan közelítő belgyógyászprofesszor, *Magyar Imre*, milyen mellékvágányokra, szóértelmezési vitákba viszi a beszélgetést Juszt László a katolikus teológus *Nyíri Tamással*, s hogy milyen látszatfunkciót nyújt *Scheiber Sándor* zsidó főrabbinak, akitől a vonatkozó bibliai részek mellett saját, személyes és tudósi véleményét is illett volna megtudakolnia.

A halál egészen más...? A könyvcímbe feltett kérdésre nincsen válasz. Mármint a könyvben. De kimerítő feleletet ad rá a keresztény vagy a zsidó világnézet, némely filozófiai irányzat; kár, hogy ezekről roppant keveset hallhatunk-olvashatunk. S a könyvből arról sem értesülünk, vajon az egyéni lét végességéről miként vélekedik a mai marxista bölcselet. A két szerkesztő-műsorvezető nem is vitatkozik igazán, nem provokálja tudós partnereit – így aztán nem várható, hogy kerek egészé tudják formálni a beszélgetéseket és a könyvet.

Más volna a halál? A kerekasztal mellett *Lendvai L. Ferenc* citálta *Wittgenstein* mondását, mely szerint a halál nem az élet eseménye, a halált megélni nem lehet. Bár több szempontból – így keresztény alapállásból – ez is vitatható, az viszont biztos, hogy elfogadni, megérteni igenis lehet a halált, s lehet a végső pillanattal szembenézve rendezni földi dolgainkat. De a könyv ehhez csak kevésé segíti hozzá olvasóit.

Irigyelhetjük Rin anyót.

B. B. A.

SZÍNHÁZ

Lope de Vega ötlete a Körszínházban

„Végre egy igazi dráma a Körszínházban!” – kiáltott fel egy kritikus, Lope de Vega nevét olvasva a színlapon. Ne tévesszen meg senkit a klasszikus spanyol szerző neve, a darabot nem ő írta, a magyar szerző(k) – Páskándi Géza és Kazimir Károly – csak az ötletet vették tőle. A színházi megvalósítás alig emlékeztet a Luis Martínez nyersfordításában olvasott eredetire, amely a közel kétezer művet megírt és több százat hátrahagyó szerzőnek nem tartozik a legjobb művei közé. A cselekmény színhelyét a szerző Magyarországra helyezte. A XVI. század utolsó és a XVII. század első harmadában hazánk úgy élhetett az igen tájékozott és kulturált spanyol író képzeletében, mint valami távoli, rejtélyes, talán még barbár nép otthona. Vajon Mátyás király udvarának reneszánsz kultúrájából semmi sem jutott el az ibériai felszigetre? Úgy látszik, nem. De hiszen a Lope de Vegával szinte egyidős Shakespeare is a tenger partjára helyezte Csehországot, egyéb földrajzi és történelmi szabadságokról nem is szólva. A költők nem a térkép, hanem a fantáziájuk szerint tájékozódnak.

A magyarországi fenevad szerzője hallhatott valamit erről az országról, hiszen az angolszász és a skót uralkodó családok rokonságban voltak az Árpád-házzal, majd a későbbi magyar uralkodóknak is voltak angol családi kapcsolataik. A szereplők a képzelet szülőitől, s a történet éppúgy játszódhatott volna például Moldovában vagy a kijevi nagyfejedelemségben is. Amiért Lope de Vega a cselekmény színhelyül Magyarországot választotta, ugyanazért választotta *Kazimir Károly* a darabot a Körszínház ez évi bemutatójával. Mert más indoka aligha lehetett. A spanyol szerzőtől származó ötletet *Páskándi Géza* gördülékeny, jól mondható verses mesébe foglalta, amelyet *Kazimir Károly* alkalmazott színpadra. A mese egy „fenevadról” szól, akiről a játék folyamán kiderül, hogy nem is olyan fenevad. Testvére, a minden emberi érzésből kivetkőzött új királyné mindenestre „fenevadabb”, hiszen nemcsak nővérét taszította le a trónról, választotta el férjétől, íteltette méltatlan halálra, hanem még királyi férjét is megcsalta a tengernaggyal, sőt meg is akarta mérgezni.

A mérget a korona belső peremére kené, ami valóban szokatlan még a gyilkosságok műfajában oly találékony reneszánsz korban is. Ám kétségtelen dramaturgiai előnye, hogy látványos jelenetet lehet belőle rendezni. Az eredetiben ugyanis mérgezett rózsákat szándékozik adni a királynak, de

erről is csak szavaiból értesülünk, csakúgy, mint a mérgepróbának egy kutyára tett hatásáról. A királynak szánt mérgezett koronát azonban a király először nem a saját fejére helyezi, hanem feltalált lányát kívánja ezzel megtisztelni. A királynéban felébred az anya, kiüti a király kezéből a koronát, és ezzel elárulja magát. Büntetése sok álnokságáért mégsem a halál, csak a kolostor.

A trükk nem új: Shakespeare is élt hasonló dramaturgiai fogásokkal, a *Hamlet*ben kétszer is: a királyfinak szánt mérgeppoharat a királyné üríti ki, *Laertes* mérgezett hegyű kardja *Hamlet* kezébe kerülve a mérgezőt öli meg. Shakespeare célratörőbb volt, nem kegyelmezett. Ő tragédiát, nem mesejátékot írt. Shakespeare nevét említettük, Lope de Vega kortársát, s érzésünk szerint *A magyarországi fenevad* némely motívuma Shakespeare *Vihar-jára* emlékeztet. Ott *Ferdinánd* herceget veti partra hajótöröttként a tenger, és első férfiként pillantja meg, s szeret belé *Miranda*. Itt *Rosaura* látja meg a gyermekkorában ide kitett, azóta fiatal férfivá serdült *Felipét*, *Barcelona* grófját, s szintén beleszeret. S bár egészen más lényegű, mégis van valami létezési (mert sem alakra, még kevésbé jellemre nem hasonlíthatók) hasonlóság *Caliban* és *Teodosia* között. *Rosaura* hord magában valamit *Ariel*-ből is. A *Vihar* műfaja romantikus, kalandos tündéri mesejáték. Ilyesfajta Lope de Vega darabja is. Ebben az időben ez a műfaj divatos volt, különösen *Sir George Somers* tengerenagy nyugat-indiai vállalkozása után. Ne feledjük tehát *Prospero* szavait a *Vihar*-ból: „Ó, hogy épp a testvér legyen ilyen álnok!” Csakúgy, mint a körszínházi drámában.

Az előadás legérdekesebb alakja *Teodosia*, illetve az őt játszó *Voith Ági*. Abszolút főszereplő, s bár az utolsó jelenetig csak a vadságot kellett színelnő, mégis voltak hangjai, mozdulatai, gesztusai, amelyek a nőt, a feleséget, sőt mostohalányával, *Rosaurával* kapcsolatosan az anyát is kifejezték. Alakítása bravúros fizikai teljesítmény is: a Körszínház nyári előadásának két és fél órája alatt valószínűleg ugyanennyi kilót fogyott. Mozgását egy hivatásos gátfutó is megirigyelhette volna. *Rosaurát* az üdeségével és lányos bájával kitűnő *Szerencsi Éva* alakította, míg szerelmesét, a deli *Felipét* a kellemes megjelenésű *Nagy Gábor*. *Kovács István* szép beszédű *László* király volt; *Faustina*, az ármánykodó királynő szerepében *Kánya Kata* dekoratív jelenség. *Szirtes Ádám* az angol király mezében mintha egy operettből lépett volna ki, amint sántikálva megjelent a magyar király udvarában, és első dolga, hogy fájós lábáról lehúzza egyik csizmáját. Igazán nem keltette a harcias brit uralkodó képzetét, talán ő a leginkább mesészerű alak. Jó ötletnek tűnt a poéta-borbély szerepét szerző-narrátorra alakítani, mintha Lope de Vega a saját da-

rabját konferálna be, s közben is bele-beleszöl az események menetébe. *S. Tóth József* formálja meg nagyon talpraesetten. S bár sok értelmét nem láttuk, ötletnek az is bevált, hogy a gyermek *Felipe* (*Gabriel Martínez* alakította nagyon bájosan) spanyol szövegének a felnőtt *Felipe* volt a magyar „szinkron”-hangja. (A többiek egymás közt vajon milyen nyelven beszéltek? Hiszen a spanyol kísérek, az angol és magyar király és a „magyarországi” emberek is szót értettek egymással!) A szolid együttesből kirítt *Dímulász Miklós* Bertalan gazdálkodót alakító figurája, felesleges harsányságával.

Az előadás közben töprengtünk a darab műfaján: már nem tragédia és még nem mesejáték. Valahogyan a kettőnek – nem egészen szerencsés – ötvözte. A színlap komédiának hirdeti, ami nem feltétlenül vigjátékot jelez, mert a komédia Lope de Vega korában a mozgalmas cselekményű, látványos színpadi műfajt jelölte. Ebben az értelemben igazat adhatunk a színpadon közölt műfaji megjelölésnek.

A színpad – *iffi. Rajkai György* terve – tág lehetőséget biztosított a színészek felfokozott mozgásához, mondhatnók: futkosásához. Kétoldalt a vadon erdői jelképező néhány száraz fa és bokor, a színpad háttérében végighúzódo erkély (függőfolyosó), amelynek a színpad felé nincs lejárata.

Csak két létrán lehet itt közlekedni, illetve a közepén kinyitható a korlát, s ekkor a király és a királyné egy felfordított kerek asztalra állva, amelyet a szolgák tartanak, cserkésznek le. Ez mintegy a magyar pajzsra emelés fordítottjaként hat. Az erkély közepén van ugyan egy kettős trónszék, de abba a királyi pár sohasem foglal helyet. Az udvari emberek ruházata – *Márk Tivadar* korhű tervezése – spanyol reneszánsz, a közembereké spanyol paraszti népviselet. A lányok kasztanyettát csatogtatnak, sőt Rosaura kérdésére meg is magyarázzák annak használatát, a fiúk gitárt pengetnek és spanyol (?) dalokat énekelnek – az állítólagos Magyarországon. Ez talán főhajtás kíván lenni Lope de Vega szelleme előtt, hogy azért „neki is jusson valami”? Az amúgy is mozgalmas előadást még élénkebbé teszik a népi táncok, játékok és egy vékonyka szálú, a „nagy drámával” párhuzamos, paraszti feltékenységi komédia, amely – mintegy ellenpontjául a drámai eseményeknek – vidám közjátékként illeszkedik az előadásba.

A mese vége: a jók elnyerik jutalmukat, a bűnösök bünhődnek, a halotról kiderül, hogy él, a fiatal szerelmesek egymáséi lesznek, az előzőtt királyné visszakérül a trónra, a paraszt is kibékül kikapós párjával – és mindnyájan boldogan élnek, amíg meg nem halnak.

CENNER MIHÁLY

HQNISMERET

Monostorok a Galga mentén

Pest megye északkeleti csücskében, a Galga mentén négy nagy nemzetség élt a XII. század végén: a Kartal, azaz Kurszán főfejedelmünk leszármazottai, akiknek ekkor már csak megyei viszonylatban volt kiemelkedő jelentőségük; az Ákos nemzetség – több tagjának Károly Róbert uralkodása idején emelkedett magasba a szerencsecsillaga –, valamint a Zsidó és a Radnót-Kökényes nemzetség. Ennek a már kialakult nagybirtokos csoportnak a társadalmi súlyát, jelentőségét saját nemzetségi monostoraik is fennenn hirdették, amiket a XII. század végén és a XIII. században emeltettek. Az alapítók saját tulajdonuknak tekintették az általuk építtetett monostort, élükre ők nevezték ki a bizonyos püspöki jelvények viselésére jogosult apátot, a szerzeteseket pedig – monostoronként hat-tizenkettő tételvezető fel – súlyosan megadóztatták.

A Galga vidékén az első, minden bizonnyal benccs monostort az Ákos nemzetség alapította a XII. század vége táján a mai Galgahévíz területén, a Szentandráspartnak nevezett dombon. Első okle-

veles említése 1214-ből származik, amikor is Szevezeit, a hévízi apát jobbágyát gyilkosságért megégették. Ebben az időben az itt élő szerzetesek ellátásáról Közép-Szolnok megyei jobbágyok gondoskodtak, akiknek igencsak hosszú utat kellett megtenniük lakóhelyüktől Hévízig. Egy szerzetes ellátásához ekkoriban hat-nyolc földművevesszolgára volt szükség.

Az apátság román stílusú, kerek, boltíves ajtókkal, ablakokkal ellátott terjedelmes épületeivel egyidejűleg templom is épült itt. Az épületeket sáncok vették körül, amik eléggé mélyek és szélesek lehettek – nyomaik ma is láthatók. E nagyarányú építkezéseket valószínűleg a rendhez tartozó, nem szerzetes mesteremberek, szolgák végezték lerajzolt minták alapján. Feltehetően az ő kezük munkáját őrzi részben a hévízgyörki templom, s bennük sejthetjük a környék kör alaprajzú templomainak (Bag, Vácszentlászló) építőit is. Bár első esetben hévízinek nevezték a monostort, a későbbiekben következetesen az alapító nemzetség nevével jelölték, s 1389-től Ákosmonostorként került az oklevelekbe. A monostornak két apátját név szerint is ismerjük: Péter ákosmonostori apát 1438-ban megjelent a Rozgonyiak galgavölgyi birtokukba történt beiktatásán. László apát pedig

1516-ban vett részt Sülyi Ethele Mihály kartali birtokbeiktatásán.

A hódoltság első felében elpusztult rendház emléket a hagyomány is megőrizte: „Szent Abdrás nevezetű hegy ormon terjedelmes sáncz alakú épületek helyei, dombjai és árcai léteznek, mely várforma épület szájhagyomány szerint a Templáriusok Monostora vagy Kolostora volt”. Egy másik forrás szerint a helyi plébános templáriusok, a nép viszont vörösbarátok monostorának tudta, az épületek romjait körülvevő földeket apáturasági dűlőnek nevezték. Az alatta elterülő mocsolyáról azt tartották, hogy a tatárok közeledtek erre dobták be a harangokat. A múlt század végén XIII. századra becsült templom alapfalait lelte itt meg Arányi Lajos.

A XIII. században egy újabb rend, a premontreiek szerzetesei telepedtek meg a vidéken. Nevüket a franciaországi Prémontrében emelt első rendházukról kapták, amelynek tagjai a világi papok munkájának segítségét és a lelkipásztorkodást tekintették elsődleges feladatuknak. A franciaországi központ szerzetesei rendszeres kapcsolatot építettek ki hazai rendtársaikkal: a magyar monostorok apátjainak, prépostjainak háromévenként személyesen kellett megjelenniük a premontrei generális gyűléseken, a francia monostorok apátjai hasonló időközönként vizitáltak hazánkban. A rend a XIV. században hanyatlásnak indult, rendházaik csaknem teljesen elnéptelenedtek.

Premontrei monostort alapított a Galga vidékének másik nagy földbirtokos családja, a Zsidó nemzetség. Nemzetségi fészükben, Zsidón – ma Vácegres – emelt prépostságuk valószínűleg a tatárjárás előtt épült, s Szent Balázs tiszteletére szentelték fel. Első ízben 1284-ben említi oklevél, utoljára pedig 1446-ban, amikor is ezt írták róla: „ecclesia seu monasterium in eadem existens”, majd alább: „terrae arabiles prepositurae ante dicti monasterii”. A monostor és a hozzátartozó épületek maradványairól később így vallottak: „A beszéd szerint hajdan a falu feletti parton, hol most a R. Chatolikusok temetkeznek, és templomjuk is ezen helyen áll, valamely szerzetes zárda létezett”. Kegyurai az építető család, illetve a tőle származó Csákyak voltak, akiktől 1422-ben Zsigmond király kezébe, tőle pedig 1438-ban a Rozgonyiak birtokába jutott, akárcsak az ákosmonostori prépostság.

Aszód határában Szentkereszt tiszteletére épült premontrei prépostság. Építettőjét sűrű homály takarja. Először 1320-ban fordul elő S. Crux néven, így bizonyára a XIII. század folyamán létesült. Bár alapítója ismeretlen, de mivel mind az Ákos, mind

a Zsidó nemzetségnek volt monostora, a szentkeresztii építettőjét jobbadán a vidék harmadik nagybirtokos családjában, a Kartalokban sejtethjük. Ha ezt valóban ők hívták életre, leginkább a tatárjárás előtt teheték, azt követően ugyanis lassanként köznemesi sorba csúsztak, kivéve a Chikó ágat. Szigetmonostor viszont bizonyosan az ő alapításuk. A monostor és a templom a Kálló felé húzódó völgyben állt. Birtokuk Domonyban és Versegen feküdt, s az előbbi helyen ők építettek templomot. A hagyomány szerint a XV. században a husziták foglalták el.

A Kartalokkal szomszédos Kökényes-Radnót nemzetség két helyen, Kökényesen és Garábon alapított monostort. A garábit még 1179 előtt, melynek első szerzetesei Lotharingiából, a valroii rendházból jöttek Mendinus székesfehérvári prépost közbenjárására. A XII. század végén épült a kökényesi is. Hatvanban Szent Margit tiszteletére emeltek prépostságot, ugyancsak premontrei jellegűt, amelyet IV. László király X. Gergely pápához írt levelében említett először 1273-ban.

Boldog Özséb 1261–63 között szerezte meg a pápai jóváhagyást a pálos rend magyarországi megtelepítésére, amit IV. Orbán pápa erősített meg 1265-ben. Ennek az egyetlen hazai eredetű szerzetesrendnek már korábban is voltak itt telepeik, de számuk 1291 után nőtt meg igazán. Rendházaikat szívesen építették erdőbe, hegyek közé. Vidékünk pálos rendi telepeiről az oklevelekben szereplő Szentpálulése, Szentpálteleke és Szentpálárnyéka nevek árulkodnak. A hagyomány két községben őrizte meg emléküket, Valkón és Zsámbokon. Első említésük idején, 1437-ben már elhagytak. Rendházuk maradványait mindkét községben a múlt században hordták el magánépítkezésekhez. Valkón még az első világháború után is szállítottak be egy faragott követ a helyi erdészet irodájába, de két évvel ezelőtt már senki sem tudott hollétéről. A legkevesebb adat a pálosokról maradt fenn, de a szájhagyományban éppen velük kapcsolatban élnek a legszebb, legszínesebb történetek.

Jegyzetek: A jegyzetek felsorolása terjedelemben csaknem azonos e kis áttekintéssel, amely az *Adatok a Galga völgye középkori történetéhez* című kéziratomban „Templomok és monostorok” című fejezete alapján készült. Felhasználtam a következő munkákat: A váci püspökség a tatárjáráskor (Vác, 1943) Chobot Ferenc: A váci egyházmegye történeti névtára I. kötet (Vác, 1915) Bártfai Szabó László: Pest megye történetének oklevelei 1002–1559 (Bp., 1938) Archeológiai Közöny 1877, 2. Múzeumi Füzetek, Aszód, 1963/1978.

BENE MIHÁLY

RÉSUMÉ

Sainte Elisabeth de Hongrie (1207-1231), patronne des pauvres et des déchus, l'une des saintes préférées des Hongrois, mourut il y a sept cent cinquante ans. A cette occasion, nous publions en traduction hongroise deux chapitres de *La Vie de sainte Elisabeth* laquelle, écrite par Dietrich von Apolda au début du XIVe siècle, est la source d'information la plus authentique qui nous soit parvenue sur la vie de notre sainte (trad. du latin par Gábor SARBÁK). — Endre DÉKÁNY brosse le tableau de l'époque elle-même sous laquelle l'oeuvre de sainte Elisabeth s'est éclose, il envisage l'Europe et à l'intérieur de celle-ci, la Hongrie, sur le plan de la vie économique, sociale tout comme sur celui de l'histoire des idées. Puis il examine la situation des différentes couches sociales, les coutumes religieuses et populaires de l'époque. — *Saint Émeric à la lumière des documents historiques* par le Professeur László MEZEY. A partir de ces quelques documents de l'époque qui sont susceptibles d'être considérés comme dignes de foi, l'éminent historien du Moyen Age hongrois s'attache dans son étude à reconstituer avec rigueur scientifique la figure historique du prince (1007-1031), fils du roi saint Etienne, entouré de légendes de son vivant.

Lajos KONCZ, Recteur du Grand Séminaire d'Eger, offre un tour d'horizon de la théologie contemporaine. Il souligne l'importance de la fonction de transmission remplie par les théologiens hongrois établis à l'étranger ; il attire l'attention sur le rôle de la langue et des particularités proprement nationales dans... la réflexion théologique et il traite dans un souschapitre à part des questions que pose l'athéisme à la théologie. « Le christianisme doit envisager une coexistence prolongée de l'athéisme et du théisme. Il va de soi que cette vision réaliste n'empêche nullement l'Eglise de combattre l'athéisme selon sa vocation et sa mission, par tous les moyens licites de l'esprit et de l'amour, bien entendu toujours dans le respect de la liberté religieuse, tel que la Déclaration conciliaire y relative le proclame... »

L'étude de fond de notre numéro intitulée *La Conception chrétienne de l'homme préconisée dans les petites communautés ecclésiales* est due à Mgr. József CSERHÁTI, évêque de Pécs. L'auteur affirme que les petites communautés ecclésiales ont pour mission d'approfondir la foi de sorte que la connaissance des vérités chrétiennes suscite conviction, action, vie. Le moyen en est la catéchèse renouvelée, élaborée selon le principe christocentrique proclamé par la théologie post-conciliaire. Pour vivifier l'enseignement catéchétique, les petites communautés font des prières en commun, lisent ensemble l'Ecriture Sainte et en méditant les vérités de notre foi, les membres cherchent à apporter ensemble des réponses à toutes les questions que la vie leur pose. Le travail en groupes s'avère une haute école de la formation de la personnalité du moment que les membres amènent les uns et les autres à une prise de position commune, puis qu'ils sont prêts à assumer le travail apostolique sur la base des préceptes de l'Evangile reconsidérés dans l'optique du temps présent pour le bien de l'Eglise et pour celui de l'humanité contemporaine, en mutation. Pour sa part, dans son exhortation apostolique « *Catechesi tradendae* », Jean-Paul II ne manque pas de rappeler la part de responsabilité qui revient aux petites communautés ecclésiales dans la formation catéchétique. L'éducation chrétienne moderne a pour but de former des chrétiens qui sachent témoigner de leur foi personnelle en Dieu dans la vie commune avec leurs semblables et qui, dans toutes les situations de la vie, prennent Jésus-Christ pour guide et pour mesure de leurs actes.

La formation de la personnalité, quelle qu'elle soit, ne saurait faire abstraction du concept de personnalité qui s'est élaboré au cours des temps, plus précisément de la définition que le Siècle des Lumières en a donnée et dont les cinq éléments essentiels sont les suivants : l'homme est un sujet pourvu de la faculté de se faire des connaissances transcendantes sur la réalité objective ; il est libre d'agir et dès lors, il est à même de prendre la responsabilité de ses actes ; il en vient à s'accomplir parmi les liens sociaux et il modèle l'histoire ; il est un existant spirituel qui, par sa pensée, embrasse tout ce qui existe et en recherche la signification.

Interview accordée peu avant sa mort par György RÓNAY, ancien Directeur de VIGILIA, homme de lettres de renom à Tibor WAGNER. Comme il ressort du sous-titre de l'entrevue, celle-ci est dédiée au souvenir d'Antal SZERB (1901-1945), éminent écrivain hongrois, péri dans un camp de concentration. Le témoignage de György RÓNAY fait aussi la lumière sur la vie littéraire hongroise entre les deux guerres, en particulier sur les activités des rédactions de revue et des maisons d'édition de l'époque. Confrontant l'historiographie littéraire hongroise contemporaine à l'oeuvre qu'Antal SZERB a accomplie comme historien littéraire, György RÓNAY critique celle-là : « De nos jours, il est d'usage de fourrer l'oeuvre littéraire dans quelque schéma préfabriqué. En se gardant de la sorte d'entrer dans le vif du sujet, l'historien manquera de nous offrir un tableau complet. La présentation sera tronquée. Il est particulièrement fâcheux que certains de nos jeunes historiens littéraires se cantonnent dans un secteur par trop restreint et ne savent pas embrasser l'ensemble comme le faisait Antal SZERB. »

(Margit NÉMETH)

INHALT

Vor 750 Jahren starb die Heilige Elisabeth von Ungarn, eine der beliebtesten Heiligen der Ungarn, die Stütze der Armen und der Hilfsbedürftigen; mehrere Beiträge unserer Nummer befassen sich mit ihrer Person, bzw. mit dem Zeitalter in dem sie lebte. Unter diesen fasst Professor László MEZEY, namhafter Kenner des ungarischen Mittelalters in einem ausgedehnten Essay das Verhältnis vom jung verstorbenen ungarischen Heiligen, dem Heiligen Emmerich aus dem Hause der Arpaden, zur Geistigkeit des Zeitalters, im Spiegel der neuesten Forschungen zusammen. Endre DÉKÁNY analysiert das Zeitalter selbst in dem das Wirken der Heiligen Elisabeth sich entfaltete; er weist auf die ökonomischen, gesellschaftlichen und geistesgeschichtlichen Eigenschaften Europas im 13. Jahrhundert und auf jene von Ungarn hin und untersucht die Lage der verschiedenen Gesellschaftsschichten, sowie die religiösen und Volkssitten des Zeitalters.

Lajos KONCZ, Professor am Seminarium von Eger haltet eine Umschau über die heutige Theologie. Er würdigt die vermittelnde Rolle der ausländischen -- und der ausländisch-ungarischen nationalen -- Theologen, er hebt die Rolle der sprachlichen und nationalen Eigenschaften in der Theologie hervor und bespricht in einem besonderen Kapitel die Problematik des Atheismus als theologische Aufgabe. „Das Christentum – schreibt er unter anderem – muss mit einer dauerhaften Koexistenz von Atheismus und Theismus rechnen. Dieser Realismus schliesst natürlich nicht aus, dass die Kirche, ihrer Berufung und Sendung entsprechend, mit allen gesetzlichen Mitteln des Geistes und der Liebe den Atheismus bekämpft, aber selbstverständlich mit Beachtung der auch vom Vatikan deklarierten Gewissensfreiheit...“

Bischof József CSERHÁTI, der das einleitende Essay unserer Nummer, betitelt *Das christlichen Menschenbild in den kirchlichen Kleingemeinschaften* schrieb, stellt unter anderem fest: die Zielsetzung der kirchlichen Kleingemeinschaften lautet, dass sie mit unterrichtender und erzieherischer Arbeit den Glauben vertiefen möchten und auf solcher Weise, dass aus der Erkenntnis der christlichen Wahrheiten Leben, Überzeugung und Handeln entspringen. Den Rahmen bildet die erneuerte Katechese die in den Kleingemeinschaften durch Gebet und durch gemeinsames Bibellesen lebendig gestaltet wird; durch Aufarbeitung der Wahrheiten unseres christlichen Glaubens versuchen sie auf alle Fragen des Lebens eine gemeinsame Antwort zu finden. Die Gruppenarbeit kann zu einer hohen Schule der Persönlichkeitsformung werden, wenn die Mitglieder sich gegenseitig zur Stellungnahme veranlassen und zu einer aus den Prinzipien des Evangeliums entspringende und für die Kirche, und für die heutige sich umgestaltende Menschheit akzeptierte apostolische Arbeit bereit sind. In seinem Rundschreiben, betitelt *Catechesi tradendae* stellt Papst Johannes Paul II. fest, dass das Arbeitsgebiet der kleinen Gemeinschaften jene zeitgemässe Katechese sei, in deren Betrachtungsweise das so oft verkündete Prinzip der nachkonziliaren Theologie, der Christozentrismus zur Geltung gebracht werden muss. Das wichtigste Programm der heutigen christlichen Erziehung ist die Ausbildung eines christlichen Menschenbildes: in das Zusammenleben mit dem Menschen muss der persönliche Gottesglauben so einge-

baut werden, dass in allen Situationen des Lebens Jesus Christus die Richtschnur unserer Taten wird.

Keine Persönlichkeitsformung kann den sich geschichtlich ausgebildeten Persönlichkeitsbegriff, namentlich die fünf Elemente des Menschenbildes der Aufklärung ausser Acht lassen. Diese sind: der Mensch besitzt eine objektive und transzendente Fähigkeit zur Erkenntnis; er ist frei und kann die Verantwortung für seine Taten auf sich nehmen; er entfaltet sich selber in gemeinschaftlicher Bindung und formt auf dieser Weise die Geschichte; er ist ein die Wirklichkeit zusammenfassende und nach deren Sinn suchendes Seiende.

Kurz vor dem Tode des György RÓNAY, ehemaliger Chefredakteur der *Vigilia*, machte Tibor WÁGNER ein Interview mit ihm. Dem Untertitel nach war dies eine Erinnerung seitens Rónay auf Antal SZERB; wer aber dieses Gespräch durchliest, erfährt über Antal Szerb, der von den Nazis ermordeten Schriftsteller hinaus vieles über die ungarischen Verhältnisse und über die Arbeit der Verlage zwischen den zwei Weltkriegen. Im Zusammenhang mit der Tätigkeit von Antal Szerb kritisiert Rónay auch das heutige Literaturgeschichts-Schreiben. „Es ist heutzutage Mode geworden, dass man das Werk eines Autors in eine vorfabrizierte Konstruktion hereinstopft. Mit dem Umgehen des lebendigen Materials kann aber kein vollständiges Bild zustande kommen. Das Gelesene bleibt uns schuldig. Es gibt ein entstelltes Bild. Besonders schädlich ist, dass ein Teil der jungen Literaturgeschichtler auf einem zu engen Gebiet tätig ist und nicht das ganze umfasst, so wie es Antal Szerb zu tun pflegte.“

(Károly DOROMBY)

CONTENTS

In our leading article titled *The Christian Notion of Man in Religious Micro-Communities* Mgr. József CSERHÁTI states that the aim of religious microcommunities is to deepen the faith by teaching and moral education so that life, belief and deeds should result from learning the Christian truth. The frame is the renewed catechisms which is made live in microcommunities by praying and reading the Bible together and they try to find common answers to every question of life by elaborating the facts of our Christian faith. Group activity can be a perfect example of moulding characters if the members move one another to a common attitude and they are ready to undertake the apostolic work proceeding from the modern evangelical principles and they do so for the Church and for the changing mankind of our time. In his circular titled "Catechesi tradendae" Pope John Paul II states that the sphere of action for microcommunities is the modern catechisms, in which the principle of Christ-centricity, that has been asserted so many times by the theology after the Council, must prevail. Today the main intellectual programme of Christian education is to form the Christian notion of man; the personal faith should be built in people's mutual connections so that on the basis of our religious belief Jesus Christ should be the guide and the measure of our deeds in every situation of life.

No moulding of characters can pass over the notion of man that has developed in the course of history, i.e. the five elements of the notion of man in the age of enlightenment. They are the following: man is able to recognize objectively and transcendently; he is free and responsible for his deeds; he evolves himself and forms history in communities; he is an intellectual being grasping reality and looking for its meaning. Beyond this philosophical definition the believers have the theological notion of man in view, i.e. the personal relation with God and "the new, redeemed man", who is realized in Jesus Christ and who tries to serve the whole mankind by following the example of Jesus Christ and by becoming one with Him.

Today the great task of pastorate is to co-ordinate believers in the unity of Christ's mysterious body and God's nation and so that we can do this more successfully micro-communities must be developed into live-giving leaven for the majority.

(Katalin BERÉNYI)

SOMMARIO

Settecentocinquant'anni fa è morta Santa Elisabetta della casa degli Arpadi, la più cara forse tra i santi ungheresi, protettrice dei poveri e dei derelitti. Più articoli trattano di lei e del tempo in cui visse: tra l'altro il professor László MEZEY, esperto studioso del medioevo ungherese, riassume in un esteso saggio il rapporto del santo ungherese morto giovane, Emerico, con l'ideologia del suo tempo nello specchio delle più recenti ricerche. Endre DÉKÁNY analizza l'epoca in cui fiorì l'opera di Santa Elisabetta; rileva le caratteristiche economiche, sociali e storiche dell'Europa del XIII. secolo, compresa l'Ungheria, esamina la situazione dei vari strati sociali, le usanze religiose e popolari del tempo. Lajos KONCZ, professore del seminario di Eger, ci offre un panorama della teologia moderna. Egli apprezza la funzione mediatrice dei teologi stranieri (e di quelli ungheresi all'estero), rileva l'importanza della lingua e delle caratteristiche nazionali nella teologia e tratta in un capitolo a parte la problematica dell'ateismo quale compito teologico. «La cristianità – scrive – deve contare con una durevole coesistenza dell'ateismo col teismo. Questo realismo non esclude però che la Chiesa, secondo la sua vocazione e missione, lotti contro l'ateismo con tutti i mezzi legali dello spirito e dell'amore, naturalmente per sempre rispettando la libertà di coscienza dichiarata dal Vaticano...» Il vescovo József CSERHÁTI, nell'articolo più importante di questo numero, intitolato «*Il modello cristiano nelle piccole comunità ecclesastiche*», afferma: lo scopo delle piccole comunità religiose è di approfondire la fede con opera di insegnamento e di educazione in modo che dalla conoscenza delle verità cristiane derivino vita, convinzione ed azione. Nel quadro della catechesi rinnovata, resa viva dalle piccole comunità con preghiere collettive e con la lettura comune della Sacra Scrittura, con l'elaborazione delle verità della nostra fede cristiana, esse provano a trovare in comune una risposta a tutte le questioni della vita. Il lavoro di gruppo può essere un'alta scuola per la formazione della personalità se induce i membri a una presa di posizione comune derivante dai principii evangelici visti con occhi odierni, pronti a un'opera apostolica assunta per la Chiesa e per l'umanità in trasformazione. Nella circolare «Catechesi tradendae» Papa Giovanni Paolo II. constata che il campo d'azione delle piccole comunità è la catechesi moderna nel cui modo di vedere deve affermarsi il principio tante volte ripetuto dalla teologia dopo il Concilio: la centralità di Cristo. Il primo programma ideale dell'educazione cristiana moderna è la formazione del modello cristiano: nel rapporto della convivenza umana deve essere integrata la fede personale in modo che in qualsiasi situazione della vita, in base alla nostra convinzione religiosa, sia Gesù Cristo a dirigere e a dar misura alle nostre azioni. Nessuna formazione di personalità può trascurare il concetto di personalità creatosi nel corso della storia e precisamente i cinque elementi del modello umano dell'illuminismo per cui: l'uomo è dotato di capacità di conoscenza oggettivo e trascendentale; è in grado di assumersi la responsabilità delle proprie azioni; nell'ambito della comunità sviluppa sé stesso e forma la storia; è un essere spirituale che afferra le realtà cercandone il significato.

Non molto prima della sua morte György RÓNAY, famoso scrittore ed ex-redattore di «Vigilia», fu intervistato da Tibor WÁGNER. Come dice il sottotitolo, è una memoria che Rónay fa di Antal SZERB; ma chi lo legge attentamente potrà apprendere molte cose non solo su Antal Szerb, lo scrittore assassinato dai nazisti, ma sulle condizioni dell'Ungheria tra le due guerre, sul lavoro di redazione e di edizione di allora. Riferendosi ad Antal Szerb egli critica l'attuale modo ungherese di scrivere la storia della letteratura. «Oggi è d'uso costringere l'opera in qualche costruzione prefabbricata: così, aggirando la materia viva, non si può formare un quadro completo. Il saggio ci resta debitore di qualcosa e sarà deforme. E particolarmente dannoso il fatto che una parte dei giovani storici della letteratura si occupi di un campo troppo limitato e non abbracci il tutto, come aveva fatto Szerb.»

(Brita FRANCHI)

magyar műhely

A párizsi magyar folyóirat legújabb, 62–63. számában ismét alaposan feladja a leckét hűséges olvasóinak. A legkülönbözőbb „szövegek” megfejtése – ha egyáltalán azzal az igénnyel születnek, hogy valóban megfejtjük őket – az avantgarde alapos ismerőinek is fogas feladat, értelmezésére pedig valószínűleg még ők sem vállalkoznának. Sajátos szintézisben találkozunk a legjellemzőbb kísérletekben a játék és komolyság, a magasra csigázott igény és az igénytelenség, a pillanatnyi intuícóra való hagyatkozás – mely olykor sajátos izlést tükröz – és a gondos tervzés. Arra nagyon jó alkalmat nyújtanak például *Papp Tihor* négyzetekkel és téglalapokkal szabdal szövegei, hogy elgondolkozzunk az irodalom lehetséges értelmezéseiről anélkül, hogy a lap írásainak tükrében e kérdésre bármiféle választ megkockáztatni mernénk. Talán valamelyes segítséget nyújthat *Kányó Zoltán* „Logikai norma és elbeszélés” című tanulmánya, de őszintén szólva a szerzőnél makacsabban hiszünk abban, hogy a mű alakításában az írói személyiségnek és intuíciónak is van némi szerepe, nemcsak a logikai konstrukcióknak. A 62–63. számban három magyarországi szerző műveit is olvashatjuk: Zalán Tibor *Síva háta mögött*, Balázsovics Mihály *hevezése a társaságba* című írását és Péntek Imre két versét. Egyébiránt a *Magyar Műhely* egyes számai arra mindenképp jó alkalmat szolgáltatnak, hogy felelősebben és az eddigieknél tudatosabban szembesüljünk az irodalommal, illetve a róla kialakított – némely vonásaiban talán hagyományos – képünkkel. anélkül, hogy azt feladandónak kellene vélnünk. Az természetes, hogy a lap tipográfiai kivitelezése ezúttal is rendhagyó.

SZÁMUNK ÍRÓI

EGYED ANDRÁS tanár, tudományos kutató, az International Council of Psychologists tagja.

KUTAS KÁLMÁN ny. evangélikus lelkész, költő, 92 éves. Versei a *Napkeletben*, a *Protestáns Szemlében* és a *Vigiliában* jelentek meg, legutóbb 1976. októberi számunkban.

MEZEY LÁSZLÓ professzor, irodalomtörténész, az irodalomtudományok doktora, az MTA tudományos tanácsadója, a középkori írásbeliség és írásművészet európai hírű tudósa. 1980 szeptemberében „Gellért-problémák” c. tanulmányát közöltük.

SZABÓ FERENC SJ a Vatikáni Rádió magyar műsorának szerkesztője. Teológiai, filozófiai és irodalmi tanulmányokat ír. Legutóbb „Henri de Lubac 80 éves” (1976. április) és „Ötvenéves a Vatikáni Rádió” (1981. május) című írásait tettük közzé.

WÁGNER TIBOR újságíró, tanár, a Magyar Életrajzi és a Magyar Irodalmi Lexikon munkatársa. A szerkesztésében készült Szerb Antal-émlékkönyv a Magvető kiadásában lát majd napvilágot.

Itt hívjuk fel olvasóink és az érdeklődők figyelmét arra, hogy lapunk régebbi számai a Vigilia Kiadóhivatalában megvásárolhatók.

OLASZ FERENC FOTÓI

Ez idén Olasz Ferenc fotóművész felvételei díszítették a Vigilia címlapját. Falvak szélén, országutak mentén, temetőken, templomkertekben, hegyek lábánál készítette őket a legkülönbözőbb hazai tájakon és Erdélyben, Székelyföldön. Ügyes parasztemberek keze munkáit, faragásait, pléhfestéseit örököltette meg a Corpusokban, Pietákban, stációkban, szentekben, mint a vidék vallási életének nélkülözhetetlen kifejezőit, attribútumait.

Nézem ezeket a képeket és szeretném megtudni, milyenek lehettek azok az emberek, akik ezeket a fából faragott kereszteket, plébából kivágott angyalokat, fényes szárnyú madarakat, szúrágta kelyheket, rozsdaste Máriákat, koszorús Krisztusokat készítették?

Látszólag mit sem tudnak az ábrázolt dolgok egymás közti kapcsolatáról. Csak egy-egy dolognak Istennel való kapcsolatára figyelnek. Soha nem ábrázolják a fényt, hogy segítségével az egyik alaktól a másikhoz jussanak. Soha nem törekednek a perspektíva érzékeltetésére: nem azért, mintha nem lennének képek rá, hanem azért, mert nem akarják, hogy figuráik a háromdimenziós térben kevésbé legyenek egyedül. Úgy látják alakjaikat, mintha Isten éppen csak önmaguknak alkotta volna meg őket, s azok mit se tudnának egymásról. Egyik sem illik bele a másik formálódásába. Soha nem tekintenek egymásra, mindig velünk néznek szembe. Érezni, éppen a teremtségből jönnek, és a következő teremtsére várakoznak.

Ezek a naív művészek nyugalomban ábrázolják a dolgokat, a tér még mozdulatlan körülöttük. A teret úgy érzékelik, mint a kegyelmet, amelyben Isten jön el közejük. És ebben a csöndben jobban hallhatják őt. Így minden egyes alakért külön-külön felelősek. Nem tudunk egy alakot egy másikhoz való viszonyával meghatározni. Úgy vannak elválasztva egymástól, hogy az egyik nem egészítheti ki a másik töredékességét. Nem ők vigyáznak egymásra, Istennek kell őriznie őket. Eleve úgy dolgoztak, hogy alkotásukat valóban csak ő fejezheti be. Kényszerítik magukat arra, hogy Istennel legyenek. És kényszerítik Istent, hogy velük legyen. Mindig ezt az elkülönített világot helyezik elé, hogy ismét összerakja darabjait. Soha nem hagyják nyugodni. De nem volt a világ soha oly nyugodt, mint ez, amely nem hagyott nyugtot teremtetőjének.

Olasz Ferenc képei olyanok, mint Jézus evangéliumi példabeszédei. Ha birtokában vagyunk az elemi értés szabályainak, ha ismerjük az élet grammatikáját, még nem jelenti azt, hogy alkalmazni is tudjuk. Ezért vannak a példabeszédek és ezért a képek is, amelyek elsősorban önmagukat jelentik, de ugyanakkor mindig valami önmagukon túlra is utalnak. Sokszor nem világosak minden részletükben, néha titokzatosak, nehezen megközelíthetők, az értelem és az érzélem síkján nem mindig követhetők. Igazi jelentésüket nem szétszedve, tudományos elemzéssel találjuk meg, hanem a teljes létben, amit magukban hordanak. Nem egyszerűen tükröt tartanak, hanem élet-képet, élet-darabot állítanak elénk, amit nem lefordítani kell, hanem elérni, hogy a képek kép, a darabnak darab feleljen meg az életünkben.

T. G.

HUNGAROTON HANGLEMEZAJÁNLAT

PERGOLES STABAT MATER

MAGDA KALMÁR · JULIA HAMARI
LAMBERTO GARDELLI

PERGOLES

Stabat Mater

Kalmár Magda (szoprán) Hamari Júlia (alt)
A Magyar Rádió és Televízió Női Kara
Liszt Ferenc Kamarazenekar
Hangversenymester: Rolla János
Vezényel: Lamberto Gardelli

SLPX 12201

Ára: 70,- Ft

BARTÓK

Concerto

Táncszvit

Magyar Állami Hangversenyzenekar
Vezényel: Ferencsik János
Centenárium kiadvány

SLPX 12346

Ára: 70,- Ft

HÄNDEL

12 concerto grosso, Op. 6.

Liszt Ferenc Kamarazenekar
Hangversenymester: Rolla János

SLPX 12015/17

Ára: 210,- Ft

BALASSI BÁLINT VERSEI

Bálfy György

Zene: korabeli dallamok alapján

SLPX 13860

Ára: 70,- Ft